

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Полтавський національний педагогічний університет
імені В. Г. Короленка
Кафедра історії України

Л. І. Шаповал

***КАЛЕНДАРНО-РОДИННА ОБРЯДОВІСТЬ
УКРАЇНЦІВ***

Навчально-методичний посібник

Полтава – 2022

УДК 39(477)(072.8)

Ш 24

*Затверджено до друку рішенням Вченої ради
Полтавського національного педагогічного університету
імені В. Г. Короленка (протокол № 14 від 28 червня 2022 року)*

Рецензенти:

Титаренко В. П. – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри теорії і методики технологічної освіти Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка;

Піщова М. П. – завідувачка науково-дослідного експозиційного відділу етнографії Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.

Шаповал Л. І.

Ш 24 Календарно-родинна обрядовість українців : навч.-метод. посіб. для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Історія та археологія» за спеціальністю 032 Історія та археологія галузі знань 03 Гуманітарні науки; освітньої програми «Середня освіта (Історія)» за спеціальністю 014.03 Середня освіта (Історія) галузі знань 01 Освіта / Педагогіка / Л. І. Шаповал. – Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2022. – 198 с.

ISBN 978-966-2538-86-1

Навчально-методичний посібник «Календарно-родинна обрядовість українців» містить складові навчального контенту дисципліни: опис предмета та структуру, робочу програму, види навчальної діяльності студентів, критерії оцінювання знань здобувачів освіти на практичних заняттях та заліку, теми лекційних занять, плани практичних занять, методичні вказівки студентам для вивчення курсу та проведення польових етнографічних досліджень, завдання для самостійної роботи (заповнення програм-питальників на тему календарної і сімейної обрядовості українського народу), поточного та підсумкового контролю (модульної контрольної роботи), програми-питальники ІМФЕ імені М. Т. Рильського, глосарій, рекомендовану літературу для вивчення навчальної дисципліни «Календарно-родинної обрядовості українців».

УДК 39(477)(072.8)

ISBN 978-966-2538-86-1

© ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2022

© Шаповал Л. І., 2022

ВСТУП

Українці як одна з найдавніших націй у світі, мають свої традиції та звичаї. Завдяки їм вони відомі у світі як працьовиті, помірковані, щирі, гостинні люди, з багатою мистецькою фантазією, витонченим смаком, великим потягом до знань, шанобливим ставленням до свого родоводу, близьких людей і зневажливим – до тих, хто забуває про власну історію, традиційно-побутову культуру. Традиційна (народна) культура українців творилася в народному середовищі впродовж багатьох століть, передавалася від покоління до покоління, пов'язана з природними умовами, історичним буттям народу, способом його життя, діяльністю, характером, психологією. Вона виражена в двох формах: матеріальній (житло, господарські будівлі, знаряддя праці, ремесла, промисли, транспорт, одяг, їжа) і духовній (звичаях, традиціях, обрядах, календарних та сімейних святах, народному календарі, побуті, народних знаннях, мистецьких виробах, творах усної народної творчості).

Пропонований студентам факультету історії та географії, здобувачам першого (бакалаврського) рівня вищої освіти з освітньої програми «Історія та археологія» за спеціальністю 032 Історія та археологія та з освітньої програми «Середня освіта (Історія)» за спеціальністю 014.03 Середня освіта. Історія навчально-методичний посібник «Календарно-родинна обрядовість українців» підготовлений згідно з вимогами програми навчального курсу «Етнографія України» затвердженої Міністерством освіти і науки України, виданої редакційним видавничим відділом «Вежа» Волинського державного університету імені Лесі Українки для спеціальності 7.02.0101 – Культурологія / Укладач В. М. Шостак. Луцьк, 2000. 37 с.; Робочої програми навчальної дисципліни «Етнографія України» підготовки здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти з освітньої програми Історія та археологія за спеціальністю 032 Історія та археологія. Галузь знань: Гуманітарні науки 19 с.; Робочої програми навчальної дисципліни «Етнографія України» підготовки здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти з освітньої програми Середня освіта (Історія) за спеціальністю 014.03 Середня освіта (Історія). Галузь знань: Освіта / Педагогіка 19 с.; Етнологія: програма та методичні розробки (за вимогами кредитно-трансферної системи) / розроб. Л. В. Костюк. – Тернопіль: ТНПУ, 2008. 71 с.

Актуальність вивчення навчальної дисципліни **«Календарно-родинна обрядовість українців»** обумовлена пріоритетами розвитку педагогічної думки в Україні на сучасному етапі, вироблення виховного ідеалу педагогіки, сформованого на основі національного колориту, виховання національної свідомості, поваги до національних символів, збереження звичаїв і традицій українського народу. Курс спрямований на вироблення у студентської молоді поваги до традиційно-побутової культури власного народу, його історичного минулого і культурних надбань усіх етнічних спільностей, які проживають в Україні. Вивчення навчальної дисципліни **«Календарно-родинна обрядовість українців»** є важливим для студентів факультету історії та географії, здобувачів освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти у зв'язку з необхідністю долучення до здобутків людства у сфері духовної та матеріальної культури, їх популяризації в сучасному побуті української родини, прищеплення любові у молоді до духовних і матеріальних надбань українців.

Студенти вивчають календарні свята й обряди українського народу відповідно поділу їх на природні цикли: зимовий, весняний, літній, осінній за річним літургічним циклом православної церкви, основою яких є народний землеробський календар; сімейний побут, родинну обрядовість українців, яка в образно-символічній формі визначала важливі етапи, події у житті людини чи її родини: родильні, весільні, поховальні, поминальні обряди та звичаї; опановують методику польового етнографічного дослідження календарно-побутової та родинної обрядовості, здобувають практичні навички у проведенні етнографічних експедицій для збору польових матеріалів про сімейне життя українців, яке супроводжується різноманітними обрядами, ритуалами, святами, котрі виконуються відповідно до народного календаря, що має аграрний та релігійний характер.

ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «КАЛЕНДАРНО-РОДИННА ОБРЯДОВІСТЬ УКРАЇНЦІВ»

П.І.Б., науковий ступінь, вчене звання НПП: Шаповал
Лариса Іванівна, кандидатка історичних наук, доцентка

Кафедра: історії України

Факультет: історії та географії

<p>Назва освітньої програми, для якої пропонується НД: <i>«Середня освіта (Історія)», «Історія та археологія»</i></p>	<p>Мета: вивчити особливості духовної культури українського народу, звичаї, традиції пов'язані з сімейним побутом, народним календарем; ознайомити студентів з методикою польового етнографічного дослідження календарної та родинної обрядовості українців, здобути практичні навички у проведенні етнографічних експедицій для збору польових матеріалів про сімейне життя українців, яке супроводжується обрядами, ритуалами, святами за народним календарем, який має аграрний та релігійний характер.</p>
<p>Рівень вищої освіти: <i>перший (бакалаврський)</i></p>	
<p>Семестр: <i>8 семестр</i> Статус НД: <i>вибіркова</i> Кількість кредитів / годин: <i>4/120</i> Види індивідуальних завдань: <i>опитування за програмами-питальниками ІМФЕ імені М. Т. Рильського</i></p>	<p>Попередні умови, необхідні для вивчення дисципліни: <i>«Історія України», «Етнографія України», «Історичне краєзнавство», «Музеєзнавство та музейна справа»</i></p>
<p>Мова викладання: <i>українська</i> Вид підсумкового контролю: <i>залік</i></p>	<p>Очікувані результати навчання (РНД): знати календарні свята й обряди українців відповідно поділу їх на: зимові, весняні, літні, осінні; родинні свята і обряди: родильні, весільні, поховальні, поминальні обряди, звичаї; виокремлювати регіональні особливості календарної, родинної обрядовості в Україні відповідно її трансформації в розвитку українського етносу; володіти</p>

	<p>методикою етнографічного польового дослідження фольклорних матеріалів, етнографічних колекцій, вербальної інформації, які супроводжують календарні свята, обряди, відтворюють родинні звичаї, традиції українців, виявляти інноваційні напрямки діяльності етнологів у вивченні календарно-родинної обрядовості українців.</p>
<p>Теми аудиторних занять та самостійної роботи: Тема 1. Календарна обрядовість українського народу Тема 2. Етнографічна характеристика свят зимового циклу. Тема 3. Етнографічна характеристика свят весняного циклу. Тема 4. Етнографічна характеристика свят літнього циклу. Тема 5. Етнографічна характеристика свят осіннього циклу. Тема 6. Сім'я (родина) та сімейний побут українського народу. Тема 7. Обрядовість, пов'язана з народженням дитини. Тема 8. Весільний обрядовий цикл. Тема 9. Похоронно-поминальна обрядовість українців. Тема 10. Методика польового етнографічного дослідження календарно-родинної обрядовості українців.</p>	
<p>Форми і методи навчання: лекції: проблемна лекція, мультимедійна; практичні заняття (усна відповідь, участь у діалозі, модульна контрольна робота); самостійна робота (аудиторна, поза аудиторна, науково-дослідна робота студентів) Методи за характером навчально-пізнавальної діяльності здобувачів вищої освіти: проблемного навчання (проблемного викладення матеріалу, створення проблемних ситуацій, групова дискусія), дослідницький (наукові доповіді, виконання завдання за анкетами-питальниками ІМФЕ імені М. Т. Рильського. Методичні прийоми як компоненти методів: вербальні (розповідь, пояснення, дискусія); ілюстративно-демонстраційні, прикладні (електронні презентації за темами практичних занять).</p>	
<p>Система оцінювання: оцінювання навчання студента здійснюється методами поточного, модульного та підсумкового контролю. Методи оцінювання: усне та письмове опитування, виконання практичних завдань, завдань для самостійної роботи, завдань модульної контрольної роботи.</p>	

Критерії оцінювання:	
Сума балів, накопичених студентом у процесі вивчення навчальної дисципліни	Рівень досягнення студентом запланованих результатів навчання з навчальної дисципліни
90-100	Студенти всебічно володіють навчально-програмовим матеріалом дисципліни «Календарно-родинна обрядовість українців»: вміють самостійно виконувати завдання, передбачені навчальною програмою, засвоїли основну і ознайомлені з додатковою літературою, знають календарні свята й обряди українців; родинну обрядовість (родильні, весільні, поховальні, поминальні обряди, звичаї); володіють методикою етнографічного польового дослідження фольклору, етнографічних колекцій, вербальної інформації за анкетами, програмами-питальниками ІМФЕ імені М. Т. Рильського, виявляють інноваційні напрямки діяльності етнологів у вивченні календарно-родинної обрядовості.
75-89	Студенти опанували програмовий матеріал дисципліни «Календарно-родинна обрядовість українців» успішно виконали завдання, передбачені програмою, засвоїли основну літературу, яка рекомендована програмою; вміють самостійно поповнювати свої знання протягом навчання, ознайомились з методикою етнографічного польового дослідження фольклору, етнографічних колекцій, вербальної інформації за анкетами, програмами-питальниками ІМФЕ імені М. Т. Рильського, виокремлюють напрямки діяльності етнологів у вивченні календарно-родинної обрядовості українців (календарні та родинні свята і обряди).

<p style="text-align: center;">60-74</p>	<p>Студенти знають програмовий матеріал дисципліни «Календарно-родинна обрядовість українців» в обсязі необхідному для виконання практичних завдань, виконують завдання непогано, знають календарні свята й обряди українців; родинну обрядовість але із значною кількістю помилок. Оцінка «задовільно» виставляється студентам, які допустили помилки при виконанні практичних завдань з методики етнографічного польового дослідження фольклору, етнографічних колекцій, вербальної інформації за анкетами, програмами-питальниками ІМФЕ імені М. Т. Рильського але під керівництвом викладача знаходять шляхи їх подолання.</p>
<p style="text-align: center;">35-59</p>	<p>Студенти погано оволоділи навчально-програмовим матеріалом, понятійно-термінологічним апаратом дисциплін «Календарно-родинна обрядовість українців», допускають велику кількість помилок при виконанні завдань, передбачених робочою програмою, завдань з методики етнографічного польового дослідження фольклору, етнографічних колекцій, вербальної інформації за анкетами, програмами-питальниками ІМФЕ імені М. Т. Рильського. Оцінка «незадовільно» виставляється студентам, які не виконали програми навчальної дисципліни в повному обсязі.</p>
<p style="text-align: center;">0-34</p>	<p>Студенти не оволоділи навчально-програмовим матеріалом дисципліни «Календарно-родинна обрядовість українців», допускають грубі помилки при виконанні практичних завдань, передбачених програмою, не знають календарні свята й обряди українців (зимові, весняні, літні, осінні); родинну обрядовість (родильні, весільні, поховальні, поминальні обряди, звичаї); не володіють методикою етнографічного польового дослідження</p>

фольклору, етнографічних колекцій, вербальної інформації за анкетами, програмами-питальниками ІМФЕ імені М. Т. Рильського, не виявляють напрямки діяльності етнологів у вивченні календарно-родинної обрядовості українців.

Література:

1. Глушко М. Історія народної культури українців : навч. посіб. Львів : ЛНУ імені І. Франка, 2014. 223 с.

2. Глушко М. Методика польового етнографічного дослідження : навч. посіб. Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2008. 288 с.

3. Етнографія України : навч.-метод. комплекс для студ. історичного факультету (напрямок підготовки «Історія») / уклад. Л. І. Шаповал ; ПНПУ імені В. Г. Короленка. Полтава, 2012. 156 с.

4. Етнографія України : навч. посіб. для студ. вузів / за ред. С. А. Макарчука. 2-е вид., перероб. та допов. Львів : Світ, 2004. 520 с.

5. Українська етнологія : навч. посіб. для студ. ВНЗ / В. К. Борисенко, М. В. Гримич, О. П. Гончаров, В. К. Борисенко. Київ : Либідь, 2007. 399 с.

6. Українська родина: родинний і громадський побут : навч.-метод. посіб. для вчителів та викладачів народознавства / упоряд. Л. Орел. Київ : Вид-во Олени Теліги, 2000. 422 с.

7. Українське народознавство : навч. посіб. / за ред. С. П. Павлюка, Г. Й. Горинь, Р. Ф. Кирчіва. Львів : Фенікс, 1997. 608 с.

8. Шаповал Л. Історичні форми поховання та похоронні обряди в Україні. *Держава і Церква в новітній історії України* : зб. наук. ст. за матеріалами V Всеукр. наук. конф. (19-20 листопада 2015 р.). Полтава : АСМІ, 2015. С. 420–429.

9. Шаповал Л. Обрядово-ритуальні дії свята Купала на теренах Полтавського краю. *Треті Череванівські читання* : зб. наук. ст. за матеріалами III Всеукр. наук. конф. (17–18 берез. 2016 р.). Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2016. С. 379–387.

10. Шаповал Л. І. Етнографія України : метод. реком. для студ. іст. ф-ту / ПНПУ імені В. Г. Короленка. Полтава : АСМІ, 2011. 100 с.

11. Шаповал Л. І. Календарно-родинна обрядовість турків-месхетинців у Зіньківському районі Полтавської області. *Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри* : збірка наук. праць / відп. ред. М. І. Михайлуца. Херсон : ФОРМ Грінь Д.С., 2017. Вип. 6. С. 423–430.

12. Шаповал Л. Весільне печиво в Опішні наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття. *Народна творчість та етнологія*. 2011. № 6. С. 57–61.

13. Шаповал Л. І. Словник етнографічних (етнологічних) понять і термінів. Вид. 2-е змін. та доп. Полтава : АСМІ, 2016. 298 с.

Електронні ресурси:

1. <http://lemky.com>
2. www.etnolog.org.ua
3. catalog.online.ua/ukr/culture/.../regional/niez-pereyaslav.com.ua
4. uk.wikipedia.org
5. www.castles.com.ua

Забезпечення: карта «Історико-етнографічне районування України», словники, енциклопедія українознавства, навчальні посібники, електронні презентації, колекції предметів народного побуту українців, відеофільми, світлини, фольклорні збірки, анкети, програми-запитальники ІМФЕ імені М. Т. Рильського.

СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Найменування показників	Характеристика навчальної дисципліни	
	Денна форма навчання	Заочна форма навчання
Кількість кредитів ЄКТС – 4	<i>Вибіркова</i>	
	Рік підготовки:	
	4	4
Загальна кількість годин – 120	Семестр	
	8	8
Кількість змістових модулів (за умов поділу) – 3	Лекції	
	24	6
	Семінарські заняття	
	–	–
	Практичні заняття	
	24	6
	Лабораторні заняття	
	–	–
	Самостійна робота	
	72	108
Вид підсумкового контролю: залік		

РОБОЧА НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА

«Календарно-родинна обрядовість українців» – навчальна дисципліна, запроваджена у вищих навчальних закладах України згідно із навчальною програмою підготовки істориків освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр», яка відноситься до гуманітарних професійно-орієнтованих вибіркових навчальних дисциплін. Предметом вивчення навчальної дисципліни є форми духовної культури, зокрема, календарно-побутова та родинна (сімейна) обрядовість українського народу, раціональний досвід, релігійно-магічні вірування, традиції та звичаї, комплекс сімейної (родинної) обрядовості, що складається з весільних, родильних, поховальних, поминальних обрядів, ритуалів, які в образно-символічній формі визначали етапи життя людини, важливі стадії розвитку української сім'ї (родини).

Мета навчальної дисципліни. Вивчити календарні свята й обряди українського народу відповідно поділу їх на природні цикли: зимовий, весняний, літній, осінній за річним літургічним циклом православної церкви, основою яких є народний землеробський календар; дослідити сімейний (родинний) побут, родинну (сімейну) обрядовість українців, яка в образно-символічній формі визначала важливі етапи, події у житті людини чи її родини: родильні, весільні, поховальні, поминальні обряди та звичаї; ознайомити студентів з методикою польового етнографічного дослідження календарно-побутової та родинної обрядовості, здобути практичні навички у проведенні етнографічних досліджень для збору польових матеріалів про сімейне життя українців, яке супроводжується різноманітними обрядами, ритуалами, святами, котрі виконуються відповідно до народного календаря, що має аграрний та релігійний характер.

Передумови для вивчення навчальної дисципліни. При вивченні навчальної дисципліни слід враховувати знання студентів / здобувачів вищої освіти з ряду гуманітарних дисциплін таких, як «Історія національної культури», «Етнографія України» предметна сфера якої містить форми традиційно-побутової культури, тобто матеріальну й духовну культуру українського народу; «Етнічної історії України», яка вивчає етносоціальну структуру суспільства, культурно-побутові риси етносу, досліджує народну творчість у галузі матеріальної та духовної культури в її історичному розвитку, «Історії сім'ї та шлюбних відносин», що вивчає в історичному розвитку етнічні спільності в межах державної території, «Українське народознавство», яке містить

відомості про звичаї і традиції, обряди, сімейний побут, світоглядні уявлення і народні вірування у родинній та календарній обрядовості українців.

Очікувані результати навчання з навчальної дисципліни:

1. Знати категоріальний і понятійний апарат дисциплін «Етнографія України», «Календарно-родинна обрядовість українців» у рамках освітньої та гуманітарної підготовки студентів, зокрема поняття: «календарна обрядовість», «ритуал», «обряд», «свято», «звичай», «традиція», «звичаєво-обрядова культура», «сім'я», «шлюб».

2. Розуміти основні закономірності історичного та культурного розвитку українського суспільства, етнографічну характеристику свят зимового, весняного, літнього, осіннього циклів; типи, структуру і функції сім'ї (родини), внутрішньо-сімейні стосунки в українській родині.

3. Володіти навичками роботи з народознавчою літературою, документами, джерелами, використовувати їх для здобуття нових знань; складати анкети, програми-запитальники з проблем етнографічних наукових розвідок за методикою польового етнографічного дослідження календарної й сімейної обрядовості українців.

4. Орієнтуватися в подіях історичного минулого у взаємозв'язку з сучасністю в сфері традиційно-побутової культури українського народу, аналізувати етапи укладання, зміст шлюбної угоди, родинні (сімейні) обряди та звичаї: пологові, весільні, похоронно-поминальні.

5. Застосовувати теоретичні знання з методики проведення етнографічного (етнологічного) польового дослідження для спостереження за календарними й родинними обрядами українців, здійснювати опис, відео-, фотофіксацію звичаєво-обрядової культури народу, фольклорного матеріалу.

6. Вміти опрацьовувати, оформляти польові документи, етнографічні матеріали, створювати колекції українських старожитностей під час польових етнографічних експедицій;

7. Формувати високий рівень громадянської свідомості та соціальної відповідальності студентів / здобувачів вищої освіти, мотивацію до участі в етнічних і культурних процесах в сучасній Україні; на практиці застосовувати календарні, сімейні (родинні) обряди, звичаї у побуті власної родини.

Критерії оцінювання результатів навчання. Контроль знань студентів / здобувачів вищої освіти є невід'ємною

складовою викладання навчальної дисципліни «Календарно-родинна обрядовість українців» і проводиться з метою оцінки навчальних досягнень студентів в оволодінні предметом згідно з визначеним чинною програмою рівнем досягнень, оцінки ефективності навчального процесу, підвищення мотивації до навчання. Система контролю знань має комунікативну спрямованість, що дозволяє визначити рівень сформованості навичок і вмінь студента / здобувача вищої освіти. Вона характеризується зв'язністю і зростаючою складністю, і включає поточний і підсумковий види контролю. Поточний контроль реалізується на практичних заняттях шляхом усного чи письмового опитування та при написанні контрольних робіт. Підсумковий контроль проводиться наприкінці змістових модулів у формі заліку (4 курс) відповідно навчального плану.

Сума балів, накопичених студентом у процесі вивчення навчальної дисципліни	Рівень досягнення студентом запланованих результатів навчання з навчальної дисципліни
<p style="text-align: center;">90-100</p>	<p>Студенти всебічно, систематично і глибоко володіють навчально-програмовим матеріалом, вміють самостійно виконувати завдання, передбачені робочою програмою дисципліни «Календарно-родинна обрядовість українців», засвоїли основну і додаткову літературу, яка рекомендована програмою. Оцінка «відмінно» виставляється студентам, які засвоїли взаємозв'язок основних понять дисципліни для професії, яку вони набувають, виявили творчі здібності і використовують їх при вивченні навчально-програмового матеріалу, проявили здібності до науково-дослідної роботи: збирати польові етнографічні матеріали за програмами-питальниками ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, створювати анкети-питальники по темах: «Календарна обрядовість українців», «Родинна обрядовість українців».</p>
<p style="text-align: center;">75-89</p>	<p>Студенти опанували навчально-програмовий матеріал, успішно виконали завдання, передбачені робочою програмою дисципліни «Календарно-родинна обрядовість українців», засвоїли літературу, яка рекомендована програмою;</p>

	<p>відтворюють теоретичні знання з дисципліни і вміють збирати польові етнографічні матеріали за програмами-питальниками ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, створювати анкети-питальники по темах: «Календарна обрядовість українців», «Родинна обрядовість українців», допускають незначні помилки в оформленні польових етнографічних матеріалів.</p>
60-74	<p>Студенти знають навчально-програмовий матеріал дисципліни «Календарно-родинна обрядовість українців» в обсязі, необхідному для подальшого навчання і використання його у майбутній професії, виконують практичні завдання непогано, але із значною кількістю помилок, ознайомлені з літературою, яка рекомендована робочою програмою без участі у польовому етнографічному дослідженні календарних і родинних обрядів українців. Оцінка «задовільно» виставляється студентам, які допустили грубі помилки при виконанні підсумкових практичних і теоретичних завдань, самостійної роботи але під керівництвом викладача вони знаходять шляхи їх подолання.</p>
35-59	<p>Студенти погано оволоділи навчально-програмовим матеріалом, допускають велику кількість помилок при виконанні практичних завдань, передбачених програмою дисципліни «Календарно-родинна обрядовість українців», не вивчили методику польового етнографічного дослідження календарної і родинної обрядовості українського народу, не взяли участь у польовому етнографічному дослідженні за програмами-питальниками ІМФЕ ім. М. Т. Рильського чи авторськими анкетами-питальниками. Оцінка «незадовільно» виставляється студентам, які не можуть продовжувати навчання або розпочати професійну діяльність після закінчення ЗВО без теоретичних знань й практичних вмінь з даної дисципліни.</p>
0-34	<p>Студенти не оволоділи навчально-програмовим матеріалом курсу «Календарно-родинна обрядовість українців», допустили грубі помилки при виконанні теоретичних і практичних завдань, передбачених програмою або не були присутніми на аудиторних заняттях, не виконали завдання для</p>

	самостійної роботи з дисципліни. Оцінка «незадовільно» виставляється студентам, які не можуть продовжувати навчання або розпочати професійну діяльність після закінчення ЗВО.
--	---

Засоби діагностики результатів навчання: усна відповідь, участь у діалозі, відповідь на поставлене викладачем проблемне питання, виконання завдань у структурі лекцій, винесених на самостійне опрацювання, законспектована відповідь на питання самопідготовки, виконання тестових та практичних завдань, написання модульних контрольних робіт, термінологічних диктантів, заповнення анкет-питальників ІМФЕ ім. М. Т. Рильського з тем: «Сімейна обрядовість», «Календарні звичаї та обряди», польових щоденників, складання легенди (опису) предметів української старовини, участь в етнографічних заходах «Новорічно-різдвяна обрядовість українців», «Весна йде, красу несе..», «Великдень вітає нас», «Ой на Івана Купала», «Свіччине весілля», «Ой, Покрівонько, покрий мені голівоньку..», «Андріївські вечорниці».

Під час вивчення навчальної дисципліни «Календарно-родинна обрядовість українців» використовуються методи контролю і самоконтролю: усний, письмовий, тестовий, програмований, практичної перевірки, самоконтролю, самооцінки.

Програма навчальної дисципліни. Вивчення дисципліни «Календарно-родинна обрядовість українців» обумовлена пріоритетами розвитку педагогічної думки в Україні на сучасному етапі, патріотичним вихованням молоді, виробленням виховного ідеалу, сформованого на основі національного колориту, національної свідомості, збереження й відродження звичаїв і традицій у побуті українського народу. Вивчення вибіркової навчальної дисципліни не тільки розширить кругозір майбутніх фахівців педагогічних та непедагогічних напрямів підготовки, але й дозволить прищепити їм активну громадянську позицію, патріотизм, національну свідомість та ідею, які формують світогляд молодого покоління незалежної, суверенної України, що зростає у міцній українській родині.

Предметом вивчення дисципліни: є календарно-побутова та родинна (сімейна) обрядовість українців, раціональний досвід, релігійно-магічні вірування, традиції та звичаї; календарні свята й обряди відповідно поділу їх на природні цикли: зимовий, весняний, літній, осінній за річним літургічним циклом православної церкви, основою яких є народний землеробський календар; комплекс сімейної (родинної) обрядовості народу, що

складається з весільних, родильних, поховальних, поминальних обрядів, ритуалів, які в образно-символічній формі визначали етапи життя людини, стадії розвитку української родини (сім'ї).

Об'єктом вивчення – є традиційно-побутова культура українського народу, зокрема форми духовної культури: календарно-побутова та родинна (сімейна) обрядовість українців в історичному розвитку українського етносу.

Вивчення навчальної дисципліни «Календарно-родинна обрядовість українців» передбачає розгляд трьох змістових модулів:

Змістовий модуль 1. Календарна обрядовість українського народу.

Змістовий модуль 2. Родинна (сімейна) обрядовість українців.

Змістовий модуль 3. Методика польового етнографічного дослідження календарно-родинної обрядовості українців.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1

КАЛЕНДАРНА ОБРЯДОВІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Тема 1. Понятійно-категоріальний апарат навчальної дисципліни «Календарно-родинна обрядовість українців»

Поняття «обряд», «обрядовість», «ритуал», «свято», «звичай», «традиція». Системи відліку часу. Місячний, сонячний календарі. Землеробський (народний) календар. Церковний православний календар. Православні свята, елементи дохристиянських вірувань українців. Цикли календарно-побутової обрядовості українців. Класифікація календарних обрядів та їхніх видів: okazійної та календарної обрядовості; спонукальних та запобіжних обрядів, розмежування за змістом і обсягом понять: «обряд», «ритуал», «свято». Язичницькі традиції в українських обрядах. Роль дітей у здійсненні обрядових дій.

Тема 2. Етнографічна характеристика свят зимового циклу

Обряди та ритуали, звичаї, традиції українського народу пов'язані із зимовими святами. Церковний православний календар. Свята зимового циклу: Введення в храм Пресвятої Богородиці. Дні великомучениці Катерини, апостола Андрія Первозванного, пророка Наума, мучениці Варвари, преподобного Сави, Миколи Чудотворця, святої Ганни. Новорічно-різдвяна обрядовість українців: Святий Вечір. Різдво. Щедрування.

Колядування. Вертеп. Щедрий вечір. Преподобна Меланія. Василь Великий. Новий рік. Голодна кутя. Водохреще (Богоявлення). Повсякденні страви та напої. Святкова та обрядова їжа українців. Завершення новорічно-різдвяних свят зимового циклу: День Іоанна Хрестителя, Різдвяний день, Петра Вариги.

Тема 3. Етнографічна характеристика свят весняного циклу

Обрядовість весняного циклу свят народного календаря українського народу: Свято зустрічі зими та весни – Стрітєння. День Віднайдення голови Івана Хрестителя (Обретіння). День преподобної мучениці Євдокії (Явдохи). День Сорока святих мучеників. М'ясопусна неділя (М'ясниці). Масляна (Сирний тиждень) Великий піст. День Теплового Олекси. Благовіщення. Вербна неділя. Страстний тиждень. Великдень. Веснянки. Гаївки. Провідна неділя. (Проводи, Гробки). День святого Юрія. День Миколи Чудотворця, Симеона Зілото. Вознесіння (Ушестя). Обряди та ритуали, звичаї та традиції пов'язані з весняними святами. Святкування Великодня в Україні: регіональні особливості. Повсякденні страви, напої, святкова та обрядова їжа українців. Народні прикмети, повір'я, звичаї пов'язані з весняними святами.

Тема 4. Етнографічна характеристика свят літнього циклу

Обрядовість літнього циклу свят народного календаря: День Івана Богослова, День Теодора. День Онуфрія. Зелені свята: Свята неділя або Зіслання Святого Духа (П'ятидесятниця). Пресвята Трійця (понеділок). Зелений, Клечальний (Русальний тиждень, Русалії). Троїцький тиждень. Свято Івана Купала (Івана Хрестителя, Різдво святого пророка Предтечі та Хрестителя Божого Іоанна). Купальська обрядовість українців. День апостолів Петра і Павла. Свята літніх польових робіт: зажинки, обжинки. Дні святих Прокопія, Кирила (князя Володимира). День святої Мокрини, пророка Іллі, святого Палія (великомученика Пантелеймона). Обряди та ритуали, звичаї та традиції українського народу пов'язані з літніми святами. Русалії як обряди літнього циклу обрядовості українців. Святкова та обрядова їжа українців. Народні прикмети, повір'я, звичаї пов'язані з літніми святами.

Тема 5. Етнографічна характеристика свят осіннього циклу

Обрядовість осіннього циклу свят народного календаря: День праведного Євдокима. День пам'яті мучеників Маккавеїв (Першого Спаса). Спасівка. День Преображення Господнього (Спас яблучний).

Успіння Пресвятої Богородиці (Перша Пречиста), Хлібний чи горіховий Спас. Початок пори українських весіль. Жнивварська обрядовість українців. Завершення польових робіт: обжинки, Спасова борода, Дідух – обжинковий сніп для покійних предків. День преподобного Симеона Стовпника (Семена). Свіччине весілля. Початок молодіжних вечорниць. День чуда архангела Михаїла («Михайлове чудо»). День Різдва Пресвятої Богородиці (Друга Пречиста). День Воздвиження Чесного Хреста. Покрова Пречистої Богородиці. День пам'яті апостола Луки. Дні великомученика Дмитрія Солунського та Собору архангела Михаїла. День смерті апостола Пилипа. Пилипівський піст. Пилипівські заговини. Обряди, ритуали, звичаї українців, народні прикмети, повір'я пов'язані з осінніми святами. Святкова та обрядова їжа українців.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2

РОДИННА (СІМЕЙНА) ОБРЯДОВІСТЬ УКРАЇНЦІВ

Тема 6. Сім'я (родина) та сімейний побут українців

Поняття «сім'я», «родина» і «шлюб». Первісні форми шлюбу. Етапи становлення української родини, її типи (кровноспоріднена, пуналуальна, патріархальна сім'я, велика патріархальна сім'я, розширена сім'я братського типу, батьківська сім'я, мала сім'я, нуклеарна родина. Структура сім'ї (родини) в Україні, її функції. Внутрішньо-сімейні відносини українців. Права та обов'язки членів сім'ї (родини), внутрішньо-сімейні відносини (статус батька, матері, невістки, зятя, братів, сестер, дітей) та способи вирішення внутрішньо-сімейних конфліктів. Сімейні українські обряди та звичаї. Сімейне право в незалежній Україні.

Тема 7. Обрядовість українців пов'язана з народженням дитини

Родильна обрядовість українців – обрядовість, пов'язана з народженням дитини та її цикли. Передпологові звичаї та обряди. Народні прикмети пов'язані із вагітною жінкою, породіллею. Власне пологові обряди, ритуали (запрошення баби-повитухи, народини, злоги (родиво), обрізання пуповини, перша купіль немовляти, очищення породіллі: обряди «зливки», «бабина каша»). Післяпологові звичаї та обряди: ім'янаречення, одвідки (відвідини), вибір кумів, хрестини, пострижини. Святкова та обрядова їжа українців. Родильна обрядовість українського народу: регіональна специфіка.

Тема 8. Весільна обрядовість українського народу

Поняття весілля, весільна обрядовість: передвесільний, власне весільний та післявесільний її етапи. Передвесільний цикл української обрядовості: обряди, пов'язані з досягненням згоди молодих / наречених і їх родин на шлюб: запити, сватання («мале весілля»), оглядини (обзорини), умовини, заручини: («перший посад молодих», обмін подарунками. Церковні оповіді – етап передвесільної обрядовості на Правобережжі. Весільні обряди та звичаї українців: запрошення гостей, особисте відвідування молодими / нареченими родичів, вінкоплетіння («барвінкові обряди»), дівич-вечір, молодечий (парубочий) вечір: весільні обряди: посад, перепій молодих, розплітання коси молодій / нареченій, вбирання вінка, обмін подарунками між молодими / нареченими, випікання – «бгання» короваю, весільний день (вмивання молодих / наречених у відварі барвінку, церемонія одягання молодої / нареченої друзками і свашками, весільний поїзд, обсипання молодого / нареченого зерном і грішми «на щастя», зустріч молодят батьками у домі нареченої, «перейма», дарування, покривання голови молодої / нареченої очіпком і хусткою, розподіл короваю, весільний пропій у домі молодої і виряджання до дому нареченого, зустріч молодих батьками нареченого, гостина, обряд «комора», обряди шлюбної ночі (переодягання молодої, демонстрація цнотливості – «перезва»). Обряди, що символізували приєднання невістки до родини чоловіка. Післявесільні обряди та звичаї: зміцнення зв'язків між родинами молодих / наречених і полегшення призвичаєння молодої / нареченої у домі чоловіка: обряди «пропій», «міні», «калачини» «пирого», «хлібини», «розхідний борщ». Святкова та обрядова їжа. Регіональні особливості весільних обрядів українців.

Тема 9. Похоронно-поминальна обрядовість українців

Поняття «похорон», «поминки», «похоронно-поминальна обрядовість. Похоронні обряди і звичаї українського народу: християнські звичаї, давні похоронні ритуали дохристиянських часів. Обряди, що спрямовані на охорону живих членів родини та турботу про тіло і душу померлої людини / небіжчика. Поведінка при покійнику у його домі і на цвинтарі. Відправлення панахиди, читання «Псалтиря», «проща», «помана». Звичай «везти покійника / небіжчика на цвинтар саними незалежно від пори року», обряд «голосіння за померлим», ритуал «прощання на цвинтарі біля могили», «поминальний обід». Атрибути похоронного обряду українців. Поминальна обрядовість українського народу: поминки

(нести снідати, ритуальний обід: дев'ятини, сороковини, півроку, рік по смерті, тризна). Колективні / громадські поминки: Провідна неділя (Гробки, Проводи), «Зелені свята», «Вселенські поминки». Дмитрова (батьківська) субота. Обрядова їжа українців.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3

МЕТОДИКА ПОЛЬОВОГО ЕТНОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ КАЛЕНДАРНО-РОДИННОЇ ОБРЯДОВОСТІ УКРАЇНЦІВ

Тема 10. Методи проведення етнографічного (етнологічного) польового дослідження

Методи проведення польових етнографічних експедицій (маршрутний і кущовий). Об'єкти польового етнографічного дослідження (село, селище, містечко, малодвірні поселення: хутір, присілок). Прийоми обстеження об'єктів польового дослідження (суцільний й вибірковий). Вибір способів польового етнографічного дослідження, термінів, методів, прийомів обстеження пам'яток народної культури і побуту українського народу.

Тема 11. Види польової роботи етнографа

Види польових досліджень етнографа: спостереження, опитування населення, фіксація речових матеріалів, збір етнографічних колекцій, набуття експонатів для музею, складання дарчого листа, автором пам'ятки для музею. Документи польової етнографічної роботи. Вимоги та правила оформлення й опрацювання польових документів, усних етнографічних та ілюстративних матеріалів. Правила ведення, зберігання документів у польових умовах.

Тема 12. Методика збору польових матеріалів про календарно-родинну обрядовість українського народу

Практика збору польових етнографічних матеріалів про календарно-родинну обрядовість українців. Вимоги до зберігання польових документів, етнографічних матеріалів.

Програма навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин							
	Денна форма				Заочна форма			
	<i>у тому числі:</i>				<i>у тому числі:</i>			
	Лекції	Семінарські / практичні заняття	Лабораторні заняття	Самостійна робота	Лекції	Семінарські / практичні заняття	Лабораторні заняття	Самостійна робота
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1								
КАЛЕНДАРНА ОБРЯДОВІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ								
Тема 1. Понятійно-категоріальний апарат навчальної дисципліни «Календарно-родинна обрядовість українців».	2	2	-	4	2	-	-	6
Тема 2. Етнографічна характеристика свят зимового циклу	2	2	-	8	-	2	-	10
Тема 3. Етнографічна характеристика свят весняного циклу	2	2	-	6	-	-	-	10
Тема 4. Етнографічна характеристика свят літнього циклу	2	2	-	6	-	-	-	10
Тема 5. Етнографічна характеристика свят осіннього циклу	2	2	-	6	-	-	-	10
Разом за ЗМ 1	10	10	-	30	2	2	-	46

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2 РОДИННА (СІМЕЙНА) ОБРЯДОВІСТЬ УКРАЇНЦІВ								
Тема 6. Сім'я (родина) та сімейний побут українців	2	2	-	6	2	-	-	8
Тема 7. Обрядовість українців пов'язана з народженням дитини.	2	2	-	6	-	-	-	10
Тема 8. Весільна обрядовість українців	2	2	-	8	-	2	-	10
Тема 9. Похоронно- поминальна обрядовість українців.	2	2	-	6	-	-	-	10
Разом за ЗМІ 2	8	8	-	26	2	2	-	38
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3 МЕТОДИКА ПОЛЬОВОГО ЕТНОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ КАЛЕНДАРНО-РОДИННОЇ ОБРЯДОВІСТІ УКРАЇНЦІВ								
Тема 10. Методи проведення етнографічного (етнологічного) польового дослідження.	2	2	-	6	2	-	-	8
Тема 11. Види польової роботи етнографа.	2	2	-	4	-	-	-	8
Тема 12. Методика збору польових матеріалів про календарно- родинну обрядовість українців.	2	2	-	6	-	2	-	8
Разом за ЗМІ 3	6	6	-	16	2	2	-	24
Разом	24	24	-	72	6	6	-	108

Теми практичних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		Денна форма навчання	Заочна форма навчання
1	Календарна обрядовість українців.	2	–
2	Етнографічна характеристика свят зимового циклу.	2	2
3	Етнографічна характеристика свят весняного циклу.	2	–
4	Етнографічна характеристика свят літнього циклу.	2	–
5	Етнографічна характеристика свят осіннього циклу.	2	–
6	Сім'я (родина) та сімейний (родинний) побут українців.	2	–
7	Обрядовість українців пов'язана з народженням дитини.	2	–
8	Весільна обрядовість українського народу.	2	2
9	Похоронно-поминальна обрядовість українців.	2	–
10	Методика польового етнографічного дослідження.	2	2
11	Методика польового етнографічного дослідження календарно-родинної обрядовості українців.	4	–
Разом		24	6

Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		Денна форма навчання	Заочна форма навчання
1	Місячний та сонячний календарі.	2	4
2	Церковний православний календар.	2	2
3	Новорічно-різдвяна обрядовість українців: регіональний аспект.	6	4
4	Обрядові та святкові страви на зимові свята.	4	4

5	Особливості дитячого щедрування і колядування молоді в Україні.	2	2
6	Великодня обрядовість українців: регіональний аспект.	6	6
7	Обрядові та святкові страви на весняні свята українців.	4	6
8	Русалії як обов'язкові обряди весняного циклу.	2	4
9	Жнивварська обрядовість українців	2	4
10	Обрядові та святкові страви на літні свята українців.	2	4
11	Український фольклор про літні свята українців.	2	4
12	Український фольклор про осінні свята українців.	2	4
14	Обрядові та святкові страви на осінні свята українців.	2	4
15	Язичницькі традиції в українських календарних обрядах.	2	4
16	Календарна обрядовість українців у радянську добу.	4	4
17	Побутування календарних свят і обрядів в Україні на сучасному етапі.	4	4
18	Соціальний і національний склад української родини.	2	4
19	Регламентация сімейних стосунків, права чоловіка і жінки, дітей та батьків законодавством України.	2	4
20	Укладання шлюбної угоди. Урочиста реєстрація шлюбу в сучасних умовах.	2	4
21	Роль баби-повитухи в родильній обрядовості українців.	2	4
22	Весільна обрядовість українців: регіональний аспект.	4	6
23	Весільне вбрання українського народу.	2	4
24	Ритуальні страви похоронно-поминальних обідів.	2	4

25	Фольклор родинної (сімейної) обрядовості етнографічних районів України.	2	6
26	Методи і види проведення етнографічного польового дослідження, польових етнографічних експедицій.	6	8
Разом		72	108

Тематика навчально-дослідних завдань

1. Заповнення програм-питальників ІМФЕ імені М. Т. Рильського за темами «Календарні звичаї та обряди українців», «Сімейна обрядовість українців».

2. Участь в етнографічних заходах на факультеті «Ярмарок народних страв», «Новорічно-різдвяна обрядовість українців», «Весна йде, красу несе..», «Великдень вітає нас», «Ой на Івана Купала», «Свіччине весілля», «Ой Покрівонько, покрий мені голівоньку..», «Андріївські вечорниці».

Форми поточного та підсумкового контролю

Контроль знань студентів / здобувачів вищої освіти під час викладання навчальної дисципліни «Календарно-родинна обрядовість українців» проводиться з метою оцінки навчальних досягнень студентів в оволодінні предметом за програмою рівня досягнень, оцінки ефективності навчального процесу, підвищення мотивації до навчання. Система контролю має комунікативну спрямованість, що дозволяє визначити рівень сформованості навичок і вмінь студента / здобувача вищої освіти. Визначення рівня досягнення та оцінювання результатів навчання здійснюється за допомогою поточного, модульного і підсумкового контролю:

– поточний контроль здійснюється за певною темою робочої програми навчальної дисципліни під час практичних занять у формі усного опитування (індивідуального, фронтального), оцінки участі у дискусії за питаннями для обговорення;

– модульний контроль здійснюється у формі підсумкової модульної контрольної роботи;

– підсумковий семестровий контроль з навчального курсу здійснюється у формі заліку, який виставляється за результатами поточних і модульних контролів.

Розподіл балів, які отримують здобувачі вищої освіти

Змістові модулі № 1, 2												ІНДЗ	Сума
Поточний контроль та самостійна робота													
Тема 1		Тема 2		Тема 3		Тема 4		Тема 5		Тема 6			
АР	СРС	АР	СРС	АР	СРС	АР	СРС	АР	СРС	АР	СРС		
3	2	3	2	3	2	3	2	3	2	3	2	10	40

Змістові модулі № 2, 3												МКР	Сума
Поточний контроль та самостійна робота													
Тема 7		Тема 8		Тема 9		Тема 10		Тема 11		Тема 12			
АР	СРС	АР	СРС	АР	СРС	АР	СРС	АР	СРС	АР	СРС		
4	3	4	4	4	3	3	2	3	2	5	3	20	60

Примітка: АР – аудиторна робота (на практичному занятті), СРС – самостійна робота студента.

Підсумковий бал (ПБ) за дисципліну в цілому обраховується за формулою:

$$\text{ПБ} = \text{Б } T1-2 + \dots + \text{Б } T11-12 + \text{БМКР},$$

де: Б *T*... – кількість балів, отриманих за результатами аудиторної і самостійної роботи з певної теми; БМКР – кількість балів, отриманих за виконання модульної контрольної роботи.

Підсумковий контроль (залік) – загальна сума балів 100.

Загальна сума балів вираховується додаванням суми балів за три змістові модулі, модульну контрольну роботу, самостійну роботу – **40+40+20 = 100 балів**

Шкала оцінювання успішності студентів

Сума балів за всі види навчальної діяльності за 100-бальною шкалою	Форма семестрового контролю: <i>залік</i>
	Значення оцінки
90-100	зараховано
75-89	
60-74	
35-59	не зараховано з можливістю повторного складання
0-34	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

Інструменти, обладнання та програмне забезпечення

Навчально-методичний комплекс дисципліни «Календарно-родинна обрядовість українців», програми-питальники ІМФЕ імені М. Т. Рильського з тем: «Сімейна обрядовість українців», «Календарні звичаї та обряди», польовий щоденник етнолог, ноутбук, відеопрезентації, відеокамера, фотоапарат.

Інформаційні ресурси

Основна література:

1. Вовк Х. Студії з української етнографії та антропології: нова редакція / передм. О. Г. Таран; прим. О. Г. Таран, С. Л. Маховської, Ю. С. Буйських; упоряд. О. О. Савчук. Харків: Вид-ць Савчук О. О., 2015. 464 с.
2. Глушко М. Історія народної культури українців: навч. посіб. Львів: ЛНУ імені І. Франка, 2014. 223 с.
3. Глушко М. Методика польового етнографічного дослідження: навч. посіб. Львів: ВЦ ЛНУ імені І. Франка, 2008. 288 с.
4. Етнографія України: навч.-метод. комплекс для студ. історичного факультету (напрямок підготовки «Історія») / уклад. Л. І. Шаповал; ПНПУ імені В. Г. Короленка. Полтава, 2012. 156 с.
5. Етнографія України: навч. посіб. для студ. вузів / за ред. С. А. Макарчука. 2-е вид., перероб. та допов. Львів: Світ, 2004. 520 с.
6. Ігнатенко І. Традиційна обрядово-магічна культура українців: навч.-метод. посіб. Київ: Інтелектуальна книга, 2017. 160 с.
7. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні: у 3 кн., 6 т. Кн. 1, Т. 1: Зимовий цикл. Т. 2: Весняний цикл. Київ: АТ «Обереги», 1994. 400 с.
8. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні: у 3 кн., 6 т. Кн. 2, Т. 3: Весняний цикл. Т. 4: Літній цикл. Київ: АТ «Обереги», 1994. 528 с.
9. Кравець О. М. Сімейний побут і звичаї українського народу: історико-етнографічний нарис / АН УРСР, ІМФЕ імені М. Т. Рильського. Київ: Наук. думка, 1966. 200 с.
10. Культура і побут населення України: навч. посіб. / упоряд.: В. Наулко, В. Горленко та ін. Київ: Либідь, 1991. 232 с.
11. Курочкін О.В. Українці в сім'ї європейській: звичаї, обряди, свята. Київ: Б-ка українця, 2004. 248 с.
12. Лепеха Т. В. Українознавство: навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів. Київ: ВЦ «Просвіта», 2005. 376 с.
13. Лозко Г. Етнологія України: філософсько-теоретичний та етнорелігієзнавчий аспект. Київ: АРТЕК, 2001. 303 с.
14. Лозко Г. Українське народознавство. Вид. 2-е. Київ: АРТЕК, 2004. 470 с.
15. Пономарьов А. П. Українська етнографія: курс лекцій: навч. посіб. Київ: Либідь, 1994. 317 с.

16. Українська етнологія: навч. посіб. для студ. ВНЗ / В. К. Борисенко, М. В. Гримич, О. П. Гончаров, В. К. Борисенко. Київ: Либідь, 2007. 399 с.

17. Українська минувшина: ілюстрований етнографічний довідник / А. П. Пономарьов, Л. Ф. Артюх, Т. В. Космічна. Київ: Либідь, 1993. 256 с.

18. Українська родина: родинний і громадський побут: навч.-метод. посіб. для вчителів та викладачів народознавства. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 2000. 424 с.

19. Українське народознавство: навч. посіб. / за ред.: С. П. Павлюка, Г. Й. Горинь, Р. Ф. Кирчіва. Львів: Фенікс, 1997. 608 с.

20. Українські традиції і звичаї: для дітей серед. шк. віку / упоряд.: В. М. Скляренко, А. С. Шуклінова, В. В. Сядро. Харків: Фоліо, 2006. 318 с.

21. Українці: іст.-етнограф. монографія: у 2 кн. Кн. 1–2 / Держ. музей-заповід. укр. гончарства в Опішному. Київ; Опішне: Укр. народознавство, 1999.

22. Шаповал Л. І. Етнографія України: метод. реком. для студ. іст. ф-ту / ПНПУ імені В. Г. Короленка. Полтава: АСМІ, 2011. 100 с.

23. Шаповал Л. І. Словник етнографічних (етнологічних) понять і термінів. Вид. 2-е змін. та доп. Полтава: АСМІ, 2016. 298 с.

Додаткова література:

1. Борисенко В. Різдвяно-новорічні свята в Україні. Київ: Родовід, 2005. 165 с.

2. Борисенко В. К. Українське весілля: традиції і сучасність. Київ: ВД «Стилос», 2010. 136 с.

3. Великдень в Україні: Нариси про Великодні свята з народними піснями. Київ: Музична Україна, 1993. 128 с.

4. Влад М. Стрітенне: книга гуцульських звичаїв і вірувань. Київ: Укр. письменник, 1992. 222 с.

5. Воробйова І. Християнські свята давнього Києва: осінній цикл. *Народна творчість та етнографія*. 2000. № 5/6. С. 57–62.

6. Воропай О. Звичаї нашого народу: етнографічний нарис. Т. I–II. Київ: Оберіг, 1991.

7. Гайова Є. Лемківське весілля. *Народна творчість та етнографія*. 2008. № 1. С. 80–88.

8. Гавриш П. А., Гавриш Р. Л. Народний календар Полтавської губернії: історико-етнографічні нариси. Ч. 1–2 / ПДПУ ім. В. Г. Короленка. Полтава, 2000–2001.

9. Гавриш П. Я., Гавриш Р. Л., Копил В. В. Полтавський народний календар: історико-етнографічні нариси. Полтава: Інтер Графіка, 2002. 212 с.

10. Глушко М. Походження «полазника» як звичаю зимової календарної обрядовості українців. *Народна творчість та етнографія*. 2003. № 3. С. 33–37.

11. Грушевський М. Дитина у звичаях і віруваннях українського народу / упоряд. тексту і авт. післямови Я. Левчук. Київ: Либідь, 2006. 256 с.

12. Жадан Л. Календарні свята і обряди: Зимовий цикл. *Все для вчителя*. 2001. № 2/3. С. 60–61.

13. Климець Ю. Д. Купальська обрядовість на Україні / АН УРСР, ІМФЕ імені М. Т. Рильського. Київ: Наук. думка, 1990. 143 с.

14. Коваль-Фучило І. Голосіння в контексті похоронного ритуалу. *Народна творчість та етнографія*. 2000. № 1. С. 33–44.

15. Круковська В. І. Українське весілля. Львів: Євросвіт, 2005. 92 с.

16. Курочкін О. Українські новорічні обряди: «Коза» і «Маланка» (з історії народних масок) / Упр. культ. Полтав. обл. держ. адмін. нац. музей-заповід. укр. гончар. Опішне: Укр. народознавство, 1995. 391 с.

17. Найден О. Купальські обряди на Полтавщині та Вінниччині. *Народне мистецтво*. 2007. № 3/4. С. 58–61.

18. Новарчук Б. Д. Сучасне українське весілля. Луцьк: Надстир'я, 1993. 40 с.

19. Різдяні свята в Україні: етнографічний нарис з доданням укр. народних пісень. Київ: Музична Україна, 1992. 150 с.

20. Старков В. Весняні ігри в традиційній календарній обрядовості українців / від Стрітєння до Великодня. *Пам'ять століть*. 2001. № 2. С. 116–121.

21. Скуратівський В. Т. Святвечір: нариси: у 2 кн. Кн. 2. Київ: Вироб.-комерц. фірма «Перлина», 1994. 192 с.

22. Таланчук О. Зимова обрядовість. Колядки і щедрівки. *Українська мова і література*. 2002. № 23/24. С. 3–13.

23. Чмелик Р. П. Мала українська селянська сім'я другої половини ХІХ – поч. ХХ ст. (структура фун.). Львів: Ін-т народознавства НАНУ, 1999. 142 с.

24. Щербань О. Весільний обряд у с. Великі Будища (Полтавщина, Україна). *Берегиня*. 2009. № 2. С. 5–34.

25. Яворницький Д. Як святкували запорожці Новий рік. *Народна творчість та етнографія*. 2003. № 1/2. С. 3–4.

Електронні джерела:

1. <http://etno.uaweb.org/>
2. <http://gmi.nau.edu.ua>
3. <http://lemky.com>
4. www.etnolog.org.ua
5. www.archives.gov.ua
6. www.ukrreferat.com
7. catalog.online.ua/ukr/culture/.../regional/niez-pereyaslav.com.ua
8. uk.wikipedia.org
9. www.castles.com.ua

ТЕМАТИКА ЛЕКЦІЙ

Лекція 1. ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІАЛЬНИЙ АПАРАТ КАЛЕНДАРНО-РОДИННОЇ ОБРЯДОВОСТІ УКРАЇНЦІВ

Поняття «обряд», «обрядовість», «ритуал», «свято», «звичай», «традиція». Місячний, сонячний, народний (землеробський) календарі. Цикли календарно-побутової обрядовості українців в історичному розвитку етнічної спільноти.

Лекція 2. ЕТНОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СВЯТ ЗИМОВОГО ЦИКЛУ

Свята зимового циклу народного календаря. Обряди та ритуали, звичаї та традиції українців пов'язані із зимовими святами. Народні прикмети, прислів'я, повір'я українського народу про зиму обрядовість.

Лекція 3. ЕНОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СВЯТ ВЕСНЯНОГО ЦИКЛУ

Обрядовість весняного циклу свят народного календаря. Обряди та ритуали, звичаї та традиції українців пов'язані з весняними святами. Фольклорні матеріали про звичаєво-обрядову культуру весняного циклу календарної обрядовості українського народу.

Лекція 4. ЕНОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СВЯТ ЛІТНЬОГО ЦИКЛУ

Обрядовість літнього циклу свят народного календаря. Обряди та ритуали, звичаї та традиції українців пов'язані з літніми святами. Фольклорні матеріали про звичаєво-обрядову культуру українців літнього циклу календарної обрядовості.

Лекція 5. ЕНОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СВЯТ ОСІННЬОГО ЦИКЛУ

Обрядовість осіннього циклу свят народного календаря. Обряди та ритуали, звичаї та традиції українців пов'язані з осінніми святами. Фольклорні матеріали про звичаєво-обрядову культуру літнього циклу календарної обрядовості українського народу.

Лекція 6. РОДИНА (СІМ'Я) ТА СІМЕЙНИЙ ПОБУТ УКРАЇНЦІВ

Типи, структура сім'ї (родини) в Україні та її функції. Внутрішньо-сімейні відносини українців. Сімейні обряди та звичаї українців. Звичаєво-обрядова культура сімейної (родинної) обрядовості українського народу.

Лекція 7. ОБРЯДОВІСТЬ УКРАЇНЦІВ ПОВ'ЯЗАНА З НАРОДЖЕННЯМ ДИТИНИ

Передпологові звичаї та обряди як складова сімейної (родинної) обрядовості українського народу. Власне пологові обряди та ритуали. Післяпологові звичаї та обряди. Фольклорні матеріали, що містять опис родильної обрядовості українського народу в історичному розвитку.

Лекція 8. ВЕСІЛЬНИЙ ОБРЯДОВИЙ ЦИКЛ

Передвесільний цикл української обрядовості. Весільні обряди та звичаї українців. Післявесільні обряди та звичаї. Фольклорні матеріали що містять опис весільного обряду українського народу в історичному розвитку. Регіональні особливості весільної обрядовості в Україні.

Лекція 9. ПОХОРОННО-ПОМИНАЛЬНА ОБРЯДОВІСТЬ УКРАЇНЦІВ

Похоронні обряди і звичаї українців. Поминальна обрядовість українського народу. Фольклорні матеріали, що містять опис похоронного обряду українців.

Лекція 10. ВИДИ ПОЛЬОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ЕТНОГРАФА

Види польової роботи етнографа: спостереження, опитування населення, фіксація речових матеріалів, збір етнографічних колекцій. Прийоми обстеження об'єктів польового дослідження. Документи польової етнографічної роботи.

Лекція 11. МЕТОДИКА ПОЛЬОВОГО ЕТНОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ КАЛЕНДАРНО-РОДИННОЇ ОБРЯДОВОСТІ

Методи і види проведення етнографічного польового дослідження. Методи проведення польових етнографічних експедицій. Методика й практика збору польових матеріалів про календарно-родинну обрядовість українського народу. Вимоги до зберігання польових документів, етнографічних матеріалів.

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО ПРОВЕДЕННЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Основними завданнями вивчення навчальної дисципліни є:

– вивчити основний понятійно-термінологічний апарат української етнографії;

– ознайомитися з методикою польового етнографічного дослідження календарно-побутової та родинної (сімейної) обрядовості;

– охарактеризувати календарні свята й обряди відповідно поділу їх на природні цикли: зимовий, весняний, літній, осінній; за річним літургичним циклом православної церкви, основою яких є народний землеробський календар;

– дослідити сімейний побут, родинну обрядовість українського народу, яка в образно-символічній формі визначала важливі етапи, події у житті людини чи її родини: родильні, весільні, поховальні, поминальні обряди та звичаї ;

– зібрати фольклорні матеріали, етнографічні колекції, вербальну етнографічну інформацію, які супроводжують календарні свята і обряди, відтворюють родинні звичаї й традиції українців;

– виокремити основні риси календарно-побутової та родинної (сімейної) обрядовості українців у сучасній Україні.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти / здобувачі вищої освіти повинні

знати:

– поняття «календарна обрядовість», «ритуал», «обряд», «обрядовість», «свято», «звичай», «традиція», «звичаєво-обрядова культура», «сім'я», «шлюб», «патрилокальність», «віролокальність»;

– етнографічну характеристику свят зимового, весняного, літнього, осіннього циклів календарної обрядовості українців;

– типи, структуру і функції родини (сім'ї) в Україні;

– внутрішньо-сімейні стосунки в українській родині;

– етапи укладання та зміст шлюбної угоди, реєстрацію шлюбу в сучасних умовах;

– родинні (сімейні) обряди та звичаї: пологові, весільні, похоронно-поминальні;

– методи і види проведення польового етнографічного дослідження;

– методика збору польових матеріалів про календарно-побутову і родинну (сімейну) обрядовість українців.

еміти:

- проводити польове етнографічне дослідження пам'яток духовної культури українців, яка є складовою традиційно-побутової культури українців;

- працювати з нормативною, навчальною, науковою, народознавчою літературою;

- на практиці застосовувати календарні, сімейні обряди у побуті власної родини;

- здійснювати фіксацію, опис польового етнографічного, фольклорного матеріалу, збір колекцій під час етнографічних експедицій ;

- опрацьовувати, оформляти, зберігати польові документи, усні етнографічні та ілюстративні матеріали.

- вести спостереження за багатокомпонентними та багатетапними українськими обрядами (родильними, весільними, похоронними) та здійснювати опис, відео-, фото-фіксацію календарних і родинних обрядів і звичаїв.

ПЛАН ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Практичне заняття № 1

КАЛЕНДАРНА ОБРЯДОВІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

План:

1. *Поняття «календарна обрядовість», «ритуал», «обряд», «свято», «звичай», «традиція», «звичаєво-обрядова культура».*
2. *Місячний, сонячний, народний календарі.*
3. *Зміст народного землеробського календаря.*
4. *Етапи (цикли) календарно-побутової обрядовості українців.*

Рекомендована література:

1. Борисенко В. Народні звичаї і сучасність. *Людина і світ*. 1988. № 10. С. 12–15
2. Воропай О. Звичайі нашого народу: етнографічний нарис. Т. I–II. Мюнхен, 1958.
3. Вчаться організатори нових обрядів. *Людина і світ*. 1976. № 9. С. 7–11.
4. Гавадзин В. Календарна обрядовість в соціокультурному полі сучасної цивілізації і регрес чи розвиток (на матеріалах Гуцульщини). *Культура і сучасність*. 2010. Вип. 1. С. 120–124.
5. Гоцалюк А. А. Трансформаційні процеси в календарній обрядовості українців в ХХ – на початку ХХІ ст. *Культура і сучасність*. 2009. № 2. С. 71–77.
6. Григоренко Л. Фольклор в сучасних святах та обрядах. *Народна творчість та етнографія*. 1984. № 5. С. 92.
7. Гримич М. До поняття «звичай». *Народні зошити*. 2001. № 3. С. 525–527.
8. Етнографія України: навч. посіб. для студ. вузів / за ред. С. А. Макарчука. 2-е вид., перероб. та доп. Львів: Світ, 1994. 520 с.
9. Євламπίєв В. Нові обряди і звичаї. *Людина і світ*. 1976. № 5. С. 24–27.
10. Завадська В. Категорія часу у системі календарної обрядовості. *Календарна обрядовість життєдіяльності етносу: Одеські етнографічні читання*. Одеса, 2011. С. 129–139.
11. Зінич В. Нова радянська обрядовість у побуті. *Народна творчість та етнографія*. 1970. № 1. С. 106.
12. Із зразків української обрядово-церковної пісенності та поезії, приурочених до календарних свят. *Народна творчість і етнографія*. 1999. № 4. С. 64–66.

13. Катрій Ю. Значення традиційної християнської обрядовості для етно-національного розвитку України. *Народна творчість та етнографія*. 2000. № 1. С. 10–24.
14. Ковальчук Н. А. Календарні звичаї та обряди Рівненського Полісся: локальна специфіка та трансформації (XX – початок XXI ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.05. Київ, 2008. 20 с.
15. Ковальчук Н. Трансформація християнських уявлень у традиційній календарній обрядовості (історико-етнографічне дослідження на матеріалах Волинського Полісся). *Народна творчість та етнографія*. 2007. № 2. С. 105–112.
16. Культура і побут населення України : навч. посіб. / В. Наулко, В. Горленко та ін. Київ : Либідь, 1991. 232 с.
17. Курочкін О. В. Українці в сім'ї європейській: звичаї, обряди, свята. Київ : Б-ка українця, 2004. 248 с.
18. Курочкін О. Конференція з питань радянської святковості та обрядовості. *Народна творчість та етнографія*. 1976. № 4. С. 107.
19. Курочкін О. Народний календар П. Чубинського крізь призму часових трансформацій. *Берегиня*. 2009. № 3. С. 31–38.
20. Курочкін О. Свято в період кардинальних трансформацій. *Українська культура в контексті світових глобалізаційних процесів : [зб. ст.] / НАН Україна ІМФЕ імені М. Т. Рильського ; гол. ред. Г. Скрипник*. Київ, 2005. С. 78–86.
21. Кутельмах К. Дохристиянські та християнські мотиви в календарних обрядах українців: Грані співіснування. *Народні зошити*. 2003. № 1/2. С. 94–97.
22. Лаврик Г. Релігійні свята в «соціалістичному» календарі. *Людина і світ*. 2003. № 10. С. 35–40.
23. Лозко Г. Українське народознавство. Вид. 2-е, доп. Київ : АртЕк, 2004. 470 с.
24. Макаренко О. Традиційні календарні обряди і свята південно-українського краю у соціокультурному вимірі. *Календарна обрядовість у життєдіяльності етносу: Одеські етнографічні читання*. Одеса, 2011. С. 228–236.
25. Матвеева Н., Голобородько А. Словник – довідник «Святі та свята українського народу» і традиції давньої української лексикографії. *Дивослово*. 1994. № 3. С. 47–50.
26. Мицик В. Свята сонячного циклу. *Соціалістична культура*. 1990. № 12. С. 4–7.
27. Опіга В. К. Українські народні свята та звичаї. Київ : Т-во «Знання» України, 1993. 111 с.
28. Пенькова О. Б. Феномен обрядовості: дефінітивні основи інтерпретації. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2003. № 4. С. 122–126.

29. Пономарьов А. П. Українська етнографія : курс лекцій : навч. посіб. Київ : Либідь, 1994. 317 с.

30. Пригаріна Т. Функціонування традиції у святковій обрядодії. *Етнічна історія народів Європи: традиційна етнічна культура слов'ян*. Київ, 1999. С. 107–110.

31. Скуратівський В. Допоки дотримуватимемося наших традицій, доти ми будемо вічними! *Берегиня*. 2001. № 2. С. 3–8.

32. Скуратівський В. Українські традиційні свята та обряди. *Дошкільне виховання*. 1993. № 5. С. 14–15; № 6. С. 20–21; № 8. С. 20–21; № 9. С. 20–21.

33. Смолинська Є. Пережитки примітивної обрядовості в українському побуті. *Етнічна історія народів Європи*. Київ, 2003. Вип. 15. С. 77–93.

34. Сорочук Л. Обрядово-календарне коло – українознавчі виміри. *Вісник Київського університету імені Т. Г. Шевченка. Українознавство*. 2001. Вип. 5. С. 19–22.

35. Стеллова Н. Календарна обрядовість та фольклор українців Підляшшя. *Народна творчість і етнографія*. 1999. № 2/3. С. 117–123.

36. Темченко А. Моделюванні властивості обряду в системі архаїчного світосприйняття. *Народна творчість і етнографія*. 2004. № 4. С. 98–104.

37. Тхоржевська Т. Традиційна календарна обрядовість в уявленнях підлітків. *Календарна обрядовість життєдіяльності етносу: Одеські етнографічні читання*. Одеса, 2011. С. 322–328.

38. Українська етнологія : навч. посіб. для студ. ВНЗ / ред. В. К. Борисенко. Київ : Либідь, 2007. 399 с.

39. Українська минувшина : ілюстрований етнографічний довідник / уклад.: А. П. Пономарьов, Л. Ф. Артюх, Т. В. Космічна. Київ : Либідь, 1993. 256 с.

40. Цюсь А. В. Фізичне виховання в календарній обрядовості українців : навч. посіб. / Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк : Надстир'я, 2000. 374 с.

41. Чебанюк О. Народний календар у традиційній картині світу українців. *Народна творчість та етнографія*. 2008. № 6. С. 41–45.

42. Шаповал Л. І. Словник етнографічних (етнологічних) понять і термінів : термінологічний словник / Полтав. держ. пед. ун-т імені В. Г. Короленко. Полтава : АСМІ, 2009. 268 с.

43. Шаповал Л. І. Словник етнографічних (етнологічних) понять і термінів : термінологічний словник / Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленко. 2-е вид., змінене і перероб. Полтава : АСМІ, 2016. 294 с.

44. Шокало О. Традиційні обряди українців: Річне обрядове коло. *Український світ*. 1993. № 1/2. С. 36–37.

Практичне заняття № 2

ЕТНОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СВЯТ ЗИМОВОГО ЦИКЛУ

План:

1. *Свята зимового циклу: Введення в храм Пресвятої Богородиці. Дні великомучениці Катерини, апостола Андрія Первозванного, пророка Наума, мучениці Варвари, преподобного Сави, Миколи Чудотворця, святої Ганни.*

2. *Новорічно-різдвяна обрядовість: Святий Вечір. Різдво. Щедрування та колядування. Народний вертеп. Щедрий вечір. Преподобна Меланія. Василь Великий. Новий рік. Голодна кутя. Водохреще (Богоявлення).*

3. *Завершення новорічних свят. День Іоанна Хрестителя, Петра Вариги.*

4. *Обряди та ритуали, звичаї та традиції пов'язані із зимовими святами.*

Самостійна робота

(реферат або презентація)

1. *Новорічно-різдвяна обрядовість українців: регіональний аспект.*

2. *Обрядові та святкові страви на зимові свята.*

3. *Особливості дитячого щедрування і колядування молоді в Україні.*

Рекомендована література:

1. Баканурський А. Українська різдвяна гра «Коза». *Народна творчість та етнографія*. 1991. № 6. С. 59–65.

2. Бондаренко Г. Коли зима зустрічається з весною: (15 лютого – Стрітіння). Гори, гори, кострубоньку, хай зима минає: Масниця – кінець лютого). *Жива вода*. 1997. № 2. С. 5.

3. Бондаренко Г. Місточок під ліжком, як сіяти коноплі на снігу та що таке калита: (13 грудня – Андрія). *Жива вода*. 1996. № 12. С. 5.

4. Бондаренко Г. Святий Миколаю, моли Бога за нас. *Людина і світ*. 1999. № 11/12. С. 16–19.

5. Бондаренко Г. Хлопчика назвали Спаситель: [Про Різдво на Україні]. *Людина і світ*. 1991. № 12. С. 4–6.

6. Бондаренко Г. Ходить ім'я на Василя... і січень. *Людина і світ*. 1992. № 1. С. 17–19.

7. Борисенко В. Лютий. *Наука і суспільство*. 1992. № 1. С. 64–65.

8. Борисенко В. Різдвяно-новорічні свята в Україні. Київ : Родовід, 2005. 166 с.
9. Влад М. Стрітенне : книга гуцульських звичаїв і вірувань. Київ : Укр. письменник, 1992. 222 с.
10. Воропай О. Звичаї нашого народу : етнографічний нарис. Т. I–II. Мюнхен, 1958.
11. Воропай О. Звичаї нашого народу: Новий Рік або свято Василя. *Початкова школа*. 1993. № 1. С. 57–61.
12. Гавриш П. Я., Гавриш Р. Л., Копил В. В. Полтавський народний календар : історико-етнографічні нариси. Полтава : Інтер Графіка, 2002. 212 с.
13. Глушко М. Походження «полазника» як звичаю зимової календарної обрядовості українців. *Народна творчість та етнографія*. 2003. № 3. С. 33–37.
14. Дмитренко А. Пасічницький календар українців осінньо-зимового циклу як прояв трансформації давніх язичницьких обрядовій під впливом християнства. *Минуле і сучасне Волині й Полісся: народне мистецтво і духовність* : зб-к наук. праць : матеріали II-ї Волинської облас. наук.-етнограф. конф. Луцьк, 2005. Вип. 15. С. 96–98.
15. Дмитренко М. Святвечір. *Українська культура*. 1993. № 1. С. 21.
16. Етнографія України : навч. посіб. для студ. вузів / за ред. С. А. Макарчука. 2-е вид., перероб. та доп. Львів : Світ, 1994. 520 с.
17. Жадан Л. Календарні свята і обряди: Зимовий цикл. *Все для вчителя*. 2001. № 2/3. С. 60–61.
18. Катрій Ю. Надвечір'я Христового Різдва. *Народна творчість та етнографія*. 1997. № 1. С. 76–78.
19. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні : у 3 кн., 6 т. Кн. 1. Т.1: Зимовий цикл. Т. 2: Весняний цикл. Київ : Обереги, 1994. 400 с.
20. Кирчів Р. Різдво в Україні. *Український світ*. 1995. № 712. С. 3–4.
21. Кібець Н. Зимовий цикл святкувань. *Народна творчість та етнографія*. 1998. № 1. С. 55–57.
22. Кобальчинська Р. Різдвяно-новорічні обряди в описах Володимира Шагали. *Народна творчість та етнографія*. 2006. № 1. С. 90–97.
23. Кожолянко А., Кожолянко Г. Дослідження витоків новорічно-різдвяних святкувань українців Степаном Килимником. *Археологія та етнологія Східної Європи* : матеріали і дослідження. Одеса, 2002. Т. 3. С. 214–216.

24. Кожолянюк Г. Магічність Буковинської Маланки: традиції та сучасність. *Народна творчість та етнографія*. 2008. № 1. С. 91–106.
25. Кожолянюк Г. Народний театр українців у період зимової календарної обрядовості: різдвяний вертеп. *Берегиня*. 2008. № 4. С. 14–22.
26. Кожолянюк Г. Обряди й ритуали під час Святої вечері. *Берегиня*. 2002. № 4. С. 21–43.
27. Крисаченко В. С. Українознавство : хрестоматія-посібник : в 2 кн. Кн. 2. Київ : Либідь, 1997. 464 с.
28. Культура і побут населення України : навч. посіб. / уклад.: В. Наулко, В. Горленко та ін. Київ : Либідь, 1991. 232 с.
29. Курочкін О. Буковинська «переберія». *Народна творчість та етнографія*. 1992. № 3. С. 25–33.
30. Курочкін О. В. Новорічні свята українців: традиції і сучасність. Київ : Наукова думка, 1978. 191 с.
31. Курочкін О. Європейські мандри різдвяних «ясел» (до історії вертепу). *Народна творчість та етнологія*. 2014. № 2. С. 39–45.
32. Курочкін О. Різдвяно-новорічні свята з історії дистанції у 140 років (шляхами експедиції П. Чубинського). *Матеріали до української етнології*: зб. наук. праць. Київ, 2009. Вип. 8 (11). С. 26–31.
33. Курочкін О. Український вертеп на межі двох епох. *Народна творчість та етнологія*. 2014. № 6. С. 29–41.
34. Курочкін О. Українські новорічні обряди: «Коза» і «Маланка» (з історії народних масок) / Упр. культ. Полтав. обл. держ. адмін. нац. музей-заповідник укр. гончар. Опішне : Укр. народознавство, 1995. 391 с.
35. Лепеха Т. В. Українознавство : навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів. Київ : ВЦ «Просвіта», 2005. 376 с.
36. Лепша І. Новорічні свята. *Наука і суспільство*. 1990. № 12. С. 42–48.
37. Микитенко С. Калита (13 грудня). *Святий Вічний. Суцйй* : зб. наук. попул. ст. про хліб. Переяслав-Хмельницький : Вид-во НІЕЗ «Переяслав», 2009. Вип. 1. С. 122–129.
38. Номис М. Різдвяні святки. *Народна творчість та етнографія*. 2002. № 1/2. С. 61–66.
39. Паньків М. Покутські «бички» (обряд новорічного циклу). *Берегиня*. 1995. № 3/4. С. 133–136.
40. Пономарьов А. П. Українська етнографія : курс лекцій : навч. посіб. Київ : Либідь, 1994. 317 с.

41. Приходченко К. І. Календарний рік у вправах і завданнях. Зима. Харків : Основа, 2004. 144 с.
42. Різдво у нашому домі / уклад.: Р. Іванчук, Р. Дідула, А. Содоморов. Львів, 2003. 400 с.
43. Різдвяні свята в Україні : етнографічний нарис з доданням українських народних пісень. Київ : Музична Україна, 1992. 150 с.
44. Романюк Л. Чотири Свят-вечори. *Народна творчість та етнографія*. 1998. № 1. С. 57–60.
45. Серебрякова О. Семантичні дії з рослинами в зимовому циклі свят українців. *Народознавчі зошити*. 2008. № 3/4 (81/82). С. 272–278.
46. Скуратівський В. «Морозе, морозе, йди до нас куті їсти»: Свята нашого народу. *Вітчизна*. 1991. № 1. С. 191–193.
47. Скуратівський В. Обряди зимового циклу; Народини Сонця або Коляда; Колодій. *Берегиня*. 2004. С. 71–80.
48. Скуратівський В. Святки. Київ : Українознавство, 1994. 120 с.
49. Скуратівський В. Стрітєння: Фрагмент з кн. «Святвечір». *Народознавство*. 1995. № 19.
50. Скуратівський В. Т. Святвечір : нариси-дослідження : у 2 кн. Кн. 2. Київ : Перлина, 1994. 192 с.
51. Сосенко К. Культурно-історична постать староукраїнських свят Різдва і Щедрого Вечора. Київ : СІНТО, 1994. 360 с.
52. Стус І. Різдвяне свято в Україні: від передріздвяного Свят-Вечора до Йорданського водосвяття. *Народна творчість та етнографія*. 1998. № 1. С. 40–43.
53. Таланчук О. Зимова обрядовість. Колядки і щедрівки. *Українська мова і література*. 2002. № 23/24. С. 3–13.
54. Ткач М. Коляда (Різдво, Василя, Водохреще). *Людина і світ*. 1992. № 11/12. С. 10–15.
55. Ткач М. Свято долі – Катерини, Калита – свято Андрія. *Українська культура*. 1996. № 11. С. 34–35.
56. Ткач М. Стрітєння. *Українська культура*. 1998. № 1. С. 38–39.
57. Три празники в гості: (Традиційні різдвяно-новорічні святки за матеріалами Є. Парнюка, Я. Герасима, Є. Олеського, І. Левкович). *Берегиня*. 2001. № 4. С. 3–18.
58. Українська етнологія : навч. посіб. для студ. ВНЗ / ред. В. К. Борисенко. Київ : Либідь, 2007. 399 с.
59. Українська минувшина : ілюстрований етнографічний довідник / уклад.: А. П. Пономарьов, Л. Ф. Артюх, Т. В. Космічна. Київ : Либідь, 1993. 256 с.

60. Українське народознавство: навч. посіб. / за ред.: С. П. Павлюка, Г. Й. Горинь, Р. Ф. Кирчіва. Львів: Фенікс, 1994. 608 с.

61. Українські традиції і звичаї: для дітей серед. шк. віку / авт.-упоряд.: В. М. Скляренко, А. С. Шуклінова, В. В. Сядро. Харків: Фоліо, 2006. 318 с.

62. Українці: історико-етнограф. монографія: у 2 кн. Кн. 1–2 / Держ. музей-заповід. укр. гончарства. Київ; Опішне: Укр. народознавство, 1999.

63. Форостій Т. Від Різдва до Йордану: (з недільних церковних повчань про християнські традиції різдвяних свят в Україні). *Народна творчість та етнографія*. 2001. № 1/2. С. 56–60.

64. Шаповал Л. І. Словник етнографічних (етнологічних) понять і термінів: термінологічний словник / Полтав. держ. пед. ун-т імені В. Г. Короленко. Полтава: АСМІ, 2009. 268 с.

65. Шаповал Л. І. Словник етнографічних (етнологічних) понять і термінів: термінологічний словник / Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленко. Друге вид., змінено і перероб. Полтава: АСМІ, 2016. 298 с.

66. Яворницький Д. Як святкували запорожці Новий рік. *Народна творчість та етнографія*. 2003. № 1/2. С. 3–4.

Практичне заняття № 3

ЕТНОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СВЯТ ВЕСНЯНОГО ЦИКЛУ

План:

1. *Обрядовість весняного циклу від дня Євдокії до Вознесіння. Свято зустрічі зими та весни – Стрітення. День Віднайдення голови Івана Хрестителя (Обретіння). День преподобної мучениці Євдокії (Явдоху). День Сорока святих мучеників. М'ясопусна неділя (М'ясниці). Масляна (Сирний тиждень) Великий піст. День Теплового Олексі. Благовіщення. Вербна неділя. Страстний тиждень. Великдень. Веснянки. Гаївки. Провідна неділя. (Проводи, Гробки). День святого Юрія. Дні Миколи Чудотворця, Симеона Зілата. Вознесіння (Ушестя). Народні прикмети, повір'я, звичаї пов'язані з весняними святами.*

Самостійна робота

(реферат або презентація)

1. Великодня обрядовість українців: регіональний аспект.
2. Обрядові та святкові страви пов'язані із весняними святами українців.
3. Русалії як обов'язкові обряди весняного циклу.

Рекомендована література:

1. Бондаренко Г. Масниця сім днів гуляє. *Демократична Україна*. 1998. 24 лют.
2. Бондаренко Г. «Гілки зелені у храмах вищих»: [Про свято Вознесіння Господнього]. *Людина і світ*. 1991. № 5. С. 32–35.
3. Бондаренко Г. Великдень. *Жива вода*. 1997. № 4. С. 5
4. Бондаренко Г. Коли весну закликати: (Піст, 40 святих – 22 березня). *Жива вода*. 1997. № 3. С. 5.
5. Бондаренко Г. На Великдень сонце красується. Свято Воскресіння Христового (Пасха). *Людина і світ*. 1991. № 4. С. 20–22.
6. Бондаренко Г. Поклич нам, пташечко, весну: березень. *Людина і світ*. 1992. № 2. С. 12–14.
7. Бондаренко Г. Святий Юрій – од лиха заступник: (Юрія – 6 травня). *Жива вода*. 1997. № 5. С. 5.
8. Бондаренко Г. Христос Воскрес! – воскресне Україна! Квітень. *Людина і світ*. 1992. № 3. С. 7–11.
9. Борисенко В. Квітень. Календар народних свят. *Наука і суспільство*. 1992. № 3. С. 36–37.
10. Борисенко В. На колодку ходила, щоб капуста вродила. *Родислав*. 1993. № 4. (Святкування Масляної).
11. Василькевич Г. Святий Юрій: християнська традиція чи українська давність. *Вісник Львівського університету. Філологія*. 2003. Вип. 31. С. 103–112.
12. Василькевич Г. Свято Юрія: контамінація і синтез у календарній обрядовості. *Народознавчі зошити*. 2001. № 5. С. 512–516.
13. Василькевич Г. Свято Юрія: теза, антитеза чи синтез? *Народознавчі зошити*. 2003. № 1/2. С. 55–58.
14. Великдень в Україні: Нариси про Великодні свята з народними піснями. Київ : Музична Україна, 1993. 128 с.
15. Великдень: звичаї, обряди, страви / авт. упоряд. Я. Музиченко. Вид. 2-е випр. Львів : Свічадо, 2011. 159 с.
16. Від Великодня кожен день стає довшим. *Наука і суспільство*. 1999. № 1/3. С. 49.
17. Воропай О. Звичаї нашого народу: етнографічний нарис. Т. I–II. Мюнхен, 1958.
18. Гавриш П. А., Гавриш Р. Л. Народний календар Полтавської губернії: історико-етнографічні нариси. Ч. 1–2 / ПДПУ ім. В. Г. Короленка. Полтава, 2000–2001.
19. Гавриш П. Я., Гавриш Р. Л., Копил В. В. Полтавський народний календар: історико-етнографічні нариси. Полтава: ІнтерГрафіка, 2002. 212 с.

20. Глушко М. Походження та джерела слов'янської «колодки» як звичаю весняної календарної обрядовості. *Вісник Львівського університету. Історія*. 2005. Вип. 39–40. С. 433–455.
21. Гусак І. Юрій землю відмикає: Святці. *Демократична Україна*. 2003. 8 трав. С. 8.
22. Запросіть тещу на вечірку. *Демократична Україна*. 1997. 4 берез.
23. Іванків Є. У світлі Великодня: сучасне осмислення основної суті святкування. *Народна творчість та етнографія*. 1999. № 2/3. С. 61–70.
24. Катрій Ю. Великодні свята і звичаї в Україні. *Народна творчість та етнографія*. 1998. № 2/3. С. 34–39.
25. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні: у 3 кн. 6 т. Кн. 2. Т. 3: Весняний цикл. Т. 4: Літній цикл. Київ: Обереги, 1994. 528 с.
26. Кожолянко Г. Великдень – Великий день у житті буковинців. *Берегиня*. 2008. № 1. С. 49–58.
27. Кожолянко Г. Весняні свята та обряди Буковини. *Берегиня*. 2007. № 1. С. 52–65.
28. Лехман Т. Свято Благовіщення на Гуцульщині. *Історичний календар*. 2001. Вип. 7. С. 214–215.
29. Мандибура О. Українці святкують Великдень. *Наука і суспільство*. 1992. № 3. С. 42–44.
30. Міщенко І. Великодне вітання: Про звичаї розмальовування писання. *Початкова школа*. 1997. № 4. С. 2–3.
31. Музиченко Я. А вже весна скресла: Весняний календар. *Жива вода*. 1997. № 3. С. 3.
32. Народні свята і звичаї: 6 травня – День святого Юрія. *Календар знаменних і пам'яток дат*. 1994. 2-й квартал. С. 78–83.
33. Овдієнко М. Весняні проводи до вирію: як відбуваються проводи в Україні. *Українська культура*. 1991. № 4. С. 14–16.
34. Орел Л. Великдень в Україні. *Культура і життя*. 2008. № 18. С. 4.
35. Пенькова О. Б. Великодня обрядовість в Східній Україні: магічно-оберегові й практично-гігієнічні аспекти. *Медицина в художніх образах: статті / Донец. нац. мед. ун-т імені М. Горького*. Донецьк, 2011. Вип. 8/9. С. 130–138.
36. Пінчук Ю. Українська традиція святкування Великодня. *Історичний журнал*. 2006. № 2. С. 81–84.
37. Пригаріна Т. В. Трансформація обрядодії « колодка» протягом ХХ сторіччя. *Етнічність в історії та культурі*. Одеса, 1998. С. 142–145.

38. Скуратівський В. Коли кожух і без гудзиків теплий. Народний агрокалендар. *Вітчизна*. 1990. № 3. С. 190–192.
39. Скуратівський В. Місяцелік: Український народний календар; квітень, травень. *Початкова школа*. 1996. № 3. С. 52–57; № 4. С. 57–61.
40. Скуратівський В. Народний календар: квітень. *Хата*. 1997. № 4. С. 1.
41. Скуратівський В. Свинячий великдень. *Берегиня*. 2000. № 4. С. 38–43.
42. Скуратівський В. Свята нашого народу: які Явдохи, таке й літо: [День преподобної мучениці]. *Вітчизна*. 1991. № 3. С. 193–195.
43. Скуратівський В. Свято вічної верби. *Українське слово*. 2004. 7–13 квіт. Число 15. С. 3.
44. Скуратівський В. Юрієва роса-краща від вівса: свята нашого народу. *Вітчизна*. 1991. № 5. С. 202–204.
45. Смик Г. «Верба б'є, не я б'ю»: Обряди. *Урядовий кур'єр*. 1995. 15 квіт.
46. Старков В. Великдень у традиційній календарній обрядовості українців. *Пам'ять століть*. 2002. № 2. С. 93–96.
47. Старков В. Весняні ігри в традиційній календарній обрядовості українців / від Стрітєння до Великодня. *Пам'ять століть*. 2001. № 2. С. 116–121.
48. Ткач М. Благовіщення. *Українська культура*. 1997. № 3. С. 32–33.
49. Ткач М. Великдень: основні календарні свята українців. *Українська культура*. 1995. № 2. С. 24–27.
50. Ткач М. Весняне відродження: квітень-травень. *Людина і світ*. 1993. № 4/5. С. 11–13.
51. Ткач М. День святого Юрія. *Українська культура*. 1995. № 3. С. 29–31.
52. Ткач М. Стрітєння. *Українська культура*. 1998. № 1. С. 38–39.
53. Ткач М. Теплий Олекса. *Українська культура*. 1997. № 2. С. 35.
54. Ткач М. Туриця. *Українська культура*. 1997. № 1. С. 32–33.
55. Ткаченко В. Післявеликодні обрядово-звичаєві функції Великоднього яйця. *Pereyaslavica*. Переяслав-Хмельницький, 2009. Вип. 3 (5). С. 259–262.
56. Українська минувшина: ілюстрований етнографічний довідник / А. П. Пономарьов, Л. Ф. Артюх, Т. В. Космічна. Київ: Либідь, 1993. 256 с.
57. Українське народознавство: навч. посіб. / за ред.: С. П. Павлюка, Г. Й. Горинь, Р. Ф. Кирчіва. Львів: Фенікс, 1994. 608 с.

58. Українці : історико-етнограф. монографія : у 2 кн. Кн. 1–2 / Держ. музей-заповід. укр. гончарства. Київ ; Опішне : Укр. народознавство, 1999.

59. Форостій Т. Великдень. *Народна творчість та етнографія*. 2000. № 2/3. С. 37–38.

60. Шаповал Л. І. Словник етнографічних (етнологічних) понять і термінів : термінологічний словник / Полтав. держ. пед. ун-т імені В. Г. Короленко. Полтава : АСМІ, 2009. 268 с.

61. Шаповал Л. І. Словник етнографічних (етнологічних) понять і термінів : термінологічний словник / Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленко. 2-е вид. змінене і перероб. Полтава : АСМІ, 2016. 298 с.

62. Шафранська Г. Великодній спомин: [етнографічний нарис]. *Вітчизна*. 2008. № 3/4. С. 123–134.

63. Юхно О. День святого Юрія: з історико-етнографічних нарисів. *Дошільне виховання*. 1993. № 5. С. 16–17.

Практичне заняття № 4

ЕТНОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СВЯТ ЛІТНЬОГО ЦИКЛУ

План:

1. Літній цикл свят: *День Івана Богослова, День Теодора. День Онуфрія. Зелені свята: Свята неділя або Зіслання Святого Духа (П'ятидесятниця). Пресвята Трійця (понеділок). Зелений, Клечальний (Русальний тиждень, Русалії). Трійцький тиждень. Свято Івана Купала (Івана Хрестителя, Різдво святого пророка Предтечі та Хрестителя Божого Іоанна). Купальська обрядовість. День апостолів Петра і Павла.*

2. *Свята літніх польових робіт: зажинки, обжинки. Жниварська обрядовість. Дні святих Прокопія, Кирила (князя Володимира). День святої Мокрини, пророка Іллі, святого Палія (великомученика Пантелеймона).*

3. *Народні прикмети, повір'я, звичаї пов'язані з літніми святами.*

Самостійна робота

(реферат або презентація)

1. Український фольклор про літні свята.
2. Обрядові та святкові страви пов'язані із літніми святами українців.

Рекомендована література:

1. Бондаренко Г., Сапіга В. Спас – «рятівник»: свята, обряди, традиції. *Людина і світ*. 1991. № 7. С. 28–34.
2. Борисенко В. Червень: народні свята. *Наука і суспільство*. 1992. № 6/7. С. 24–26.
3. Вакуленко Т. Купайла і не тільки. *Народне мистецтво*. 2003. № 3/4. С. 62–63.
4. Воропай О. Звичаї нашого народу: етнографічний нарис. Т. I–II. Мюнхен, 1958.
5. Гавриш П. А., Гавриш Р. Л. Народний календар Полтавської губернії: історико-етнографічні нариси. Ч. 1–2 / ПДПУ ім. В. Г. Короленка. Полтава, 2000–2001.
6. Гавриш П. Я., Гавриш Р. Л., Копил В. В. Полтавський народний календар: історико-етнографічні нариси. Полтава: Інтер Графіка, 2002. 212 с.
7. Климець Ю. Д. Купальська обрядовість на Україні / АНУРСР, ІМФЕ імені М. Т. Рильського. Київ: Наукова думка, 1990. 143 с.
8. Кожолянко Г. Свято Маковея на Буковині. Дохристиянські витоки Маковеївських святкувань. *Етнічна історія народів Європи*: зб. наук. праць. Київ: УНІСЕРВ, 2004. Вип. 17. С. 12–15.
9. Кравець І. Віха у Зелену неділю. *Народна творчість та етнографія*. 1969. № 5. С. 62–66.
10. Круковська В. І. Святкуємо Івана Купала: традиції святкування, народні звичаї, легенди, вірші, сценарії, ігри-забави. Львів: Євросвіт, 2001. 40 с.
11. Кутельмах К. «Спасова борода»: магія чи реальність: Причинки до аграрних мотивів у календарних обрядах поліщуків. *Народознавчі зошити*. 1996. № 2. С. 118–125.
12. Кутельмах К. «Спасова борода»: магія чи реальність?: Причинки до аграрних мотивів у календарних обрядах українців (за матеріалами Центрального Полісся). *Древляни*. Львів, 1996. Вип. 1. С. 233–250.
13. Лехман Т. Купальська ніч. *Історичний календар*. 2001. Вип. 7. С. 277–278.
14. Маліков В. Традиційна жниварська обрядовість у побутуванні звичаєво-правових відносин наймання. *Народна творчість та етнографія*. 2010. № 6. С. 67–72.
15. Мицик В. Зелене вір'я. *Рідна школа*. 1995. № 5. С. 18–21.
16. На Івана Купала: свята, звичаї, обряди. *Людина і світ*. 2003. № 5. С. 62.

17. Найден О. Купальські обряди на Полтавщині та Вінниччині. *Народне мистецтво*. 2007. № 3/4. С. 58–61.
18. Семанюк Н. В. Традиційне народне свято Івана Купала. *Народна творчість та етнографія*. 1963. № 2. С. 78–79.
19. Серебрякова О. Мантичні дії з вінками в купальській обрядовості українців. *Календарна обрядовість у життєдіяльності етносу: Одеські етнографічні читання*. Одеса, 2011. С. 287–296.
20. Скуратівський В. А ми рутоньку посієм [Про свято Купала]. *Початкова школа*. 1991. № 8. С. 22–23.
21. Скуратівський В. Мандрівка до Русалії. *Берегиня*. 1993. № 2; 1994. № 3.
22. Скуратівський В. Ой зав'ю вінки на всі святки: свята нашого народу [Трійця]. *Вітчизна*. 1991. № 6. С. 203–206.
23. Творун С. Колядування на жнивах. *Народна творчість та етнографія*. 2007. № 3/4. С. 37–39.
24. Ткач М. Звели пане-господарю, винограддя співають: липень-вересень. *Людина і світ*. 1993. № 8/9. С. 4–9.
25. Ткач М. Зелені свята. *Українська культура*. 1995. № 7/8. С. 32–33.
26. Ткач М. Три Пречисті: Успіння, Різдво та Введення Богородиці. *Українська культура*. 1996. № 7. С. 34–35.
27. Ткач М. Три Спаси: Маковій, Преображеніє Господнє, Нерукотворимий образ. *Українська культура*. 1995. № 9/10. С. 30–32.
28. Українська минувшина: ілюстрований етнографічний довідник / А. П. Пономарьов, Л. Ф. Артюх, Т. В. Космічна. Київ: Либідь, 1993. 256 с.
29. Українське народознавство: навч. посіб. / за ред.: С. П. Павлюка, Г. Й. Горинь, Р. Ф. Кирчіва. Львів: Фенікс, 1994. 608 с.
30. Українці: історико-етнограф. монографія: у 2 кн. Кн. 1–2 / Держ. музей-заповід. укр. гончарства. Київ; Опішне: Укр. народознавство, 1999.
31. Шаповал Л. І. Словник етнографічних (етнологічних) понять і термінів: термінологічний словник / Полтав. держ. пед. ун-т імені В. Г. Короленко. Полтава: АСМІ, 2009. 268 с.
32. Шаповал Л. І. Словник етнографічних (етнологічних) понять і термінів: термінологічний словник / Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленко. 2-е вид. змінене і перероб. Полтава: АСМІ, 2016. 298 с.
33. Шафранська Г. Зелена неділя: [етнографічний нарис]. *Вітчизна*. 2008. № 5/6. С. 153–162.
34. Шафранська Г. На Маковія: етнографічний нарис. *Вітчизна*. 2007. № 7/8. С. 164–165.

Практичне заняття № 5

ЕТНОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СВЯТ ОСІННЬОГО ЦИКЛУ

План:

1. Свята осіннього циклу: День праведного Євдокима. День пам'яті мучеників Макавеїв (Першого Спаса). Спасівка – піст. День Преображення Господнього (Спас яблучний). Успіння Пресвятої Богородиці (Перша Пречиста), Хлібний чи горіховий Спас). Початок пори українських весіль. День преподобного Симеона Стовпника (Семена). Свіччине весілля. Початок молодіжних вечорниць. День чуда архангела Михаїла («Михайлове чудо»). День Різдва Пресвятої Богородиці (Друга Пречиста). День Воздвиження Чесного Хреста. Покрова Пречистої Богородиці. День пам'яті апостола Луки. Дні великомученика Дмитрія Солунського та Собору архангела Михаїла. День смерті апостола Пилипа. Пилипівський піст. Пилипівські заговини.

2. Народні прикмети, повір'я, звичаї пов'язані з осінніми святами.

Самостійна робота

(реферат або презентація)

1. Український фольклор про осінні свята.
2. Обрядові та святкові страви пов'язані із осінніми святами українців.

Рекомендована література:

1. Бондаренко Г. Загощують в хату Діди: 9 листопада – Дмитра. *Жива вода*. 1996. № 11. С. 5.
2. Бондаренко Г. Загощують у хату діди: листопад: свята, обряди, традиції. *Людина і світ*. 1991. № 10. С. 29–30.
3. Бондаренко Г. Коли земля закривається на зиму: 27 вересня – Воздвиження, Здвиження або Чесного Хреста. *Жива вода*. 1996. № 9. С. 5.
4. Бондаренко Г. Куди поділись ластівки та як «оженити комина»: 14 вересня – Семена. *Жива вода*. 1996. № 9. С. 5.
5. Бондаренко Г. Покрова – заступниця: 14 вересня. *Жива вода*. 1996. № 10. С. 5.
6. Борисенко В. Жовтень [Свята календарного циклу]. *Наука і суспільство*. 2005. № 9/10. С. 44–45.
7. Борисенко В. Жовтень. Календар народних свят. *Наука і суспільство*. 1991. № 9. С. 74–75.
8. Воробйова І. Християнські свята давнього Києва: осінній цикл. *Народна творчість та етнографія*. 2000. № 5/6. С. 57–62.

9. Воропай О. Звичаї нашого народу: етнографічний нарис. Т. I–II. Мюнхен, 1958.
10. День Архастратига Михаїла: Святки. *Демократична Україна*. 1998. 17 листоп.
11. Древлянський В. Світоч запалює свічки (14 вересня – свято свічки – обряд весільної свічки). *Берегиня*. 2004. № 4. С. 45–48.
12. Іванків Є. Україна під могутнім Покровом своєї небесної захисниці: про осінній цикл Богородничих свят в Україні. *Народна творчість та етнографія*. 1998. № 5/6. С. 86–92.
13. Калініна Л. «Звільню й покрию люди моя..» Під Покровом Божої матері. *Людина і світ*. 1997. № 10. С. 23–24.
14. Катрій Ю. Свято на честь святого Архастратига Михаїла. *Народна творчість та етнографія*. 1999. № 5/6. С. 79–82.
15. Катрій Ю. Свято Покрови Пресвятої Богородиці. *Народна творчість та етнографія*. 1997. № 5/6. С. 54–57.
16. Кожолянко Г. Осінні свята та обряди: (жнива та обжинки: свято Іллі – храмове свято (2 серпня), Маковіївське свято (14 серпня); свято садових та городніх культур (19 серпня); жіноче свято – Перша Богородиця (28 серпня); вересневі різновірські свята; свято Світевода – Друга Богородиця (21 вересня); Покрова (14 жовтня); осіннє поминання – Дмитріївська субота. *Берегиня*. 2010. № 3. С. 61–85.
17. Крижко В. Народно-педагогічні традиції осіннього календарного циклу в етногенезі українців. *Рідна школа*. 2006. № 9. С. 59–62.
18. Лехман Т. Свято Семена. *Наука і суспільство*. 1999. № 7/9. С. 57.
19. Музичка І. Свята Богородиця – покровителька України. *Народна творчість та етнографія*. 2000. № 4. С. 10–24.
20. Ортинський І. Покрова соборної України: Богородиця у традиційних віруваннях, поезії, мистецької творчості українського народу. *Народна творчість та етнографія*. 1996. № 5/6. С. 40–53.
21. Скуратівський В. Вересневий час – сім погод у нас. Народний агрокалендар. *Вітчизна*. 1990. № 9. С. 195–197.
22. Стішова Н. Свято Покрови в народних уявленнях українців. *Народна творчість та етнографія*. 1997. № 5/6. С. 60–66.
23. Стішова Н. Народний календар українців осіннього циклу. *Етнічність в історії та культурі*. 1998. С. 139–142.
24. Ткач М. Здвиження. *Українська культура*. 1997. № 8/9. С. 36–37.
25. Українська минувшина: ілюстрований етнографічний довідник / А. П. Пономарьов, Л. Ф. Артюх, Т. В. Космічна. Київ: Либідь, 1993. 256 с.

26. Українське народознавство : навч. посіб. / за ред.: С. П. Павлюка, Г. Й. Горинь, Р. Ф. Кирчіва. Львів : Фенікс, 1994. 608 с.

27. Українські традиції і звичаї : для дітей серед. шк. віку / авт.-упоряд.: В. М. Скляренко, А. С. Шуклінова, В. В. Сядро. Харків : Фоліо, 2006. 318 с.

28. Українці : історико-етнограф. монографія : у 2 кн. Кн. 1–2 / Держ. музей-заповід. укр. гончарства. Київ ; Опішне : Укр. народознавство, 1999.

29. Шаповал Л. І. Словник етнографічних (етнологічних) понять і термінів : термінологічний словник / Полтав. держ. пед. ун-т імені В. Г. Короленко. Полтава : АСМІ, 2009. 268 с.

30. Шаповал Л. І. Словник етнографічних (етнологічних) понять і термінів : термінологічний словник / Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленко. 2-е вид. змінене і перероб. Полтава : АСМІ, 2016. 298 с.

Самостійна робота до модулю 1

«КАЛЕНДАРНО-ПОБУТОВА ОБРЯДОВІСТЬ УКРАЇНЦІВ»

(написання реферату)

1. Язичницькі традиції в українських обрядах.
2. Календарна обрядовість українців у радянську добу.
3. Побутування календарних свят і обрядів у незалежній Україні: регіональний аспект.

Практичне заняття № 6

СІМ'Я (РОДИНА) ТА СІМЕЙНИЙ ПОБУТ

План:

1. *Поняття «сім'я» і «шлюб». Первісні форми шлюбу. Еволюція шлюбно-сімейних відносин в Україні: поліандрія, полігамія, моногамія.*

2. *Типи, структура і функції сім'ї в Україні. Проста («мала», «нуклеарна», «індивідуальна») та складна («велика», «нерозділена», «батьківська», «братська») сім'ї. Розширена сім'я як перехідний тип між простою і складною.*

3. *Внутрішньо-сімейні стосунки в українській родині. Становище жінки та приймака в сім'ї.*

4. *Родинні (сімейні) обряди та звичаї: пологові, весільні, похоронно-поминальні.*

Самостійна робота

(реферат або презентація)

1. Соціальний, національний склад, етапи становлення української родини.
2. Сучасна українська сім'я. Регламентация сімейних стосунків, права чоловіка і жінки, дітей та батьків законодавством України.
3. Етапи укладання шлюбної угоди. Урочиста реєстрація шлюбу в Україні.

Рекомендована література:

1. Борисенко В. Обряди життєвого циклу людини. *Холмщина і Підляшшя*: історико-етнографічне дослідження. Київ, 1997. С. 280–309.
2. Веретенко І. М. Традиції підтримки сім'ї в українських громадах. *Соціальна педагогіка: Теорія та практика*. 2012. № 4. С. 95–101.
3. Вовк, Х. Студії з української етнографії та антропології. Київ : Мистецтво, 1995. 336 с.
4. Вудвуд Л. Ф., Вудвуд І. М. З родини йде життя людини. Народознавство: Родинознавство. Обряди та свята. Сценарії. Дитячий фольклор. Донецьк : Центр підготовки абітурієнтів, 1998. 116 с.
5. Грушевський М. Дитина у звичаях і віруваннях українського народу / упоряд. Я. Левчук. Київ : Либідь, 2006. 256 с.
6. Карпенко Є. Народна родинна обрядовість як складова частина національного виховання. *Наукові записки Івано-Франківського краєзнавчого музею*. Галич, 1993. Вип. 2. С. 71–75.
7. Кравець О. М. Сімейний побут і звичаї українського народу : історико-етнографічний нарис / АН РСР, Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії імені М. Т. Рильського. Київ : Наук. думка, 1966. 200 с.
8. Курочкін О. В. Українці в сім'ї європейській: звичаї, обряди, свята. Київ : Б-ка українця, 2004. 248 с.
9. Лозко Г. С. Українське народознавство. 2-е вид., допов. та перероб. Київ : АртЕк, 2004. 472 с.
10. Небесна З. Сімейне виховання українців Бойківщини в системі гуманітарної освіти. *Українознавство*. 2010. № 4. С. 183–186.
11. Постовий В. Г. Українська родина – погляд через віки. *Наука і суспільство*. 2012. № 11/12. С. 26–32 ; 2013. № 1/2. С. 22–28.
12. Скуратівський В. Берегиня. Київ : Либідь, 1987. 89 с.
13. Стельмахович М. Сімейна педагогіка. Київ : Наук. думка, 1992. 45 с.

14. Українська минувшина: ілюстрований етнографічний довідник / А. П. Пономарьов, Л. Ф. Артюх, Т. В. Космічна. Київ: Либідь, 1993. 256 с.

15. Українська родина: родинний і громадський побут: навч.-метод. посібник для вчителів та викл. народознавства / упоряд. Л. Орел. Київ: Вид-во Олени Теліги, 2000. 422 с.

16. Українське народознавство: навч. посіб. / за ред.: С. П. Павлюка, Г. Й. Горинь, Р. Ф. Кирчіва. Львів: Фенікс, 1994. 608 с.

17. Українці: історико-етнограф. монографія: у 2 кн. Кн. 1–2 / Держ. музей-заповід. укр. гончарства. Київ; Опішне: Укр. народознавство, 1999.

18. Чмелик Р. П. Мала українська селянська сім'я другої половини ХІХ – початку ХХ століття (структура і функції). Львів: Ін-т народознавства НАНУ, 1999. 142 с.

19. Шаповал Л. І. Словник етнографічних (етнологічних) понять і термінів: термінологічний словник / Полтав. держ. пед. ун-т імені В. Г. Короленко. Полтава: АСМІ, 2009. 268 с.

20. Шаповал Л. І. Словник етнографічних (етнологічних) понять і термінів: термінологічний словник / Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленко. 2-е вид. змінене і перероб. Полтава: АСМІ, 2016. 298 с.

Практичне заняття № 7

ОБРЯДОВІСТЬ, ПОВ'ЯЗАНА З НАРОДЖЕННЯМ ДИТИНИ

План:

1. Цикли родильної обрядовості українців: передпологовий, власне пологовий, післяпологовий. Приховування вагітності жінки від зурочення.

2. Передпологові звичаї: заборона на споживання певних продуктів, вимоги не дивитись на звірів і плазунів, уникати зустрічей з каліками, сліпими, хворими людьми, обереги від нервових потрясінь, сварок, переляку, проявів негативної поведінки вагітної жінки (сварки, крадіжки, пияцтва).

3. Власне пологові обряди: запрошення баби-повитухи, магичні дії баби-повитухи у хаті породіллі та з нею, замовляння, обрізання пуповини, перша купіль новонародженого, очищення породіллі – обряд «зливки», подяка бабі-повитусі – обряд «бабина каша».

4. Післяпологові звичаї та обряди: ім'янаречення, церковний обряд Хрещення дитини, обрання хресних батьків дитині – кумів. Відвідини породіллі й немовляти – «одвідки».

Самостійна робота

(реферат або презентація)

1. Магічні дії, обереги, запобіжні заходи, які мали принести здоров'я і силу породіллі та дитині.
2. Роль баби-повитухи (баби-бранки, баби-пупорізки) у родильній обрядовості українців.

Рекомендована література:

1. Боряк О. Трансформація ключового персонажа родильної обрядовості від баби-повитухи до баби пупової. *Матеріали до української етнології*. Київ, 2010. С. 178–183.
2. Вовк Х. Студії з української етнографії та антропології. Київ : Мистецтво, 1995. 336 с.
3. Воропай О. Звичаї нашого народу : етнографічний нарис. Т. I–II. Мюнхен, 1958.
4. Грушевський М. Дитина у звичаях і віруваннях українського народу / упоряд. тексту і авт. післямови Я. Левчук. Київ : Либідь, 2006. 256 с.
5. Етнографія України / під ред. С. Макарчука. Львів : Світ, 2004. 520 с.
6. Іваницький А. Зауваги до типології родильно-хрестинних пісень та обрядовості. *Народна творчість та етнологія*. 2013. № 3. С. 52–57.
7. Кравець О. М. Сімейний побут і звичаї українського народу : історико-етнографічний нарис / АН РСР, Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського. Київ : Наук. думка, 1966. 200 с.
8. Культура і побут населення України : навч. посіб. / В. Наулко, В. Горленко та ін. Київ : Либідь, 1991. 232 с.
9. Лозко Г. С. Українське народознавство. 2-е вид., допов. та перероб. Київ : АртЕк, 2004. 472 с.
10. Пономарьов А. П. Українська етнографія : курс лекцій : навч. посіб. Київ : Либідь, 1994. 317 с.
11. Сивачук Н. Дитина у світогляді українського народу. *Початкова школа*. 2000. № 5. С. 49–52.
12. Скуратівський В. Берегиня. Київ : Либідь, 1987. 278 с.
13. Скуратівський В. Погостини. Київ : Либідь, 1991.
14. Стельмахович М. Г. Народне дитинознавство. Київ : Знання, 1991. 48 с.
15. Супруненко В. Ми – українці: енциклопедія українознавства. Кн. 1. Дніпропетровськ : ВАТ «Дніпрокнига», 1999. 412 с.

16. Супруненко В. Ми – українці: енциклопедія українознавства. Кн. 2. Дніпропетровськ: ВАТ «Дніпрокнига», 1999. 414 с.

17. Титаренко О. О. Споконвічні традиційні обряди української сім'ї. *Біблійна історія та християнська етика*: матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару (Полтава, 9 квіт. 2013 р.) / ред. М. В. Гриньова; Нац. акад. пед. наук України, Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка та ін. Полтава, 2013. С. 184–188.

18. Українська минувшина: ілюстрований етнографічний довідник / А. П. Пономарьов, Л. Ф. Артюх, Т. В. Космічна. Київ: Либідь, 1993. 256 с.

19. Українська родина: родинний і громадський побут: навч.-метод. посіб. для вчителів та викладачів народознавства / упоряд. Л. Орел. Київ: Вид-во Олени Теліги, 2000. 422 с.

20. Українське народознавство: навч. посіб. / за ред.: С. П. Павлюка, Г. Й. Горинь, Р. Ф. Кирчіва. Львів: Фенікс, 1994. 608 с.

21. Українці: історико-етнографічна монографія: у 2 кн. Опішне: Українське народознавство, 1999. Кн. 1. 527 с.

22. Шаповал Л. І. Словник етнографічних (етнологічних) понять і термінів: термінологічний словник / Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. 2-е вид. змінене і перероб. Полтава: АСМІ, 2016. 298 с.

Практичне заняття № 8

ВЕСІЛЬНА ОБРЯДОВІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

План:

1. *Поняття «весілля», «весільна обрядовість».*

2. *Передвесільний цикл – обряди, пов'язані з досягненням згоди молодих і їх родин на шлюб: запити, сватання («мале весілля»), оглядини (обзорини), умовини, заручини: («перший посад молодих», обмін подарунками. Церковні оповіді – етап перед весільної обрядовості на Правобережжі України.*

3. *Власне весілля: запрошення гостей – особисте відвідування молодими / нареченими родичів, вінкоплетіння («барвінкові обряди»), дівич-вечір, молодечий (парубочий) вечір: обряди – посад, перепій молодих, розплітання коси молодій / нареченій, вбирання вінка, обмін подарунками між молодими / нареченими, випікання «бгання» короваю, весільний день (вмивання молодих у відварі барвінку, церемонія одягання молодої / нареченої дружками і*

свашками, весільний поїзд, обсіпання молодого / нареченого зерном і грішми «на щастя», зустріч молодих / наречених батьками у домі молодої / нареченої, «перейма» (викуп), дарування, покривання голови молодої / нареченої очіпком і хусткою, розподіл короваю, весільний пропій у домі молодої / нареченої і вирядження до дому молодого / нареченого, зустріч молодих / наречених батьками молодого / нареченого, гостина, обряд «комора», обряди шлюбної ночі (переодягання молодої / нареченої, демонстрація цнотливості – «перезва»). Обряди, що символізували приєднання невістки до родини чоловіка.

4. Післявесільні обряди: зміцнення зв'язків між родинами молодих / наречених і полегшення призвичаєння молодої / нареченої у домі чоловіка: обряди «пропій», «міни», «калачини» «пироги», «хлібини», «розхідний борщ».

Самостійна робота

(реферат або презентація)

1. Весільна обрядовість українців: регіональний аспект.
2. Весільне вбрання українців.
3. Весільні пісні.

Рекомендована література:

1. Бойко О. Весільний обряд: вінок з барвінку. *Наша берегиня*. 2012. № 3. С. 39–41.
2. Борисенко В. Українське весілля: традиції і сучасність. Київ : ВД «Стилос», 2010. 136 с.
3. Борисенко В. Весільні звичаї та обряди на Україні. Київ : Либідь, 1987. 124 с.
4. Борисенко В. Весільні обряди та традиції. *Позакласний час*. 2012. № 15/16. С. 100–116.
5. Воропай О. Звичаї нашого народу : етнографічний нарис. Т. I–II. Мюнхен, 1958.
6. Гайова Є. Лемківське весілля. *Народна творчість та етнографія*. 2008. № 1. С. 80–88.
7. Здоровега Н. Нариси народної весільної обрядовості на Україні. Київ : Наук. думка, 1974. 123 с.
8. Кравець О. М. Сімейний побут і звичаї українського народу : історико-етнографічний нарис / АН РСР, Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського. Київ : Наук. думка, 1966. 200 с.
9. Круковська В. І. Українське весілля. Львів : Євросвіт, 2005. 92 с.

10. Культура і побут населення України: навч. посіб. / В. Наулко, В. Горленко та ін. Київ: Либідь, 1991. 232 с.
11. Курінна М. Весільна обрядовість Запорізького регіону: міжетнічні взаємовпливи (на матеріалі етнографічних досліджень). *Народна творчість та етнологія*. 2012. № 6. С. 38–45.
12. Курочкін О. Весільний звичай «Удавана наречена» і його семантичні інтерпретації. *Народна творчість та етнологія*. 2012. № 4. С. 46–52.
13. Лупій Т. Семантика рушників у весільній, поховальній та поминальній обрядовості (за матеріалами Західного Полісся). *Берегиня*. 2000. № 3. С. 5–16.
14. Новарчук Б. Д. Сучасне українське весілля. Луцьк: Надстир'я, 1993. 40 с.
15. Пономарьов А. Українська етнографія: курс лекцій: навч. посіб. для студ. вузів. Київ: Либідь, 1994. 317 с.
16. Супруненко В. Ми – українці: енциклопедія українознавства. Кн. 1. Дніпропетровськ: ВАТ «Дніпрокнига», 1999. 412 с.
17. Супруненко В. Ми – українці: енциклопедія українознавства. Кн. 2. Дніпропетровськ: ВАТ «Дніпрокнига», 1999. 414 с.
18. Українська минувшина: ілюстрований етнографічний довідник / А. П. Пономарьов, Л. Ф. Артюх, Т. В. Космічна. Київ: Либідь, 1993. 256 с.
19. Українська родина: родинний і громадський побут: навч.-метод. посіб. для вчителів та викладачів народознавства / упоряд. Л. Орел. Київ: Вид-во Олени Теліги, 2000. 422 с.
20. Українське народознавство: навч. посіб. / за ред.: С. П. Павлюка, Г. Й. Горинь, Р. Ф. Кирчіва. Львів: Фенікс, 1994. 608 с.
21. Українці: історико-етнографічна монографія: у 2 кн. Опішне: Українське народознавство, 1999. Кн. 1. 527 с.
22. Химич О. Варіативність ритуальних рушників та їх роль у спорідненості основних обрядів сімейного циклу на Середній Наддніпрянщині. *Українське народознавство: стан і перспективи розвитку на зламі віків: матеріали читань*. Київ, 2000. С. 271–273.
23. Щербань О. Весільні традиції Полтавщини. *Наша берегиня*. 2012. № 4. С. 20–24.
24. Щербань О. Весільний обряд у с. Великі Будища (Полтавщина, Україна). *Берегиня*. 2009. № 2. С. 5–34.

Практичне заняття № 9

ПОХОРОННО-ПОМИНАЛЬНА ОБРЯДОВІСТЬ УКРАЇНЦІВ

План:

1. Поняття «похорон», «поминки», «похоронно-поминальна обрядовість».

2. Традиційна поховальна (похоронна) обрядовість: християнські звичаї, давні похоронні ритуали дохристиянських часів. Обряди, що спрямовані на охорону живих членів родини та турботу про тіло і душу померлого. Поведінка при померлій людині / покійнику у його хаті й на цвинтарі. Відправлення панахиди, читання «Псалтиря», «проща», «помана». Звичай «везти покійника на цвинтар саньми незалежно від пори року», обряд «голосіння за померлим», ритуал «прощання на цвинтарі біля могили-проща», «поминальний обід». Атрибути похоронного обряду українців.

3. Поминальна обрядовість українців: «нести сніданок померлому», ритуальний обід на «дев'ятини», «сороковини», «роковини», обряд «тризна», Провідна неділя (Гробки, Проводи), «Зелені свята», «Димитрова (батьківська).

4. Ритуальні страви під час похоронно-поминальних обідів українців.

Рекомендована література:

1. Етнографія України / під ред. С. Макарчука. Львів : Світ, 2004. 520 с.

2. Коваль-Фучило І. Голосіння в контексті похоронного ритуалу. *Народна творчість і етнографія*. 2000. № 1. С. 33–44.

3. Кравець О. М. Сімейний побут і звичаї українського народу : історико-етнографічний нарис / АН РСР, Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського. Київ : Наук. думка, 1966. 200 с.

4. Культура і побут населення України : навч. посіб. / В. Наулко, В. Горленко та ін. Київ : Либідь, 1991. 232 с.

5. Курочкін О. В. Українці в сім'ї європейській: звичаї, обряди, свята. Київ : Б-ка українця, 2004. 248 с.

6. Лупій Т. Семантика рушників у весільній, поховальній та поминальній обрядовості (за матеріалами Західного Полісся). *Берегиня*. 2000. № 3. С. 5–16.

7. Максим В. Хліб у поховальному обряді села Старокозаче Білгород-Дністрянського району Одеської області. *Матеріали до української етнології*. Київ, 2010. С. 166–171.

8. Пономарьов А. П. Українська етнографія : курс лекцій : навч. посіб. Київ : Либідь, 1994. 317 с.

9. Титаренко О. О. Споконвічні традиційні обряди української сім'ї. *Біблійна історія та християнська етика* : матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару (Полтава, 9 квіт. 2013 р.) / ред. М. В. Гриньова ; Нац. акад. пед. наук України, Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка та ін. Полтава, 2013. С. 184–188.

10. Українська етнологія : навч. посіб. для студ. ВНЗ / В. К. Борисенко, М. В. Гримич, О. П. Гончаров. Київ : Либідь, 2007. 399 с.

11. Українська минувшина : ілюстрований етнографічний довідник / А. П. Пономарьов, Л. Ф. Артюх, Т. В. Космічна. Київ : Либідь, 1993. 256 с.

12. Українська родина: родинний і громадський побут : навч.-метод. посіб. для вчителів та викладачів народознавства / упоряд. Л. Орел. Київ : Вид-во Олени Теліги, 2000. 422 с.

13. Українське народознавство : навч. посіб. / за ред.: С. П. Павлюка, Г. Й. Горинь, Р. Ф. Кирчіва. Львів : Фенікс, 1994. 608 с.

14. Українці : історико-етнографічна монографія : у 2 кн. Опішне : Українське народознавство, 1999. Кн. 1. 527 с.

15. Шаповал Л. І. Словник етнографічних (етнологічних) понять і термінів : термінологічний словник / Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленко. 2-е вид. змінене і перероб. Полтава : АСМІ, 2016. 298 с.

Самостійна робота до модулю 2

«РОДИННА (СІМЕЙНА) ОБРЯДОВІСТЬ УКРАЇНЦІВ»

(написання реферату (повідомлення), виготовлення презентації)

1. Регіональні особливості весільних обрядів українців.
2. Регіональні особливості родильних обрядів українців.
3. Регіональні особливості похоронно-поминальних обрядів українців.
4. Фольклор родинної (сімейної) обрядовості етнографічних районів України.

Практичне заняття № 10

МЕТОДИКА ПОЛЬОВОГО ЕТНОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ КАЛЕНДАРНО-РОДИННОЇ ОБРЯДОВОСТІ УКРАЇНЦІВ

План:

1. Методи і види проведення етнографічного польового дослідження. Методи проведення польових етнографічних експедицій (маршрутний і кущовий). Об'єкти польового етнографічного дослідження (село, селище, містечко та малодвірні поселення: хутір, присілок). Прийоми обстеження об'єктів польового дослідження: суцільний й вибірковий. Вибір способів польового дослідження (стаціонарно чи у вигляді експедиції), термінів, методів (кущовий, маршрутний, їх поєднання) прийомів обстеження пам'яток народної культури і побуту (суцільний і вибірковий).

2. Види польових досліджень етнографа. Спостереження (просте й активне), опитування населення (праця з інформаторами, анкетування та інтерв'ю), фіксація речових матеріалів (опис предметів і явищ, графічні способи, складання плану поселення, фотографування, відео-фіксація), збір етнографічних колекцій (відбір типових пам'яток, складання списку пам'яток яких не вистачає у зібранні з досліджуваної місцевості, опис (легенда) набуття експоната, складання дарчого листа, автором пам'ятки для музею. Документи польової етнографічної роботи.

3. Методика і практика збору польових матеріалів про календарно-родинну обрядовість українського народу. Види календарно-побутової та родинної (сімейної) обрядовості українців. Поділ зазначених видів сімейної обрядовості на групи за кожним із членів експедиції за тематичним принципом. Фіксація етнографічних відомостей про календарно-родинну обрядовість народу за певною послідовністю виконання ритуальних дій, функціями кожного учасника ритуального дійства, призначенням атрибутів й символів, які супроводжували сімейні (родинні) обряди. Спостереження за багатокomпонентними, багатоетапними обрядами (родильними, весільними, похоронними). Опис та відео фіксація, фото календарних і родинних обрядів і звичаїв. Фіксація фольклорних компонентів звичаєво-обрядової культури українців.

4. Вимоги та правила оформлення й опрацювання польових документів, усних етнографічних та ілюстративних матеріалів. Правила ведення і зберігання документів етнографом-дослідником у польових умовах.

Рекомендована література:

1. Боряк О Матеріали з історії народознавства в Україні: каталог етнографічних програм (друга половина XVIII–XX ст.). Київ :Українознавство, 1994. 123 с.
2. Боряк О. Емпіричні дослідження як ризик шкоди: теорія і практика впровадження принципів етики польової роботи. *Народна творчість та етнографія*. 2003. № 5/6. С. 76–82.
3. Глушко М. Опрацювання та оформлення польових етнографічних матеріалів для здачі в архів на зберігання:методичні рекомендації. Львів : Вид-во ЛНУ імені Івана Франка, 2007. 20 с.
4. Глушко М. С. Методика польового етнографічного дослідження : навч. посіб. Львів : ВЦ ЛНУ імені І. Франка, 2008. 288 с.
5. Громов Г. Г. Методика этнографических экспедиций. Москва : Изд-во Москов. ун-та, 1966. 119 с.
6. Дашкевич В. Програми для етнографічного та краєзнавчого дослідження України. *Науковий збірник Харків. наук.-дослід. катедри історії української літератури ім. акад. Багалія*. Харків, 1927. Т. 7, вип. 1. С. 149–165 ; Т. 9, вип. 2. С. 159–160.
7. Етнографія України : навч. посіб. для студ. вузів / за ред. С. А. Макаруча. 2-е вид., перероб. та допов. Львів : Світ, 2004. 520 с.
8. Кожолянко Г. К., Шестаков Ю. П. Етнографічні експедиції та етнографічна практика : навч. посіб. Чернівці : Рута, 2000. 63 с.
9. Паньків М. І. Організація польових досліджень з етнографії : навч. посіб. Івано-Франківськ, 2005. 123 с.
10. Програма, запитальники та методичні поради дослідникам народної культури України / уклад.: Л. Орел, К. Міщенко. Київ, 1995. 230 с.
11. Шаповал Л. І. Словник етнографічних (етнологічних) понять і термінів : термінологічний словник / Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленко. 2-е вид. змінене і перероб. Полтава : АСМІ, 2016. 298 с.
12. Шевченко А. А. Методика ручної обробки етнокультурної інформації. *Народна творчість та етнографія*. 1984. № 2. С. 71–74.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ СТУДЕНТІВ НА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТТЯХ

Оцінка якості засвоєння навчальної дисципліни **«Календарно-родинна обрядовість українців»** студентами / здобувачами вищої освіти денної форми навчання включає: *поточний контроль успішності, проміжний модульний контроль, підсумковий контроль*, а студентами заочної форми навчання – *поточний контроль успішності та підсумковий контроль*. Для проміжного модульного контролю засвоєння студентами денної форми навчання навчального матеріалу, що вивчається під час аудиторних занять і самостійної роботи в межах першого, другого, третього модулів, передбачено проведення модульної контрольної роботи, зміст, порядок проведення якої, методика оцінювання знань наводяться нижче. Технологія застосування різних форм контролю знань студентів передбачає проведення, поточного і підсумкового контролю знань студентів / здобувачів вищої освіти з навчальної дисципліни **«Календарно-родинна обрядовість українців»**.

Поточний контроль знань студентів

Поточний контроль знань здобувачів вищої освіти є органічною частиною навчального процесу і слугує засобом виявлення ступеня засвоєння навчального матеріалу з навчальної дисципліни **«Календарно-родинна обрядовість українців»**. Оцінювання знань студентів / здобувачів освіти на основі даних поточного контролю знань відбувається:

1) за допомогою контролю активності роботи студента упродовж семестру над вивченням програмного матеріалу дисципліни **«Календарно-родинна обрядовість українців»**, включаючи відповіді на практичних заняттях, написання та захист реферату / презентації;

2) через виконання завдань для самостійної роботи, включаючи ведення конспекту лекцій, ведення конспекту для підготовки до практичних занять, самостійної роботи, ведення словника етнологічних (етнографічних) термінів;

3) через виконання двох модульних контрольних робіт;

Поточний контроль знань студентів на практичних заняттях проводиться з метою виявлення готовності здобувачів вищої освіти до занять у таких формах:

– вибіркового усного опитування перед початком аудиторного заняття;

– фронтального усного опитування студентів за питаннями плану практичного заняття;

– фронтальної перевірки виконання домашніх завдань;

– виклику до дошки окремих студентів / здобувачів вищої освіти для самостійного розв'язування практичних завдань чи ситуацій;

– бліцопитування, що є суцільним опитуванням всіх присутніх студентів групи, або вибіркоче опитування частини студентів групи. Запитання з теми (кількох тем), яка готувалася на практичне заняття, передбачають чітку відповідь. При бліцопитуванні кожен студент має право відповісти один раз.

На практичному занятті студент / здобувач вищої освіти може отримати як позитивну оцінку (1–7 балів), так і негативну оцінку («–»). Негативна оцінка на практичному занятті обов'язково перескладається індивідуально на кафедрі історії України наприкінці вивчення відповідного модулю. За відвідування практичних занять студентами за змістовний модуль передбачено +1 бал.

Якісними критеріями оцінювання опитування студентів з теоретичного матеріалу в усній чи письмовій формі є:

1. Повнота відповіді або виконання завдання:

– елементарна;

– фрагментарна;

– повна;

– неповна.

2. Рівень сформованості логічних умінь:

– елементарні дії;

– операція, правило, алгоритм;

– правила визначення понять;

– формулювання законів і закономірностей;

– структурування суджень, доводів, описів.

Якісними критеріями оцінювання виконання практичних завдань студентами / здобувачами освіти є:

1. Повнота виконання завдання:

– елементарна;

– фрагментарна;

– неповна;

– повна.

2. Рівень самостійності студента / здобувача освіти:

– під керівництвом викладача;

– консультація викладача;

– самостійно.

3. Рівень навчально-пізнавальної діяльності:

- репродуктивний;
- алгоритмічний;
- продуктивний;
- творчий.

Рівень навчальних досягнень студентів	Бал	Критерії оцінювання навчальних досягнень студентів
<i>Високий рівень</i>	7	Відповідь або завдання відзначається повнотою виконання без допомоги викладача. Студент / здобувач вищої освіти володіє узагальненими знаннями з предмета, аргументовано використовує їх у нестандартних ситуаціях; вміє застосовувати вивчений матеріал для внесення власних аргументованих суджень у практичній педагогічній діяльності. Студент / здобувач вищої освіти має системні, дієві здібності у навчальній діяльності, користується широким арсеналом засобів доказу своєї думки, вирішує складні проблемні завдання; схильний до системно-наукового аналізу та прогнозування етнографічних явищ.
<i>Високий рівень</i>	5	Відповідь і завдання – повні з деякими недоліками, виконані без допомоги викладача. Студент / здобувач вищої освіти вільно володіє вивченим матеріалом, зокрема, застосовує його на практиці; вміє аналізувати і систематизувати наукову та методичну інформацію. Використовує загальновідомі доводи у власній аргументації, здатен до самостійного опрацювання навчального матеріалу; виконує дослідницькі завдання, але потребує консультації викладача.
<i>Достатній рівень</i>	5-6	Відповідь і завдання відзначаються неповнотою виконання без допомоги викладача. Студент / здобувач вищої освіти може зіставити, узагальнити, систематизувати інформацію під керівництвом викладача; знання є достатньо повними; вільно застосовує вивчений матеріал у стандартних педагогічних ситуаціях. Відповідь його повна, логічна, обґрунтована, але з деякими неточностями. Здатен на реакцію відповіді іншого студента, опрацювати матеріал самостійно, вміє підготувати реферат /

		презентацію і захистити його важливі положення.
<i>Середній рівень</i>	4-3	Відповідь і завдання відзначаються неповнотою виконання за консультацією викладача. Студент / здобувач вищої освіти володіє навчальним матеріалом на початковому рівні (значну частину матеріалу засвоює на репродуктивному рівні). З допомогою викладача здатен відтворювати логіку наукових положень; має фрагментарні навички в роботі з підручником, науковими джерелами; має стійкі навички роботи з конспектом, може самостійно оволодіти більшою частиною навчального матеріалу. Може аналізувати навчальний матеріал, порівнювати і робити висновки; відповідь його правильна, але недостатньо осмислена.
<i>Початковий рівень</i>	2	Відповідь і завдання відзначаються фрагментарністю виконання за консультацією викладача або під його керівництвом. Студент / здобувач вищої освіти володіє навчальним матеріалом на рівні окремих фрагментів; з допомогою викладача виконує елементарні завдання; контролює свою відповідь з декількох простих речень; здатний усно відтворити окремі частини теми; має фрагментарні уявлення про роботу з науково-методичним джерелом, відсутні сформовані уміння та навички.
<i>Низький</i>	1	Відповідь і завдання студента / здобувача вищої освіти відзначаються фрагментарністю виконання практичних завдань під керівництвом викладача. Теоретичний зміст навчального курсу засвоєно частково, необхідні практичні уміння роботи не сформовані, більшість передбачених робочою програмою навчальних практичних завдань не виконано.

Проміжний модульний контроль з навчальної дисципліни «Календарно-родинна обрядовість українців» у відповідності до робочої програми передбачає проведення двох модульних контрольних робіт (МКР). Формою модульного контролю студентів / здобувачів вищої освіти є письмові контрольні роботи. Тривалість виконання письмових завдань модульного контролю не повинна перевищувати двох академічних годин. МКР

виконуються відповідно до варіанту студента (25 варіантів по 3 запитання). До модульного контролю допускаються студенти / здобувачі вищої освіти незалежно від результату поточного контролю. Студентам, які не з'явилися на модульний контроль, виставляється нуль балів. Для студентів, які не з'явилися на модульний контроль із поважної причини, деканат призначає додатковий час для проведення модульного контролю.

Вимоги до МКР

Модульна контрольна робота повинна бути виконана в письмовій формі самостійно, охайно, без закреслень та помарок, розбірливо і грамотно. Використання в процесі виконання письмової роботи допоміжних матеріалів (довідників, навчальних посібників, підручників) не допускається. У модульній контрольній роботі студент / здобувач вищої освіти повинен:

- чітко сформулювати визначення етнологічного терміна або поняття;

- продемонструвати розуміння обумовленості етнографічних явищ і процесів, уміти аналізувати їх у динаміці (передумови, причини, етапи розвитку української традиційної культури), у зв'язку з іншими історико-етнографічними явищами і процесами та з точки зору історичного значення, досвіду та уроків;

- відповіді на запитання мають засвідчити розуміння студентом / здобувачем вищої освіти закономірностей етнічних процесів в Україні в контексті європейської, світової історії, культури, уміння висловлювати власну оцінку історичних подій та етнографічних фактів, пов'язувати традиційно-побутову культуру українців із сучасністю.

Критерії оцінювання МКР

Бал	Зміст вимог
1-2	Студент / здобувач вищої освіти може вказати одну-дві дати, персоналії чи історико-етнографічні об'єкти, називати кілька подій, або подає характеристику етнографічних об'єктів, має загальне уявлення про хід етнічних процесів в Україні. Студент може в загальних рисах змалювати етнографічну проблему в процесах збереження народної культури українців; розпізнати етнографічне явище за описом; має уявлення про етнографічні особливості календарної та родинної обрядовості українського народу в історичному минулому за схемою історико-етнографічного районування України на сучасному етапі розвитку держави.

2-4	Студент / здобувач вищої освіти відтворює фрагменти з навчального курсу, вказує одне-двоє етнографічних явищ чи фактів; може розкрити основний зміст питання плану практичного заняття; має уяву про окремі етнологічні поняття, називає ключові терміни, в цілому орієнтується у фактичному матеріалі; може дати стисло характеристику етнографічній проблемі. Студент має уявлення про хронологію, у цілому правильно вживає етнографічну термінологію.
5-8	Студент / здобувач вищої освіти послідовно і логічно викладає навчальний матеріал, виявляє розуміння етнологічної термінології, може дати загальну характеристику явища і події; подає правильне визначення етнографічних явищ і фактів в календарних і родинних обрядах і звичаях українців; виявляє здатність до аналізу фактів і подій в історичній ретроспективі; характеризує етнографічні особливості календарної й родинної обрядовості українського народу в історичному минулому за схемою історико-етнографічного районування України; достатньою мірою оперує навчальним матеріалом. Студент / здобувач вищої освіти робить самостійні нескладні висновки, може їх обґрунтувати, встановлює синхронність подій в межах навчального курсу.
9-10	Студент / здобувач вищої освіти виявляє розуміння етнографічних процесів, характеризує етнографічні явища й етнічні процеси, використовуючи різні джерела інформації, встановлює синхронність подій вітчизняної та світової етнографії; в загальних рисах змальовувати етнографічну проблему в процесах збереження народної культури українців; розпізнавати етнографічне явище за описом; має уявлення про етнографічні особливості календарної та родинної обрядовості українського народу в історичному минулому за схемою історико-етнографічного районування України, може аналізувати етнографічну інформацію. Студент / здобувач вищої освіти у повному обсязі опанував програмний навчальний матеріал дисципліни «Календарно-родинна обрядовість українців», має глибокі етнографічні знання про звичаєво-обрядову культуру українського народу в її історичному розвитку.

Підсумковий контроль знань студентів / здобувачів вищої освіти проводиться за результатами поточного на проміжного модульного контролю за період вивчення дисципліни «Календарно-родинна обрядовість українців». У разі незадовільної оцінки студента / здобувача вищої освіти чи за бажанням її підвищити, до підсумкової оцінки студента / здобувача вищої освіти додають бали за самостійну роботу та участь в етнографічних заходах.

МОДУЛЬНА КОНТРОЛЬНА РОБОТА
(підсумковий контроль)
для перевірки знань з дисципліни
«КАЛЕНДАРНО-РОДИННА ОБРЯДОВІСТЬ УКРАЇНЦІВ»

МОДУЛЬ 1

КАЛЕНДАРНА ОБРЯДОВІСТЬ УКРАЇНЦІВ

1. Впізнай визначення: «складний фольклорний комплекс, в якому поєднуються раціональний досвід і релігійно-магічні вірування, високо естетичні традиції та пережиткові звичаї» *Назва поняття*

2. Поясніть терміни: «багата кутя», «вілія», «книш», «віншівки», «колядки», «колядування», «зірка», «коза», «вертеп», «шопка», «щедрування», «ряджені», «посипання», «гробки».

3. Дайте визначення поняттям: «ритуал», «свято», «звичай», «традиція», «обряд».

4. Назвіть обряди осінньо-зимового циклу календарної обрядовості українців?

5. Продовжіть речення: обов'язкове, символічне дійство пов'язане із збиранням лікувальних трав, що приурочувався до дня Симона Зілога називається ... *(вставити назву)*. Участь у ньому брали тільки ... *(назва дієвих осіб)*.

6. Розкрийте зміст господарського обряду «гонити шуляка» який побутував на Східному Поділлі до початку ХХ ст., який виконували заміжні жінки?

7. Назвіть атрибути Великодніх свят та свята Івана Купала?

8. Поясніть поняття: «Голодна кутя», «корочун», «книш», «Дідух», «колядки», «щедрівки», «міхоноша», «коза», «Щедрий вечір», «Свят-вечір», «Маланка», «Хрещення», «гробки».

9. Назвіть обряди весняно-літнього циклу календарної обрядовості українців?

10. Продовжіть речення: обов'язкове, символічне дійство пов'язане із сільськогосподарським календарем, початок оранки, сівби називається ... *(свято яке?)*. Від успіху цих видів робіт залежить добробут селянина і його родини протягом календарного року. Залишки традиції заклинання успіху при оранці та сівбі бачимо у святах....*(якого)* циклу: на Маланки серед щедрувальників був ... *(назва дієвої особи)*, який носив із собою чепіги від плуга і співав пісню ... На *(який рік)* посівальники, обсипаючи зерном, примовляючи: *Щоб уродило краще, ніж торік!* ...

11. Розкрийте зміст давнього господарського обряду «завивання Спасової бороди»: Назвіть регіональні назви цього обряду в Україні?

12. Назвіть атрибути Новорічно-різдвяних свят?

13. Наведіть приклад щедрівок та колядок, які Ви використовуєте на новорічно-різдвяні свята.

14. Осінні народні свята.

15. Літні свята українців.

16. Весняні народні свята.

17. Свято зустрічі зими та весни.

18. Зимовий цикл свят українців.

19. Скільки великих постів в харчовому режимі було в річному колі народного календаря українців?

20. Назвіть новорічно-різдвяні свята як кульмінаційному моменту зимового циклу свят у народному календарі українців.

21. Дайте оцінку Великоднім святам як кульмінаційному моменту весняного циклу свят у народному календарі українців.

22. Скільки пісних обрядових страв повинно було бути на столі українців у Святвечір?

а) 12;

б) 7;

в) 9;

г) 10.

23. Як називався сьомий тиждень Великого посту?

а) чистий (білий);

б) вербний;

в) поховальний (поклінний);

г) хрестопоклонний.

24. Звичаї приурочені до завершення збору врожаю, чи повернення худоби з літніх пасовищ, забезпечення родючості полів, плодючості худоби – є метою циклу обрядовості:

а) літнього;

б) осіннього;

в) весняного;

г) зимового.

25. Яке свято вважається початком посіву озимих жита та пшениці, селяни випікають коровай із першого врожаю? (*Назва свята*).

26. Свято, яке знаменує початок посту «Спасівка», у цей день у церквах святять воду, квіти і мак, господині випікають коржі «шулики», які заливають водою з медом та товченим маком. (*Назва свята*).

27. Свято, яке знаменувало у давнину засилання старостів, підготовку до весільного сезону (*Назва свята та його дата*).

28. Православне свято, у день якого не дозволялося різати хліб, капусту, будь що круглої форми, слід було дотримувалися сурового посту? (*Назва свята та дата*).

29. Свято, яке знаменує закінчення вулиці, початок вечорниць, коли відбувається обряд посвяти у парубоцтво, день, коли хлопчика вперше саджали на коня:

- а) Яблучний спас;
- б) Семена;
- в) Друга Пречиста;
- г) Покрова.

30. На яке свято починався весільний сезон, а дівчата молячись говорили: «Покрий мені головоньку, як не хусткою, то ганчіркою, щоб не старилася дівкою». (*Назва свята та його дата*).

31. Осінні поминки померлих родичів, «Родинна» або «дідова» субота, коли запалюють свічки на цвинтарі, вдома проводять поминальний обід, приурочують до свята. (*Оберіть правильну відповідь*).

- а) 14 листопада – Кузьми Дем'яна;
- б) 8 листопада – святого Дмитра;
- в) 10 листопада – День святої Великомучениці Параскеви.

32. *Оберіть правильну відповідь.* Православна свята культ якої, відображає залишки культу богині Мокоші, покровительки водойм, дощу, жінок, жіночої роботи, зокрема прядіння і ткацтва. В цей день парубки постилися, аби їм попалася гарна жінка, а дівчата аби чоловік не був пиякою. Жінкам суворо заборонено цього дня тяжко працювати, брати в руки нитки, прати білизну:

- а) 10 листопада – День святої Великомучениці Параскели, Святої п'ятниці;
- б) 4 грудня – Введення в храм Пресвятої Богородиці, або «Третя Пречиста»;
- в) 22 грудня – День святої Анни.

33. Які три свята традиційно вважаються придатними до ворожіння?

- а) Варки-Савки-Миколая;
- б) Катерини, Андрія, Варвари;
- в) Наума, Катерини, Андрія.

34. День, який в народі вважали сприятливим для початку навчання дитини. При чому першої літери цього дня дитину мали навчити хрещені батьки. Також проводили професійні посвяти, набір учнів ремісниками. Ім'я святого, якому був присвячений день

можна прочитати як побажання навести на ум. (*Назва свята та його дата*).

35. Традиційне дійство, яке проводилося 13 грудня на свято Андрія на вечорницях. Обрядовий коржик з діркою по середині підв'язували до стелі, парубки вверхи на кочерзі, пройшовши випробування міг би відкусити коржа. (*Назвіть обрядове дійство та однойменну ритуальну страву*).

36. На яке свято традиційно на стіл обов'язково ставили кутю, м'ясні страви та вареники з сиром? (*Оберіть правильну відповідь*).

- а) Різдво;
- б) Маланки (Щедрий вечір);
- в) Водохреще;
- г) Святвечір

37. В цей день на передодні одного з найшанованіших свят зимового циклу віруючі постують на святкову вечерю називають її (*Вставте назву дня, зазначте дату народного календаря*)

38. Яку назву мають великодні пісні у весняних обрядах українців?

- а) гаївки;
- б) веснянки;
- в) гагілки;
- г) заклички.

39. Що таке Русалії чи Розалії? До яких свят народного календаря вони належать?

40. Що таке Навський Великдень? Які обряди його супроводжують?

41. Опишіть обряд «Тополя». Коли він виконується, що символізує?

42. Назвіть обрядові страви весняного циклу свят українців.

43. Назвіть обрядові страви літнього циклу свят українців.

44. Назвіть обрядові страви осіннього циклу свят українців.

45. Назвіть обрядові страви зимового циклу свят українців.

46. Опишіть купальську обрядовість своєї місцевості.

47. Що таке Зелені свята, Зелена неділя, Клечальний тиждень?

48. Що таке зажинки, обжинки, жнива?

49. Другий тиждень після Великодня називається «поминальним» або ... тижнем? В старих писемних пам'ятках є ще третя назва цього тижня – ... або .... У народному календарі українців цей час називають ... чи Гробки. (*Вставте пропущені слова*).

50. Поясніть вислови «гонити шуліку» (заговини на Петрівку), «носити колодку», «весілля свічки».

МОДУЛЬ 2

СІМЕЙНА (РОДИННА) ОБРЯДОВІСТЬ УКРАЇНЦІВ

1. «Сукупність звичаїв та обрядових дій, спрямованих на створення сприятливого психологічного настрою для породіллі, прийому родів та вшанування породіллі і новонародженого» називається ... *(Назва поняття)*.

2. Розкрийте зміст сімейних обрядів: «родиво», «ім'янаречення», «хрестини», «зливки», «сватання», «мале весілля», «барвінкові обряди», «заручини», «умовини», «бгання короваю», «посад», «покривання», «колачини», «проща», «похорон», «колачини», «вінчання», «посаг», «помана», «одвідки», «перезва», «перейма».

3. Розмежуйте обряди за циклами весільної обрядовості: передвесільний, власне весілля, після весільний цикл. Подайте їх опис.

4. Розмежуйте обряди за циклами похоронної обрядовості: похорон, поминки. *(Подайте їх опис)*.

5. Після подання якої страви гостям за етикетом, слід було попрощатися з господарями. *(Оберіть правильну відповідь)*.

- а) фруктовий десерт;
- б) кваша;
- в) кисіль;
- г) узвар.

6. Першим етапом розвитку сім'ї є. *(Оберіть правильну відповідь)*.

- а) нуклеарна сім'я;
- б) розширена сім'я;
- в) поліандрія;
- г) кровноспоріднена сім'я.

7. Поняття «сім'я», «шлюб». Первісні форми шлюбу.

8. Сучасний тип родини в Україні має назву. *(Оберіть правильну відповідь)*.

- а) нуклеарна сім'я;
- б) патріархальна сім'я;
- в) індивідуальна сім'я;
- г) кровноспоріднена сім'я.

9. Співжиття одного чоловіка з кількома жінками носить назву. *(Оберіть правильну відповідь)*.

- а) полігінія;
- б) пуналуальна сім'я;
- в) поліандрія;

- г) патріархальна сім'я.
10. Внутрішньо-сімейні стосунки в українській родині.
11. Функціями сім'ї є ... *(Продовжіть речення).*
12. Історичні типи сім'ї. *(Оберіть правильну відповідь).*
- а) простий;
  - б) складний;
  - в) розширений;
  - г) неповний;
  - д) кількісний.
13. Статус приймака в українській родині. *(Оберіть правильну відповідь).*
14. Обов'язковим елементом поминального обіду в українців є:
- а) свічка;
  - б) коливо;
  - в) канун;
  - г) краєць хліба.
15. Обрядовість, пов'язана з народженням дитини.
16. Багатоженство має назву. *(Оберіть правильну відповідь).*
- а) поліандрія;
  - б) полігінія;
  - в) моногамія;
  - г) левірат.
17. Процес редукції сім'ї – це ... *(Продовжіть речення).*
18. Визначте місце у весільній обрядовості «дівич вечора».
19. «Лежень» – це:
- а) весільний обрядовий хліб;
  - б) земля під паром;
  - в) традиційна гуцульська страва, що готувалася на відкритому вогні;
  - г) частина ковадла.
20. Визначте як називався син брата-сестри, рідний брат батька-матері, нерідний син? *(Оберіть правильну відповідь).*
- а) небіж; швагер; стриждко;
  - б) стриждко; шурина, дівер;
  - в) дядько; пасерб; вітчим.
21. Як в народі називали вагітну жінку? *(Оберіть правильну відповідь).*
- а) породілля;
  - б) тягітна;
  - в) самодруга;
  - г) плодниця;
  - д) жінка при надії.

22. Назвіть заборони, які існували для вагітної жінки до пологів?

а) шити і мотати нитки щоб дитина не обкрутилася пуповиною;

б) дивитися на покійника;

в) жувати щось на ходу аби дитя не виросло ненажерою;

г) рубати сокирою на порозі щоб не розрубати немовляті губу;

д) облизувати ложку щоб дитина не була лисою;

е) трусити сажу і лазити в піч (немовля буде слабим на груди);

є) лякатися пожежі, затуляючи обличчя чи хапатися за власне тіло щоб не було плям у дитини.

23. Яку назву в давнину мали назву пологи вагітної жінки? *(Оберіть правильну відповідь).*

А) народини;

Б) пологи;

В) родиво;

Г) роди.

24. Які регіональні назви мала баба-повитуха? *(Назвіть регіони у відповідності до поданих варіантів).*

а) баба-повитуха;

б) баба;

в) баба-пупорізка;

г) баба-бранка.

25. Назвіть ритуали, які виконувала баба-повитуха при пологах та опишіть їх?

а) обрізання;

б) зав'язування пуповини;

в) купіль немовляти;

г) зливки.

26. Продовжіть прислів'я «Оселя (хата) наповнена дітьми – базар, а без них...

27. Опишіть обряд ім'янаречення новонародженої дитини.

28. Опишіть після пологові ритуали.

29. Опишіть обряд хрестин новонародженої дитини.

30. Дайте назву обряду, який відноситься до родильної обрядовості за наступним описом:

31. «Після хрестин відбувалися ..., під час яких породілля лила на руки бабі-повитусі воду і говорила: «Ти мені, бабусю, очищаєш душу, а я тобі руки». Повитуха, кроплячи матір водою, могла примовляти: «Будь здорова як вода, багата як земля,

червона як калина, пригожа як малина». Після ... породілля вручала бабі подарунок, який називався ... . *Вставте пропущені слова.*

32. Що таке «продирина» чи «очедирина»?

33. До якого часу породіллі не дозволялося покидати домівку і як вона називалася у народній уяві? *(Оберіть правильну відповідь).*

- а) до 8 тижнів – породілля «закрита могила»;
- б) до 6 тижнів – породілля «відкрита могила»;
- в) до 5 тижнів – породілля «нечиста».

34. Яку мав назву родильний звичай провідувати породіллю?

- а) одвідки;
- б) обзорини;
- в) гостини.

35. Коли можна вперше після пологів жінці відвідувати церкву та виходити «в люди»? *(Оберіть правильну відповідь).*

- а) після 6 тижнів – звичай «уродини»;
- б) після 8 тижнів – звичай «ородини»;
- в) після 7 тижнів – звичай «входини».

36. На другий день після хрестин породіллі умивали руки, після чого присутні відправлялися у шинок пригощатися за рахунок баби-повитухи. Це називалося .... *Завершіть речення.*

37. Коли здійснювали обряд «пострижини»? *(Опишіть його).*

38. Назвіть бога шлюбу і родинного благополуччя (щастя)?

39. Назвіть традиційні форми шлюбу в українців та розкрийте їх зміст.

40. Назвіть весільних чинів, які здійснювали весільний обряд українців із зазначенням їх ролі у весіллі.

41. Поясніть вислови: «підносити гарбуза», «облизати макогін».

42. Останнім ритуальним дійством перед весільного циклу були заручини після яких молодий міг залишатися у домі молодої. *(Назва ритуалу. Зазначте його регіональні назви).*

43. Поясніть терміни «вечорини», «дружини», «заграванки», «поїзд», «почт», «ворітний могирич», весільне обдаровування: «даровка», «повниця», «перепитки», «розхідний борщ».

44. Якими словами запрошували гостей на весілля наречені?

45. Прощання молодої з дівочтвом і з батьківською хатою та її теплом, покриття голови нареченої очіпком і наміткою, що символізувало перехід молодої до заміжнього стану відбувалося під час обряду... *(Назва обряду).*

46. «Розчесав її косу до вінця», – так говорили про хлопця, який прикрасив голову коханої весільним вінцем. Ритуал розплітання коси називався ... *(Назва ритуалу)*.

47. Назвіть різновиди весільного печива?

48. Цикл обрядів шлюбної ночі (перезва, «скакали сороку», нічліг) і приєднання невістки до родини чоловіка називався ...*(Назва обряду. Закінчіть речення.)*

49. Яку назву мали післявесільні обряди?

50. До яких ритуальних дій вдавалися коли в родині хтось вмирав?

51. Що передувало обряду «проща» при похованні небіжчика (мреця)?

52. Які предмети чи речі використовували при опусканні домовини у яму? *(Оберіть правильну відповідь).*

- а) конопляні вірвовки;
- б) рушники;
- в) канати;
- г) хустки;
- д) монети.

53. На цвинтарі родичі померлої людини кидали в яму монети, щоб, як говорили ... Поверх домовини кожний із присутніх сипав по жменці ... Над могилою як правило нагортали якщо не курган то хоча б невеличкий ... в який ставили дерев'яні чи металеві ... Щоб захистити від негоди, зверху дерев'яного хреста прилаштовували трикутні ... Також саджають біля могили дерева, частіше ... Над могилою козака, якого ховали у повному вбранні та зі зброєю, поруч з хрестом втикали ..., що вказував на чистоту лицарських помислів. *(Вставте пропущені слова).*

54. Без якого поховального ритуалу священник не проводив поховання небіжчика? *(Виберіть правильну відповідь).*

- а) печатання могили;
- б) проща;
- в) помана;
- г) голосіння.

55. Коли здійснювалося обов'язкове поминання померлої людини та яку назву мали ці поминальні ритуали? *(Виберіть правильні відповіді).*

- а) через тиждень – «тижнівка»;
- б) 9 днів – дев'ятини;
- в) 3 тижні – «полусорочини»;
- г) 40 днів – сороковини;

- д) рік – роковини;
- е) 2 день – «підкурєнки».

56. Які існували календарні свята під час яких поминали своїх родичів, влаштовували спільні поминальні обіди (трапези) на цвинтарі та вдома? *Виберіть правильні відповіді.*

- а) Зелені свята;
- б) Святвечір;
- в) Чистий четвер;
- г) Навський Великдень;
- д) Спаса;
- е) Після Великодня (Проводи, Гробки, Могилки);
- є) Димитрова субота.

57. Хто не брав участі у поминках? *(Виберіть правильні відповіді).*

- а) дівчата дорослі;
- б) вагітні жінки;
- в) породіллі;
- г) малі діти.

58. Яку назву мав звичай, один із видів духовної спорідненості, обрання народженій дитині «других батьків», її опікунів та покровителів? *(Назва звичаю).*

59. Коли було запроваджене церковне оформлення шлюбу – вінчання?

60. Поясніть терміни: пасинок, байстрюк, падчірка, шурина, зовиця, свояк, покритка, ятрівка, небога, небіж.

61. Традиційне явище сімейних і господарських відносин пов'язане з особою приймака тобто сторонньої людини прийнятої на певних умовах в ту чи іншу сім'ю (родину) називалося ... Здійснювалося воно двома шляхами: ... У прийма йшли або під примусом батьків, які розраховували виправити економічне становище своїх господарств за допомогою заможних сватів або запрошували у прийма коли батьки дружини не мали ... чи господарство очолювала ... або сім'ї з малолітніми дітьми або бездітні. *(Вставте пропущені слова).*

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ ДЛЯ ЗАЛІКУ (ЕКЗАМЕНУ)

Характеристики критеріїв оцінювання знань студентів / здобувачів освіти	Значення оцінки	Сума балів за всі види навчальної діяльності за 100-бальною шкалою
<p>Студент / здобувач вищої освіти володіє навчальним матеріалом дисципліни «Календарно-родинна обрядовість українців», самостійно оцінює різноманітні етнографічні явища, процеси, факти: вміє самостійно виконувати завдання, передбачені навчальною програмою, знають календарні свята й обряди українців; родинну (сімейну) обрядовість (родильні, весільні, поховальні, поминальні обряди, звичаї); володіє методикою етнографічного польового дослідження фольклору, етнографічних колекцій, вербальної інформації за анкетами, програмами-питальниками ІМФЕ імені М. Т. Рильського, виявляє інноваційні напрямки діяльності етнологів у вивченні календарно-родинної обрядовості українського народу.</p>	Зараховано	60-100
<p>Незнання значної частини навчального матеріалу: календарні свята й обряди українців; родинну (сімейну) обрядовість (родильні, весільні, поховальні, поминальні обряди, звичаї); суттєві помилки у відповідях на питання поточного і підсумкового контролю, невміння застосувати теоретичні положення при розв'язанні практичних завдань за робочою програмою дисципліни «Календарно-родинна обрядовість українців»; незнання методики етнографічного польового дослідження українського фольклору, етнографічних колекцій, вербальної</p>	Не зараховано з можливістю повторного складання	35-59

<p>інформації за анкетами, програмами-питальниками ІМФЕ імені М. Т. Рильського у вивченні календарно-родинної обрядовості українського народу.</p>		
<p>Незнання програмно-навчального матеріалу з дисципліни «Календарно-родинна обрядовість українців», наявність суттєвих помилок у відповідях на питання поточного і підсумкового контролю знань, невміння орієнтуватися при розв'язанні практичних завдань, самостійної роботи у набутті професійних компетентностей, не володіння методикою польового етнографічного дослідження календарно-родинної обрядовості українського народу; невміння застосувати теоретичні положення при розв'язанні практичних завдань за робочою програмою навчальної дисципліни; відсутність студента на аудиторних заняттях.</p>	<p>Не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни</p>	<p>1-34</p>

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

Основна

1. Борисенко В. Різдвяно-новорічні свята в Україні. Київ : Родовід, 2005. 165 с.
2. Борисенко В. К. Українське весілля: традиції і сучасність. Київ : ВД «Стилос», 2010. 136 с.
3. Вовк Х. Студії з української етнографії та антропології. Нью-Йорк, 1976. 356 с.
4. Гавриленко Л. А. Джерело : посіб. з укр. народознавства. Запоріжжя : Просвіта, 2001. 180 с.
5. Глушко М. Methodика польового етнографічного дослідження : навч. посіб. Львів : ВЦ ЛНУ імені І. Франка, 2008. 288 с.
6. Жайворонок В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ : Довіра, 2006. 703 с.
7. Етнографія України : навч. посіб. для студ. вузів / за ред. С. А. Макарчука. 2-е вид., перероб. та допов. Львів : Світ, 1994. 520 с.
8. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні : у 3 кн., 6 т. Кн. 1. Т. 1: Зимовий цикл. Т. 2: Весняний цикл. Київ : АТ «Обереги», 1994. 400 с.
9. Килимник, С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні : у 3 кн., 6 т. Кн. 2. Т. 3: Весняний цикл. Т. 4: Літній цикл. Київ : АТ «Обереги», 1994. 528 с.
10. Ковальчук О. В. Українське народознавство : книга для вчителя. Київ : Освіта, 1992. 176 с.
11. Кононенко П. П. Українознавство : навч. посіб. для студ. вузів, учнів з/о шк., ліцеїв і гімназій, вчителів / Ін-т українознавства Київ. ун-ту, НДІ «Проблеми людини». Київ : Заповіт, 1994. 319 с.
12. Кравець О. М. Сімейний побут і звичаї українського народу : історико-етнографічний нарис / АНРСР, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ : Наук. думка, 1966. 200 с.
13. Крисаченко В. С. Українознавство : хрестоматія-посібник : в 2 кн. Кн. 1. Київ : Либідь, 1996. 352 с.
14. Крисаченко В. С. Українознавство : хрестоматія-посібник : в 2 кн. Кн. 2. Київ : Либідь, 1997. 464 с.
15. Культура і побут населення України : навч. посіб. / В. Наулко, В. Горленко та ін. Київ : Либідь, 1991. 232 с.
16. Курочкін О. Свято в період кардинальних трансформацій. *Українська культура в контексті світових глобалізацій нині*

- процесів* : [зб. ст.] / гол. ред. Г. Скрипник ; НАН України, ІМФЕ імені М. Т. Рильського. Київ, 2005. С. 78–86.
17. Курочкін О. В. Новорічні свята українців: традиції і сучасність. Київ : Наук. думка, 1978. 191 с.
  18. Лепеха Т. В. Українознавство : навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів. Київ : ВЦ «Просвіта», 2005. 376 с.
  19. Лозко Г. Українське народознавство. Вид. 2-е. Київ : АртЕк, 2004. 470 с.
  20. Паньків М. І. Організація польових досліджень з етнографії : посібник. Івано-Франківськ, 2005. 123 с.
  21. Пономарьов А. П. Українська етнографія : курс лекцій : навч. посіб. Київ : Либідь, 1994. 317 с.
  22. Програма-запитальник для збирачів етнографічних пам'яток / уклад. М. Паньків. Івано-Франківськ, 1991. 43 с.
  23. Програма, запитальники та методичні поради дослідникам народної культури України / уклад.: Л. Орел, К. Міщенко. Київ, 1995. 230 с.
  24. Різдвяні свята в Україні. Етнографічний нарис з доданням українських пісень. Київ : Муз. Україна, 1992. 150 с.
  25. Українська етнологія : навч. посіб. для студ. ВНЗ / В. К. Борисенко, М. В. Гримич, О. П. Гончаров. Київ : Либідь, 2007. 399 с.
  26. Українці : іст.-етнограф. Монографія : у 2 кн. Кн. 1–2 / Держ. музей-заповід. укр. гончарства в Опішному. Київ ; Опішне : Укр. народознавство, 1999.
  27. Українська родина: родинний і громадський побут : навч.-метод. посіб. для вчителів та викладачів народознавства. Київ : Вид-во ім. Олени Теліги, 2000. 424 с.
  28. Українське народознавство : навч. посіб. / за ред.: С. П. Павлюка, Г. Й. Горинь, Р. Ф. Кирчіва. Львів : Фенікс, 1994. 608 с.
  29. Українська минувшина : ілюстрований етнографічний довідник / А. П. Пономарьов, Л. Ф. Артюх, Т. В. Космічна. Київ : Либідь, 1993. 256 с.
  30. Українські традиції і звичаї : для дітей серед. шк. віку / авт.-упоряд.: В. М. Складенко, А. С. Шуклінова, В. В. Сядро. Харків : Фоліо, 2006. 318 с.
  31. Чмелик Р. П. Мала українська селянська сім'я другої половини ХІХ – поч. ХХ ст. (структура, функції). Львів : Ін-т народознавства НАНУ, 1999. 142 с.
  32. Цюсь А. В. Фізичне виховання в календарній обрядовості українців : навч. посіб. / Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк : Надстир'я, 2000. 374 с.

33. Шаповал Л. І. Словник етнографічних (етнологічних) понять і термінів : термінологічний словник / Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленко. 2-е вид., змінене і перероб. Полтава : АСМІ, 2016. 298 с.

Додаткова

1. Бондаренко Г. Святий Миколаю, моли Бога за нас. *Людина і світ*. 1999. № 11/12. С. 16–19.
2. Бондаренко Г. Хлопчика назвали Спаситель: [Про Різдво на Україні]. *Людина і світ*. 1991. № 12. С. 4–6.
3. Борисенко В. Обряди життєвого циклу людини. *Холмщина і Підляшшя* : історико-етнографічне дослідження. Київ, 1997. С. 280–309.
4. Боряк О. З прабацьківщини скрині: свята, звичаї, обряди. *Людина і світ*. 2004. № 2. С. 45–48.
5. Боряк О. Емпіричні дослідження як ризик шкоди: теорія і практика впровадження принципів етики польової роботи. *Народна творчість та етнографія*. 2003. № 5/6. С. 76–82.
6. Боряк О. Трансформація ключового персонажа родильної обрядовості від баби-повитухи до баби-пупової. *Матеріали до української етнології*. Київ, 2010. С. 178–183.
7. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях: Космогонічні укр. нар. погляди та вірування. Київ : Довіра, 1992. 416 с.
8. Великдень в Україні: Нариси про Великодні свята з народними піснями. Київ : Музична Україна, 1993. 128 с.
9. Великдень: звичаї, обряди, страви / авт. упоряд. Я. Музиченко. Вид. 2-е випр. Львів : Свічадо, 2011. 159 с.
10. Воропай О. Звичаї нашого народу : етнографічний нарис. Т. I–II. Мюнхен, 1958.
11. Гавадзин В. Календарна обрядовість в соціокультурному полі сучасної цивілізації і регрес чи розвиток (на матеріалах Гуцульщини). *Культура і сучасність* : альманах. Київ : НАККІМ, 2010. Вип. 1. С. 120–124.
12. Гавриш П. Я., Гавриш Р. Л., Копил В. В. Полтавський народний календар : історико-етнографічні нариси. Полтава : Інтер Графіка, 2002. 212 с.
13. Гайова Є. Лемківське весілля. *Народна творчість та етнографія*. 2008. № 1. С. 80–88.
14. Глушко М. Опрацювання та оформлення польових етнографічних матеріалів для здачі в архів на зберігання : методичні рекомендації. Львів : Вид. центр ЛНУ імені І. Франка, 2007. 20 с.

15. Глушко М. Походження «показника» як звичаю зимової календарної обрядовості українців: Нова концепція. *Народна творчість та етнографія*. 2003. № 3. С. 83–89.
16. Голяк В. З Новим Роком, з новим щастям. *Народна творчість та етнографія*. 1970. № 6. С. 82–83.
17. Горленко В. Ф. Етнографічні експедиції Інституту імені М.Т. Рильського. *Народна творчість та етнографія*. 1976. № 5. С. 84–85.
18. Гоцалюк А. А. Трансформаційні процеси в календарній обрядовості українців в ХХ – на поч. ХХІ ст. *Культура і сучасність*. 2009. № 2. С. 71–77.
19. Грушевський М. Дитина у звичаях і віруваннях українського народу / упоряд. тексту і авт. післямови Я. Левчук. Київ : Либідь, 2006. 256 с.
20. Дмитренко М. Маланка на Миргородщині. *Берегиня*. 2004. № 2. С. 26–28.
21. Жупанин С. Новорічні щедрювання учнів. *Народна творчість та етнографія*. 1970. № 6. С. 102–103.
22. Завадська В. Категорія часу у системі календарної обрядовості. *Календарна обрядовість життєдіяльності етносу: Одеські етнографічні читання*. Одеса, 2011. С. 129–139.
23. Здоровега Н. Нариси народної весільної обрядовості на Україні. Київ : Наук. думка, 1974. 124 с.
24. Зінич В. Нова радянська обрядовість у побуті. *Народна творчість та етнографія*. 1970. № 1. С. 106.
25. Зозуля Н. Йорданські свічки – «трійці». *Народна творчість та етнографія*. 2009. № 4/5. С. 82–84.
26. Івановська О. Правне значення календарної обрядовості українців. *Література. Фольклор. Проблеми поетики* : зб. наук. праць. Київ, 2002. Вип. 12. С. 10–18.
27. Карпенко Є. Народна родинна обрядовість як складова частина національного виховання. *Наукові записки Івано-Франківського краєзнавчого музею*. Галич, 1993. Вип. 2. С. 71–75.
28. Катрій Ю. Значення традиційної християнської обрядовості для етнонаціонального розвитку України. *Народна творчість та етнографія*. 2000. № 1. С. 10–24.
29. Кібець Н. Зимовий цикл святкувань. *Народна творчість та етнографія*. 1998. № 1. С. 55–57.
30. Климець Ю. Д. Купальська обрядовість на Україні / АН УРСР, ІМФЕ імені М. Т. Рильського. Київ : Наукова думка, 1990. 143 с.

31. Кожоляно Г. К., Шестаков Ю. П. Етнографічні експедиції та етнографічна практика : навч. посіб. Чернівці : Рута, 2000. 63 с.
32. Кожоляно Г. Магічність Буковинської Маланки: традиції та сучасність. *Народна творчість та етнографія*. 2008. № 1. С. 91–106.
33. Кожоляно Г. Обряди й ритуали під час Святої вечері. *Берегиня*. 2002. № 4. С. 21–43.
34. Круковська В. І. Українське весілля. Львів : Євросвіт, 2005. 92 с.
35. Курочкін О. «Циганщина» як структурний компонент традиційного весілля. *Матеріали до української етнології*. Київ, 2010. С. 143–150.
36. Курочкін О. Буковинська «переберія». *Народна творчість та етнографія*. 1992. № 3. С. 25–33.
37. Курочкін О. В. Сучасне свято Нового Року. *Народна творчість та етнографія*. 1977. № 1. С. 18–24.
38. Курочкін О. Різдвяно-новорічні свята з історії дистанції у 140 років (шляхами експедиції П. Чубинського). *Матеріали до української етнології*: зб. наук. праць. Київ, 2009. Вип. 8 (11). С. 26–31.
39. Курочкін О. Українські новорічні обряди: «Коза» і «Маланка» (з історії народних масок) / Упр. культури Полтав. обл. держ. адмін. Нац. музей-заповідник Українського гончарства в Опішному. Опішне : Укр. народознавство, 1995. 391 с.
40. Кутельмах К. Дохристиянські та християнські мотиви в календарних обрядах українців: Грані співіснування. *Народні зошити*. 2003. № 1/2. С. 94–97.
41. Лаврик Г. Релігійні свята в «соціалістичному» календарі. *Людина і світ*. 2003. № 10. С. 35–40.
42. Лепша І. Новорічні свята. *Наука і суспільство*. 1990. № 12. С. 42–48.
43. Лупій Т. Семантика рушників у весільній, поховальній та поминальній обрядовості. *Берегиня*. 2000. № 3. С. 5–16.
44. Макаренко О. Традиційні календарні обряди і свята південноукраїнського краю у соціокультурному вимірі. *Календарна обрядовість у життєдіяльності етносу: Одеські етнографічні читання*. Одеса, 2011. С. 228–236.
45. Матвеева Н., Голобородько А. Словник – довідник «Святі та свята українського народу» і традиції давньої української лексикографії. *Дивослово*. 1994. № 3. С. 47–50.
46. Микитенко С. Калита (13 грудня). *Святий Вічний. Суцйй* : зб. наук. попул. ст. про хліб. Переяслав-Хмельницький : Вид-во НІЕЗ «Переяслав», 2009. Вип. 1. С. 122–129.

47. Мицик В. Свята сонячного циклу. *Соціалістична культура*. 1990. № 12. С. 4–7.
48. Мовна У. Українська різдвяно-водохресний обрядовий текст: воскова свічка. *Народознавчі зошити*. 2014. № 2. С. 236–249.
49. Найден О. Купальські обряди на Полтавщині та Вінниччині. *Народне мистецтво*. 2007. № 3/4. С. 58–61.
50. Нероденко В. Як зустрінути Рік Новий. Київ : Молодь, 1965. 26 с.
51. Номис М. Різдвяні святки. *Народна творчість та етнографія*. 2002. № 1/2. С. 61–66.
52. Опіга В. К. Українські народні свята та звичаї. Київ : Т-во «Знання» України, 1993. 111 с.
53. Пенькова О. Б. Феномен обрядовості: дефінітивні основи інтерпретації. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2003. № 4. С. 122–126.
54. Пригаріна Т. В. Трансформація обрядодії « колодка » протягом ХХ сторіччя. *Етнічність в історії та культурі*. Одеса, 1998. С. 142–145.
55. Прийшли щедрувати до Вашої хати. *Народна творчість та етнографія*. 1967. № 6. С. 84–88.
56. Приходченко К. І. Календарний рік у вправах і завданнях. Зима. Харків : Основа, 2004. 144 с.
57. Романюк Л. Чотири Святвечори. *Народна творчість та етнографія*. 1998. № 1. С. 57–60.
58. Руденко М. А. Новорічні щедрування. *Народна творчість та етнографія*. 1964. № 6. С. 107–108.
59. Серебрякова О. Семантичні дії з рослинами в зимовому циклі свят українців. *Народознавчі зошити*. 2008. № 3/4 (81/82). С. 272–278.
60. Скуратівський В. «Морозе, морозе, йди до нас куті їсти»: Свята нашого народу. *Вітчизна*. 1991. № 1. С. 191–193.
61. Скуратівський В. Обряди з півтарастолітньої давнини. *Берегиня*. 1995. № 3/4. С. 137–139.
62. Скуратівський В. Обряди зимового циклу; Народина Сонця або Коляда; Колодій. *Берегиня*. 2004. С. 71–80.
63. Скуратівський В. Українські традиційні свята та обряди. *Дошкільне виховання*. 1993. № 5. С. 14–15 ; № 6. С. 20–21 ; № 8. С. 20–21 ; № 9. С. 20–21.
64. Скуратівський В. Т. Святвечір : нариси : у 2 кн. Кн. 2. Київ : Перлина, 1994. 192 с.
65. Сорочук Л. Календарно-обрядове коло у системі національному вихованні. *Література. Фольклор. Проблеми поетики* : зб. наук. пр. Київ, 2000. Вип. 7. С. 268–282.

66. Стишова Н. Календарна обрядовість та фольклор українців Підляшшя. *Народна творчість та етнографія*. 1999. № 2/3. С. 117–123.
67. Стус І. Різдвяне свято в Україні: від передріздвяного Святвечора до Йорданського водосвяття). *Народна творчість та етнографія*. 1998. № 1. С. 40–43.
68. Таланчук О. Зимова обрядовість. Колядки і щедрівки. *Українська мова і література*. 2002. № 23/24. С. 3–13.
69. Ткач М. Коляда (Різдво, Василя, Водохреще). *Людина і світ*. 1992. № 11/12. С. 10–15.
70. Ткач М. Свято долі – Катерини, Калита – свято Андрія. *Українська культура*. 1996. № 11. С. 34–35.
71. Три празники в гості: (Традиційні різдвяно-новорічні святки за матеріалами Є. Парнюка, Я. Герасима, Є. Олеського, І. Левкович). *Берегиня*. 2001. № 4. С. 3–18.
72. Федоренко Д., Ляцький В., Чернишов В. Щедрий вечір. Дніпропетровськ : Промінь, 1963. 121 с.
73. Форостій Т. Від Різдва до Йордану: (з недільних церковних повчань про християнські традиції різдвяних свят в Україні. *Народна творчість та етнографія*. 2001. № 1/2. С. 56–60.
74. Чебанюк О. Народний календар у традиційній картині світу українців. *Народна творчість та етнографія*. 2008. № 6. С. 41–45.
75. Шокало О. Традиційні обряди українців: Річне обрядове коло. *Український світ*. 1993. № 1/2. С. 36–37.
76. Яворницький Д. Як святкували запорожці Новий Рік. *Народна творчість та етнографія*. 2003. № 1/2. С. 3–4.

ЛІТНІЙ ЦИКЛ

1. Бондаренко Г., Сапіга В. Спас – «рятівник»: свята, обряди, традиції. *Людина і світ*. 1991. № 7. С. 28–34.
2. Вакуленко Т. Купайла і не тільки. *Народне мистецтво*. 2003. № 3/4. С. 62–63.
3. Давидюк В. Про значення фіто антропоморфної жертви в купальському обряді. *SEMPER TIRO*: наук. зб. на пошану В. Качкана. Івано-Франківськ, 2010. С. 246–272.
4. Дмитренко А. Свято Івана Купала в селах українського Побужжя. *Матеріали до української етнології*. Київ, 2008. Вип. 7 (10). С. 21–25.
5. Кожолянко Г. Свято Купала на Буковині. *Берегиня*. 2005. № 2 (45). С. 25–34.

6. Кожолянко Г. Свято Маковея на Буковині. Дохристиянські витоки Маковеївських святкувань. *Етнічна історія народів Європи* : зб. наук. праць. Київ : УНІСЕРВ, 2004. Вип. 17. С. 12–15.
7. Котлярова Л., Левченко С. Зелені свята на Переяславщині у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.: традиції і сучасність *Pereyaslavica*. Переяслав-Хмельницький, 2009. Вип. 3 (5). С. 180–185.
8. Кравець І. Віха у Зелену неділю. *Народна творчість та етнографія*. 1969. № 5. С. 62–66.
9. Круковська В. І. Святкуємо Івана Купала: традиції святкування, народні звичаї, легенди, вірші, сценарії, ігри-забави. Львів : Євросвіт, 2001. 40 с.
10. Курочкін О., Сироткін В. Обряд установаження троїцької «віхи» на Переяславщині. *Народна творчість та етнологія*. 2014. № 3. С. 60–67.
11. Кутельмах К. «Спасова борода»: магія чи реальність: Причинки до аграрних мотивів у календарних обрядах поліщуків. *Народознавчі зошити*. 1996. № 2. С. 118–125.
12. Кутельмах К. «Спасова борода»: магія чи реальність?: Причинки до аграрних мотивів у календарних обрядах українців (за матеріалами Центрального Полісся). *Древляни*. Львів, 1996. Вип. 1. С. 233–250.
13. Лехман Т. Купальська ніч. *Історичний календар*. 2001. Вип. 7. С. 277–278.
14. Маліков В. Традиційна жнивварська обрядовість у побутуванні звичаєво-правових відносин наймання. *Народна творчість та етнографія*. 2010. № 6. С. 67–72.
15. На Івана Купала: свята, звичаї, обряди. *Людина і світ*. 2003. № 5. С. 62.
16. Найден О. Купальські обряди на Полтавщині та Вінниччини. *Народне мистецтво*. 2007. № 3/4. С. 58–61.
17. Пуківський Ю. Навський Великдень. – «Свято мерців: традиційні звичаї та обряди (за матеріалами історико-етнографічної Волині). *Народознавчі зошити*. 2014. № 2. С. 264–269.
18. Ратушний Р. Незгасиме полум'я Купала: [Свято Івана Купала]. *Дзвін*. 1990. № 8. С. 158–159.
19. Семанюк Н. В. Традиційне народне свято Івана Купала. *Народна творчість та етнографія*. 1963. № 2. С. 78–79.
20. Серебрякова О. Мантичні дії з вінками в купальській обрядовості українців. *Календарна обрядовість у життєдіяльності етносу: Одеські етнографічні читання*. Одеса, 2011. С. 287–296.

21. Скуратівський В. А ми рутоньку посієм [Про свято Купала]. *Початкова школа*. 1991. № 8. С. 22–23.
22. Скуратівський В. Ой зав'ю вінки на всі святки: свята нашого народу [Трійця]. *Вітчизна*. 1991. № 6. С. 203–206.
23. Скуратівський В. Серпень втоми не знає: Народний агрокалендар. *Вітчизна*. 1990. № 8. С. 192–194.
24. Творун С. Колядування на жнивах. *Народна творчість та етнографія*. 2007. № 3/4. С. 37–39.
25. Ткач М. Зелені свята. *Українська культура*. 1995. № 7/8. С. 32–33.
26. Ткач М. Три Спаси: Маковій, Преображеніє Господнє, Нерукотворимий образ. *Українська культура*. 1995. № 9/10. С. 30–32.
27. Ткач М. Три Пречисті: Успіння, Різдво та Введення Богородиці. *Українська культура*. 1996. № 7. С. 34–35.
28. Шафранська Г. Зелена неділя: етнографічний нарис. *Вітчизна*. 2008. № 5/6. С. 153–162.
29. Шафранська Г. На Маковія: етнографічний нарис. *Вітчизна*. 2007. № 7/8. С. 164–165.

ОСІННІЙ ЦИКЛ

1. Бондаренко Г. Загощують у хату діди: листопад: свята, обряди, традиції. *Людина і світ*. 1991. № 10. С. 29–30.
2. Бондаренко Г. Покрова – заступниця: 14 жовтня. *Жива вода*. 1996. № 10. С. 5.
3. Борисенко В. Жовтень [Свята календарного циклу]. *Наука і суспільство*. 2005. № 9/10. С. 44–45.
4. Борисенко В. Жовтень. Календар народних свят. *Наука і суспільство*. 1991. № 9. С. 74–75.
5. Древлянський В. Світоч запалює свічки. *Берегиня*. 2004. № 4. С. 45–48. (14 вересня – свято свічки – обряд весільної свічки)
6. Іванків Є. Україна під могутнім покровом своєї небесної захисниці: про осінній цикл Богородничих свят в Україні. *Народна творчість та етнографія*. 1998. № 5/6. С. 86–92.
7. Калініна Л. «Звільню й покрию люди моя..» Під Покровом Божої матері. *Людина і світ*. 1997. №10. С. 23–24.
8. Катрій Ю. Свято на честь святого Архастратига Михаїла. *Народна творчість та етнографія*. 1999. № 5/6. С. 79–82.
9. Катрій Ю. Свято Покрови Пресвятої Богородиці. *Народна творчість та етнографія*. 1997. № 5/6. С. 54–57.
10. Ковальчук Н. Обрядовість осіннього циклу на Рівненському Поліссі. *Народна творчість та етнографія*. 2006. № 5. С. 123–126.

11. Кожолянко Г. Осінні свята та обряди: (жнива та обжинки: свято Іллі – храмове свято (2 серпня), Маковіївське свято (14 серпня); свято садових та городніх культур (19 серпня); жіноче свято – Перша Богородиця (28 серпня) ; вересневі різновірські свята; свято Світевода – Друга Богородиця (21 вересня); Покрова (14 жовтня); осіннє поминання – Дмитріївська субота. *Берегиня*. 2010. № 3. С. 61–85.
12. Крижко В. Народно-педагогічні традиції осіннього календарного циклу в етногенезі українців. *Рідна школа*. 2006. № 9. С. 59–62.
13. Лехман Т. Свято Семена. *Наука і суспільство*. 1999. № 7/9. С. 57.
14. Музичка І. Свята Богородиця – покровителька України. *Народна творчість та етнографія*. 2000. № 4. С. 10–24.
15. Ортинський І. Покрова соборної України: Богородиця у традиційних віруваннях, поезії, мистецької творчості українського народу. *Народна творчість та етнографія*. 1996. № 5/6. С. 40–53.
16. Скуратівський В. Вересневий час – сім погод у нас. Народний агрокалендар. *Вітчизна*. 1990. № 9. С. 195–197.
17. Стішова Н. Свято Покрови в народних уявленнях українців. *Народна творчість та етнографія*. 1997. № 5/6. С. 60–66.
18. Стішова Н. Звичаєво-обрядова культура Слобожанщини в календарних святах осіннього циклу українців (на матеріалі фольклорно-етнографічних польових досліджень). *Календарна обрядовість у життєдіяльності етносу: Одеські етнографічні читання*. Одеса, 2011. С. 205–313.
19. Стішова Н. Народний календар українців осіннього циклу. *Етнічність в історії та культурі*. 1998. С. 139–142.
20. Стішова Н. Традиційна звичаєво-обрядова культура календарних свят осіннього циклу Рівненського Полісся. *Народна творчість та етнографія*. 2009. № 4/5. С. 67–74.
21. Ткач М. Здвиження. *Українська культура*. 1997. № 8/9. С. 36–37.

ВЕСНЯНИЙ ЦИКЛ

1. Бондаренко Г. «Гілки зелені у храмах виших»: [Про свято Вознесіння Господнього]. *Людина і світ*. 1991. № 5. С. 32–35.
2. Бондаренко Г. На Великдень сонце красується. Свято Воскресіння Христового (Паска). *Людина і світ*. 1991. № 4. С. 20–22.
3. Бондаренко Г. Поклич нам, пташечко, весну: березень. *Людина і світ*. 1992. № 2. С. 12–14.

4. Борисенко В. Квітень. Календар народних свят. *Наука і суспільство*. 1992. № 3. С. 36–37.
5. Борисенко В. На колодку ходила, щоб капуста вродила. *Родислав*. 1993. № 4. (Святкування Масляної).
6. Борисенко В. Червень: народні свята. *Наука і суспільство*. 1992. № 6/7. С. 24–26.
7. Василькевич Г. Святий Юрій: християнська традиція чи українська давність. *Вісник Львівського університету. Філологія*. 2003. Вип. 31. С. 103–112.
8. Василькевич Г. Свято Юрія: контамінація і синтез у календарній обрядовості. *Народознавчі зошити*. 2001. № 5. С. 512–516.
9. Василькевич Г. Свято Юрія: теза, антитеза чи синтез? *Народознавчі зошити*. 2003. № 1/2. С. 55–58.
10. Великдень в Україні: Нариси про Великодні свята з народними піснями. Київ : Музична Україна, 1993. 128 с.
11. Влад М. Стрітенне : книга гуцульських звичаїв і вірувань. Київ : Укр. письменник, 1992. 222 с.
12. Воробйова І. Християнські свята давнього Києва: осінній цикл. *Народна творчість і етнографія*. 2000. № 5/6. С. 57–62.
13. Гавадзин В. Етнорегіональні особливості гуцульської ранньовесняної календарної обрядовості. *Народна творчість та етнографія*. 2010. № 3. С. 97–101.
14. Горошко Л. Символічна функція води у весняно-літній обрядовості українців Східних Карпат (очисний аспект). *Народознавчі зошити*. 2004. Зош. 5/6 (59–60). С. 705–713.
15. Гусак І. Юрій землю відмикає: Святці. *Демократична Україна*. 2003. 8 трав. С. 8.
16. Гуць М. Народні свята, звичаї та обряди у травні: З пр. А. Кримського «Звенигородщина». *Українська мова і література в школі*. 1993. № 4. С. 53.
17. Іванків Є. У світлі Великодня: сучасне осмислення основної суті святкування. *Народна творчість та етнографія*. 1999. № 2/3. С. 61–70.
18. Із зразків української обрядово-церковної пісенності та поезії, приурочених до календарних свят. *Народна творчість та етнографія*. 1999. № 4. С. 64–66.
19. Катрій Ю. Великодні свята і звичаї в Україні. *Народна творчість та етнографія*. 1998. № 2/3. С. 34–39.
20. Кожолянко Г. Великдень – Великий день у житті буковинців. *Берегиня*. 2008. № 1. С. 49–58.

21. Кожолянко Г. Весняне свято Юра-Рая на Буковині. *Етнічна історія народів Європи*: зб. наук.-практ. конф. Київ, 2008. Вип. 25. С. 96–102.
22. Кожолянко Г. Весняні свята та обряди Буковини. *Берегиня*. 2007. № 1. С. 52–65.
23. Костенко Л. Обхідні обряди, пов'язані із захистом урожаю від птахів на Лівобережному Поліссі. *Матеріали до української етнології*. Київ, 2013. Вип. 12 (15). С. 35–40.
24. Круковська В. І. Святкуємо Великдень: вірші, сценарії, забави, гаївки. 2-е вид. Львів : СП «Євросвіт», 2004. 60 с.
25. Курочкін О. В. Українці в сім'ї європейській: звичаї, обряди, свята. Київ : Б-ка українця, 2004. 248 с.
26. Леньо Т. Бойківсько-закарпатський барвінковий обряд середини ХХ століття (за матеріалами експедицій). *Народна творчість та етнологія*. 2013. № 1. С. 27–32.
27. Мандибуря О. Українці святкують Великдень. *Наука і суспільство*. 1992. № 3. С. 42–44.
28. Мицик В. Весна – днем красна: свята сонячного циклу. *Українська культура*. 1991. № 4. С. 16–18.
29. Міщенко І. Великодне вітання: Про звичаї розмальовування писання. *Початкова школа*. 1997. № 4. С. 2–3.
30. Народні свята і звичаї: 6 травня – День святого Юрія. *Календар знамен і пам'ять дат-94*. Київ, 1994. 2-й квартал. С. 78–83.
31. Овдієнко М. Весняні проводи до вирію: як відбуваються проводи в Україні. *Українська культура*. 1991. № 4. С. 14–16.
32. Олексюк О. Великодні звичаї на Опіллі. *Народна культура української традиції та сучасність*: матеріали Міжнар. наук. конф. присвячена 40-річчю заснування Нац. Музею народної архітектури та побуту України. Київ : Задруга, 2010. С. 443–446.
33. Орел Л. Великдень в Україні. *Культура і життя*. 2008. № 18. С. 4.
34. Пенькова О. Б. Великодня обрядовість в Сх. Україні: магічно-оберегові й практично-гігієнічні аспекти. *Медицина в художніх творах*: статті / Донецький Нац. мед. ун-т імені М. Горького. Донецьк, 2011. Вип. 8/9. С. 130–138.
35. Пінчук Ю. Українська традиція святкування Великодня. *Історичний журнал*. 2006. № 2. С. 81–84.
36. Пуківський Ю. Аграрні мотиви у великодній обрядовості українців Східної Бойківщини (кінець ХІХ–ХХ ст.). *Народна творчість та етнографія*. 2010. № 4. С. 99–105.

37. Пуківський Ю. Традиції дошлюбного спілкування молоді у волинян (на матеріалах весняного циклу народного календаря). *Народні зошити*. 2011. № 3 (99). С. 448–455.
38. Самотіс Я. Традиційна Великодня обрядовість буковинських гуцулів (на матеріалах етнографічних експедицій). *Народні зошити*. 2014. № 1. С. 103–113.
39. Сінельникова В. «Обряди переходу», «проводи Фоми» та свято Катерини, як складові традиційної весняно-літньої календарної обрядовості українців Нижнього Поволжя. *Матеріали до української етнології*. Київ, 2011. Вип. 10 (13). С. 92–98.
40. Скуратівський В. Коли кожух і без гудзиків теплий. Народний агрокалендар. *Вітчизна*. 1990. № 3. С. 190–192.
41. Скуратівський В. Мандрівка до Русалії. *Берегиня*. 1993. № 2 ; 1994. № 3.
42. Скуратівський В. Місяцелік: Український народний календар; квітень, травень. *Початкова школа*. 1996. № 3. С. 52–57 ; № 4. С. 57–61.
43. Скуратівський В. Свинячий Великдень. *Берегиня*. 2000. № 4. С. 38–43.
44. Скуратівський В. Свята нашого народу: які Явдохи, таке й літо: [День преподобної мучениці]. *Вітчизна*. 1991. № 3. С. 193–195.
45. Скуратівський В. Святки. Київ : Вид-во «Українознавство», 1994. 120 с.
46. Скуратівський В. Юрієва роса-краща від вівса: свята нашого народу. *Вітчизна*. 1991. № 5. С. 202–204.
47. Смоляк О. С. Весняна обрядовість Західного Поділля в контексті української культури: монографія / ІМФЕ імені М. Т. Рильського НАНУ, Тернопіль. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Тернопіль : Астон, 2004. Ч. I. 294 с.
48. Сорочук Л. Обрядово-календарне коло – українознавчі виміри. *Вісник Київського університету імені Т. Г. Шевченка. Українознавство*. 2001. Вип. 5. С. 19–22.
49. Старков В. Великдень у традиційній календарній обрядовості українців. *Пам'ять століть*. 2002. № 2. С. 93–96.
50. Старков В. Весняні ігри в традиційній календарній обрядовості українців / від Стрітіння до Великодня. *Пам'ять століть*. 2001. № 2. С. 116–121.
51. Тишкевич Р. Весняні звичаї та обряди поліщуків. *Минуле і сучасне Волині й Полісся: народне мистецтво і духовність* : зб. наук. праць : матеріали Другої Волинської обл. наук. етнограф. конф. Луцьк, 2005. Вип. 15. С. 123–126.

52. Ткач М. Благовіщення. *Українська культура*. 1997. № 3. С. 32–33.
53. Ткач М. Великдень: основні календарні свята українців. *Українська культура*. 1995. № 2. С. 24–27.
54. Ткач М. Весняне відродження: квітень-травень. *Людина і світ*. 1993. № 4/5. С. 11–13.
55. Ткач М. День святого Юрія. *Українська культура*. 1995. № 3. С. 29.
56. Ткач М. Стрітєння. *Українська культура*. 1998. № 1. С. 38–39.
57. Ткач М. Теплий Олекса. *Українська культура*. 1997. № 2. С. 35.
58. Ткач М. Туриця. *Українська культура*. 1997. № 1. С. 32–33.
59. Ткач М. Я щур – я предок. *Українська культура*. 1995. № 4. С. 24–25.
60. Ткаченко В. Післявеликодні обрядово-звичаєві функції Великоднього яйця. *Pereyaslavica*. Переяслав-Хмельницький, 2009. Вип. 3 (5). С. 259–262.
61. Форостій Т. Великдень. *Народна творчість та етнографія*. 2000. № 2/3. С. 37–38.
62. Шафранська Г. Великодній спомин: [етнографічний нарис]. *Вітчизна*. 2008. № 3/4. С. 123–134.
63. Южно О. День святого Юрія: з історико-етнографічних нарисів. *Дошкільне виховання*. 1993. № 5. С. 16–17.

Інформаційне забезпечення:

1. <http://spilka.uaweb.org/>
2. <http://etno.uaweb.org/>
3. <http://gmi.nau.edu.ua;>
4. <http://elib.nplu.org/project.html>
5. <http://lemky.com>
6. www.etnolog.org.ua
7. www.archives.gov.ua
8. www.ukrreferat.com
9. www.lvivstory.com
10. www.hurtom.com
11. catalog.online.ua/ukr/culture/.../regional/niez-pereyaslav.com.ua
12. uk.wikipedia.org
13. www.castles.com.ua
14. <http://www.ebk.net.ua>
15. <http://artvertep.dp.ua>

ГЛОСАРІЙ

В обрядовості українського народу розрізняють два види: родинну і календарну. Другого виду обрядів дотримуються українці під час урочистого святкування початку чи певних сезонів природи. Кожна пора календарного року має свою важливу дату, кульмінаційну точку, до якої були приурочені народні звичаї та обряди річного кола. Основні їх фрагменти збереглися у календарних циклах зими, весни, літа й осені.

Основою народного календаря українців, на відміну від астрономічного чи елітарного, був вегетаційний рік. Серед церковних дат точкою відліку зимового циклу є Введення в Храм Пресвятої Богородиці (4 грудня). З цього дня у хліборобському розумінні спочиває земля, яку не можна копати лопатою аж до церковного православного свята Благовіщення (7 квітня). *Народні свята українців мають свою ієрархію і поділяються на 2 категорії (рокові – «празники» і присвятки).* У свято («празник») робити нічого не дозволялося, а в «присвятки» можна було працювати не на себе (на толоці).

Звичаї і обряди як явище духовної культури українського етносу мають національний чи етнічний характер. Між звичаями і обрядами існує певна різниця. Звичаїв дотримуються щоденно, обряди ж виконуються напередодні чи безпосередньо у дні свят. Звичаї, обряди, та свята пов'язані з літочисленням, періодичними змінами сезонів природи – невід'ємний компонент етнічної культури. Звичай передається з покоління в покоління, тобто стає традиційним. Протягом віків звичаї увібрали в себе істотні риси соціального та економічного життя українського народу, відобразили його громадський устрій, побут, сімейно – побутові відносини, особливості світогляду, психології і моралі. Українські звичаї річного циклу складні за своїм походженням, більшість з них має виражений аграрний характер.

Звичай – 1) повсякденне правило (спосіб) поведінки, що склався історично на основі людських стосунків у результаті багаторазового здійснення одних і тих же дій та усвідомлення їх суспільної значущості; 2) побудована на усталених морально-етнічних нормах стереотипна форма дій та поведінки, що регулює буденну сферу життєдіяльності особи та етнічної спільноти.

Ініціація (від лат. посвята, посвячення) – 1) це універсально поширена в первісному суспільстві система звичаїв, пов'язаних із переведенням юнаків і дівчат у віковий стан дорослих чоловіків та

жінок. Ініціація мала на меті підготовку молоді до виробничого, суспільного, шлюбного і духовного життя соплеменників і як правило, супроводжувалася ритуальною ізоляцією, спеціальними церемоніями, елементами яких були моральні й фізичні випробовування. Віддаленим пережитком є звичай обрізання, що зберігається в ісламі та іудаїзмі; 2) обрядові дії, що знаменували перехід особи від однієї вікової або соціальної групи в іншу, внаслідок чого вона набуває нового статусу.

Обряд – сукупність умовних дій, котрі в образно-символічній формі виражають усталені зв'язки людей з природою та поміж собою; символічне дійство, приурочене до відзначення найбільш важливих подій у житті людських гуртів, окремих осіб.

Обрядовість – сукупність усталених обрядів, якими супроводжується громадсько-побутове чи релігійне життя народу.

Свято – це день або дні коли урочисто відзначаються знаменні події, які включають розважальні елементи та деякі обрядові дії у побуті народу.

Ритуал (від лат. «ritualis» – обрядовий; «ritus» – релігійний обряд, урочиста церемонія) – 1) сукупність обрядів, що супроводжують який-небудь релігійний акт і становлять його зовнішнє оформлення, пов'язаних з відзначенням найважливіших життєвих подій переважно культового змісту; 2) порядок обрядових дій; встановлений або вироблений звичаєм порядок здійснення чого-небудь, те що й церемоніал; 3) вид обряду, форма складної символічної поведінки, що історично склалася; 4) впорядкована система дій, що виражає зв'язок суб'єктів з системою соціально-культурних відносин і цінностей і позбавлена утилітарного або самоцінного значення. Ритуал обіймає тільки ті форми поведінки, які є знаковими і самі по собі практичного значення не мають хоча можуть бути використаними в практичних цілях.

Традиція (від латин. – передача досвіду) – процес поза біологічної передачі від старших до молодших, від покоління до покоління сталих форм поведінки, зразків матеріальної і духовної культури, соціального і сімейного (родинного) життя, пам'яток культурної і соціальної спадщини, що передаються з покоління до покоління і зберігаються в певних етносах, кастах, класах, соціальних групах протягом тривалого часу з метою підтримки їх життя.

КАЛЕНДАРНА ОБРЯДОВІСТЬ УКРАЇНЦІВ

Календарна обрядовість українців – складний фольклорний комплекс в якому поєднуються раціональний досвід

і релігійно-магічні вірування, естетичні традиції та пережиткові звичаї у житті природи або трудовій діяльності людей, котра підпорядковувалася сільськогосподарському трудовому (землеробському, аграрному) календарю. Свято і обряд тісно пов'язувалися з народними віруваннями та повір'ями українців. Календар українського селянина XIX – початку XX століть являв собою енциклопедію народної мудрості, неписаний розпорядок життя селянина-хлібороба. Велику роль в народному календарі відігравали різні види магії, ворожіння, культ предків, церковні звичаї, легенди, пов'язані з вірою в залежність людського життя від впливу надприродних сил. Календарні звичаї та обряди формально узгоджувалися з річним літургічним циклом православної церкви, проте основою «побутових святців» українського народу був трудовий сільськогосподарський (аграрний) календар. До складу річного аграрного кола входили *зимові, весняні, літні, осінні свята, обряди і звичаї*. Обов'язковими компонентами календарних свят українців були: обрядовий стіл, господарська і сімейна магія, вшанування предків, передбачення майбутнього, ритуальні обходи і поздоровлення, рядження і маскування, драматичні сценки, розваги, спортивні змагання. Свята супроводжувалися виконанням календарно-обрядових пісень, приурочених до кожної пори року: зимові колядки та щедрівки, веснянки, купальські, троїцькі, жнивварські пісні. Завдання календарної обрядовості відповідали прагненням хлібороба: забезпечити добробут і щастя родини, щасливий шлюб для молоді, щедрий врожай та плодючість худоби, відвести зло, передбачити майбутнє і вплинути на нього. Саме через свята й обряди старші покоління передавали молодим свою любов до праці, волелюбність, гостинність, життєрадісність. Свята задовольняли духовні й естетичні потреби українського народу, в яких проявлялися його почуття, таланти, здібності людини.

Народний календар – народна чи етнічна хронологія як система визначення часу тієї чи іншої події в добі, господарському сезоні, пори року відповідно до явищ природи і важливих суспільно-сімейних подій, переважно традиційних свят українців. Термін «народний календар» помилково вживають синонімом до опису свят та обрядів у їх календарній послідовності.

Благовіщення – важлива віха землеробського календаря українців. До цього свята 25 березня / 7 квітня лелеки прилітали з вирію та починали вити гнізда. Існувало народне повір'я, що на Благовіщення відкривалася земля і з неї виповзали змії, вужі та інші плазуни. За народними уявленнями лише після Благовіщення

можна було розпочинати польові роботи. Раніше турбувати землю вважалося великим гріхом. Зі святом Благовіщення перегукується свято Здвиження (Воздвиження Чесного Хреста 14/27 вересня) за народним повір'ям, плазуни ховалися під землю, а птахи відлітали у вирій.

Василя – 1) за церковним календарем перший день Нового року (1/14 січня), пов'язаний з обрядом посівання, коли гурт хлопців ішов по хатах села чи міста із зернами пшениці, жита, ячменю, вівса, зерно розсипали по хаті, виголошуючи слова: «На щастя на здоров'я, на Новий рік щоб родило краще як той рік»; 2) Василь (від грец. «цар», українізоване християнське чоловіче ім'я у народі виступає об'єктом жарту, тому кажуть «Василю, на ниточку тебе засію, на бодак тебе повішу, хай того натішусь».

Введення – християнське свято, що знаменувало собою початок зимового циклу свят за народним календарем. Від свята Введення йшла низка улюблених у народі свят: Катерини, Андрія, Варвари, Сави, Миколи, Ганни Святвечір, Різдво, Меланка, Новий Рік (Василя), Водохреще (Богоявлення). Введенські прислів'я розкривають прагнення хлібороба зазирнути в майбутнє, передбачити якою буде наступна зима і як вона вплине на врожай: «Як Введення мосте мостки, а Микола забива гвіздки, то люта зима буде»; «Як ляже глибока зима, готуй глибокі закрома». В окремих місцях на Введення як і на Новий рік, розпочинали види робіт, що за народним повір'ям, мали забезпечити успіх впродовж року.

Великдень (Пасха) – велике християнське свято на честь Воскресіння Ісуса Христа, яке відзначається після завершення Великого посту, у першу неділю після весняного рівнодення і повного місяця, обов'язково окремо від іудейської Пасхи. У народному побуті українців Великдень утримував елементи язичницької весняної ритуалістики: випікання обрядового печива, фарбування яєць, ігри, танці й розваги молоді, вшанування предків, аграрно-магічні, очисні обряди. *Звичаї Великодня*: гра для молоді (Дзвінниці, Оборіг), влаштовувалися гойдалки, виголошення Великодніх віршів, орацій, «обливальний понеділок – перший та другий день після Великодня прийнято обливатись водою.

Великий піст – піст, що триває 7 тижнів перед Великоднем; символізує 40-денний піст пророків Мойсея та Іллі, 40-денне перебування у пустелі Ісуса Христа – час його духовної та моральної підготовки до звершення подвигу – добровільного принесення себе в жертву заради людей; розпочинався відразу після закінчення Масниці (Масляної) або Сирного тижня із

Жилавого понеділка, тому дата початку посту не буває постійною, а пов'язана з Великоднем (Пасхою). Цього дня випікали спеціальні житні коржі («жиляники»), вони надавали людям силу і витривалість на період семитижневого посту. Це час радості, зміцнення сил та любові до Бога і людини, час очищення душі від бруду: віруючі каються в гріхах, співають пісень про страждання і мученицьку смерть Сина Божого. Готуючись до Великого посту, який дотримувався віруючими суворо, було заведено полоскати зуби і випарювати горщики, що б у них нічого не залишались залишки їжі. Під час Великого посту, коли земля звільнялася з під снігу починали закликати весну. Існував звичай випікати з тіста обрядове печиво «жайворонків». З цим печивом діти вилазили на дерева, дахи, пагорби і закликали весну. За звичаєм, у першу неділю Великого посту дівчата варили кашу з маком та закопували її в землю, щоб «недоля пропала».

Вербний (а) тиждень (неділя) – 1) тиждень перед Вербною неділею, шостий тиждень Великого посту; називається ще «Шутковим» або Квітковим; за народними віруваннями у цей тиждень не можна сіяти конопель і городини на городі бо буде ликовате як верба», а буряки будуть гіркі; 2) вербич – холодний весняний вітер.

Водохреще (Хрещення) – народні назви християнського свята Святого Богоявлення (Хрещення Господнього), що припадає на 6/19 січня (старий стиль / новий стиль); обрядовість цього свята і вірувань, пов'язаних із ним, відбивають загальну символіку творення щасливого (урожайного) нового року; за народними повір'ями, річкова вода набуває в цей час особливої сили, тому що в ній купався сам Господь; опівночі під Водохреще вода начебто перетворюється на вино; набрана з річки Йорданська вода здатна зцілювати найтяжчу хворобу; свяченою водою окроплювали хати, тік, стайні, обійстя, щоб відвернути нечисту силу; Йорданську воду вживали від різних хвороб, уроків, особливо щодо дітей. Цим православним святом церковного календаря закінчувалось різдвяно-новорічне дванадцятидення. Центральне місце на святі Богоявлення займали обряди пов'язані з водою. Вечір 5/18 січня називали другим *Святвечором*, *Голодною кутею*, *Бабиним вечором*. У цей день як і перед Різдвом утримувались від виконання господарських робіт, постували, готували кутю, обов'язково ходили до церкви. Цією водою кропили всі предмети житла, худобу, сільськогосподарське знаряддя. Одночасно обкурювали всі приміщення пахущим зіллям і писали хрести на вікнах, дверях, домашньому начинні. Виконуючи ці магичні дії сам господар або члени сім'ї, носив із собою обрядовий хліб (корочун), що за

народними повір'ями надавали ритуалу особливої сили. Церемонія хрещення проходила під відкритим небом 6/19 січня на берегах річок, ставків. На льоду вирубували великий хрест, пробивали ополонки, з льоду і снігу робили одне або кілька зображень Ісуса Хреста. Навколо хрестів ставили ялинки чи інші вічнозелені дерева.

Вознесіння Господнє (Знесіння, Ушестя) – за церковним календарем, одне з дванадесятих церковних свят, яке відзначається на 40-й день після Великодня (Пасхи); припадає на період від 30 квітня / 13 травня до 3/16 червня у четвер шостого тижня по Світлій неділі за євангельською легендою, день вознесіння Христа на небо); у народі пекли хлібні вироби у вигляді драбини, освячували їх, частину роздавали вбогим; це були символічні щаблі, сходинки для Ісуса Христа (залишок язичницького поклоніння Велесу – богові плодючості).

Голодна кутя – третя кутя після Різдвяної та новорічної (Щедрий вечір, Василя), що припадає на вечір перед Богоявленням (Водохрещею) або на другий Святвечір (5 січня ст. стиль / 18 січня новий стиль), коли вдень постуєть, а на вечерю подають тільки пісні страви: смажену рибу, вареники з капустою, гречані млинці на олії, кутю, узвар; коли «кутю проганяли», батько присмалював дітям чуби, щоб вовка не боялись», виносили пізно ввечері Дідуха в сад і спалювали його, ніби розправляючись із зимою; на Голодну кутю, яку в Галичині на інших місцях називають Щедрий вечір, а в Карпатській Україні – Бабин вечір, виконують ті самі обряди, що й на Багату кутю / Щедрий вечір (13 січня) але не так урочисто: існує народна прикмета – «якщо на Голодну кутю був сніг – то буде й гречка» в наступному році.

Гонити шуляка – давній господарський обряд, що побутував на східному Поділлі до початку ХХ століття, який виконували заміжні жінки. На другий день Зелених свят (Русалії), зібравшись гуртом, вони влаштовували бенкети, які за народним повір'ям, повинні були вберегти курчат від птаха-шуліки. Із підручного матеріалу – хусток, жінки виготовляли опудало шуліки та імітували його годування. Сидячи колом і п'ючи горілку, жінки примовляли до нього: «не дивись на курчат, а дивись на падло». Танці, пісні доповнювали загальний сюжет обрядового дійства. На кінець, опудало розтинали і кожна учасниця бенкету викупувала свою хустку. Значне місце в обряді займали поминальні мотиви: заміжні жінки згадували померлих (особливо не хрещених) дітей.

Дідух – 1) солома або сіно, що стелять у хатах під Різдво Христове; 2) ритуальний сніп (святочний дід) жита або пшениці,

який ставлять у Святвечір на покуті під образами у світлиці; робили його у вигляді пишного вінка, ув'язаного з кількох пучків соломи з конусоподібною верхівкою з безлічі колосся; після Водохреща його замочували, зерно з нього використовували з обереговою метою, зокрема в похоронних обрядах; у Карпатах цей сніп звався *корочуном*, у інших місцях – *колядою*, *колядником*, *Спасовою бородою*; 3) пробка (чіп) із соломи; 4) гніт, просякнутий залишками від перечищення воску; 5) сніп очерету або соломи, який використовували для загороди або обшивки стін куреня, стін хати.

Заговини (Заговіни, Запуст) – 1) останні дні перед постом, коли можна їсти скоромне (сало, м'ясо); переддень посту; у народі перетворився на звичай добре попоїсти; тривають заговини днів чотири; запрошують одне одного в гості, пригощають, частують; 2) Заговин на Петрівку; 3) Заговини на Пилипівку – Різдвяні заговини; 4) Ніжкові заговини – заговини перед Масницею, коли їли холодець (драглі) із свинячих ніжок.

Зільницький обряд – пов'язаний із збиранням лікувальних трав зілля і приурочувався до дня Симона Зілото (10 травня за старим стилем, 23 травня за новим стилем). Участь у ньому брали баби й молодіці. Зібравшись в одній хаті напередодні, жінки смажили яєчню, варили вареники, готували інші страви та гуртом йшли до лісу збирати цілющі квіти і трави: золототисячник, череду, ромашку, ведмеже вухо, полин, деревій, п'ятилижник. Зілля намагалися збирати до схід сонця, коли ще не впала роса і обов'язково потай від чужого ока, промовляючи магичні формули: «Святий Авраам на це зілля орав, а Бог садив, а Спас родив, Мати Божа поливала і на поміч це зілля давала». Закінчивши збирання трав, у лісі ж улаштовували колективну трапезу. Жінки вибирали поміж себе жінку-вдову, яку називали «Симон», її першою купали у великій дерев'яній діжі, підливаючи туди відвар свіжих лікувальних трав. Потім цей ритуал по черзі повторювали й з усіма іншими жінками. Завершення обряду відзначали колективним застіллям у саду та виконанням «зільницьких» пісень.

Зелені свята – назва християнського свята Трійці, що відзначається на 50-й день після Великодня (Пасхи). Троїцько-русальна обрядовість українців знаменувала завершення весняного і початок літнього календарного циклу. В основі її лежали культ рослинності, магія закликання майбутнього врожаю. Напередодні Зеленої неділі у суботу, що називалися Клечаною, прикрашали подвір'я та господарські будівлі клечанням – зеленими гілками клену, верби, липи, ясеня, дуба. Забороненим

деревом вважалася осика, на якій, за народним повір'ям, повісився Іуда Іскаріот. Гілки дерев встромляли в стріху, ворота, біля вікон, за ікони. Підлогу або долівку в хаті встеляли запашними травами: осокою, любистком, м'ятою, пижмою, татарським зіллям, лискавцями. Троїцькі розваги починалися з понеділка і тривали тиждень. Їх влаштовували в лісі чи полі, на вигоні за селом, подекуди молодіжні забави й танці проходили біля спеціальних атрибутів – ігорного дуба або явора. Вони являли собою довгу жердину, до якої зверху горизонтально прикріплювали колесо, прикрашене гіллям, квітами, стрічками. На Лівобережжі українські дівчата «водили тополю» – одягали одну з поміж себе «тополю» і водили її по дворах села. Кожний господар радо зустрічав обрядову процесію і, приймаючи від неї добрі побажання, щедро обдпровував учасників обряду. На Поліссі побутував близький за значенням обряд «Троїцького куста», роль якого теж виконувала дівчина. На Зелені свята як і після Великодня, провідували померлих родичів, могили яких обсипали клечаним зіллям. На кладовищі влаштовували панахиди та спільні поминальні трапези. Ця традиція подекуди в Україні збереглася до сьогодні.

Звичаї колядування і щедрування відігравали важливу роль у розвитку народної музично-пісенної творчості українського народу. Новорічні наспіви виконувалися колективами (співочими ватагами, гуртами) різного складу: парубочими, дівочими, дитячими, старшого віку. Це визначало особливості їхньої мелодики, ритму й змісту. Дитяче колядування мало спрощену форму – це прохання винагороди. Гуртувалися колядники за територіальним принципом – по окремих вулицях або кутках села, обирали серед себе старшого парубка (отамана, березу) та міхоношу, який носив зібрані продукти. До складу ватаги колядників входили музики й танцюристи. В Східній Україні переважали обходи колядників із різдвяною зіркою, в Західній – із ляльками або живим вертепом. Крім релігійної народної драми, розігрували театралізовані сценки з масками дохристиянського походження.

Колядування – давній звичай (обряд) зимових (різдвяних) обходів із виконанням величально-поздоровчих пісень (колядок) і речитативних формул (віншівок). Група чоловіків, неодруженої молоді, дітей заходила на подвір'я кожної хати, величала господарів, бажала їм здоров'я, щастя, щедрого врожаю, достатку, за що отримувала певну винагороду. В основі цих обходів лежала магічна ідея «першого дня», згідно з якою побажання, висловлені на новорічні святки, мали стати реальністю. Колядування є поза

церковним звичаєм, однак із часом він християнізований, тому в тематиці колядок представлені як релігійні так і світські мотиви – мирної хліборобської праці, козацьких військових походів, громадського та сімейного побуту українців.

Коляда – у дохристиянських віруваннях це богиня Неба, мати Сонця, дружина Дажбога; ім'я походить від слова коло – давньої назви сонця від латин. – перший день кожного місяця, натяк на цикл зимового повороту Сонця; за легендою, Коляда навчила робити колесо; на її честь постало свято народження зимового сонця (що «колесом ходить»), яке припадало на кінець грудня – початок січня; центральне хліборобське свято, що святкується два тижні: від 25 грудня по 6 січня за старим стилем (6 січня по 19 січня за новим стилем календаря), вечір перед Різдом, коли вітають одне одного «Бувайте здорові з Колядою!»; популярність язичницького свята Коляди змусила християнську церкву підпорядковувати йому свято Різдва Христового, коли співають колядки.

Щедрування – звичай (обряд) церемоніальних новорічних обходів українських хат, під час яких ватаги щедрувальників (переважно молодь) піснями щедрівками славили господарів, бажали їм достатку та щастя членам сім'ї, за що отримували винагороду. Щедрування супроводжувалося магічними діями, музикою, танцями, пантомімою, обрядовими іграми з карнавальними масками, костюмами. Дуже показові календарні обходи за допомогою масок «Коза», «Меланка», що мали свій характерний обрядовий сценарій, писемний і музичний репертуар. Пережитки язичницької культури принесли в собі карнавально новорічний обряд Меланка. Своєю назвою він зобов'язаний святій Меланії, до якої згідно з церковним календарем відзначався 31 грудня / 13 січня за новим стилем. Обрядових новорічних пісень – щедрівок співали окремо господарю, господині, хлопцю, дівчині, усій родині, дітям в жартівливій й пародійній формі. На відміну від колядування щедрування незначною мірою відчуло на собі вплив християнської церкви. На кінець XIX століття обряд щедрування став явищем народної художньої творчості та зберігся до сьогодні.

Калита – 1) свято на честь божества людської долі, помічника бога Сонця у боротьбі зі злими темними силами; люди вірили, що сонце з настанням зими поступово вмирає і це є результатом підступів, лиходійства цих сил; за християнства прижилося до дня Святого Андрія і в народі називається *Великими вечорницями*; 2) обрядовий хліб, з дохристиянських часів – помащений медом ритуальний корж з отвором посередині, який використовують для ворожіння і молодіжних розваг у день Андрія

Первозванного (13 грудня за новим стилем) як відгомін давньої сонячної емблеми – солодкий корж – сонце.

Катерини – молодіжне свято у народному календарі українців (24 листопада / 7 грудня). Цього дня дівчата ворожили про свою майбутню долю. Робили це так: зрізали гілки вишні чи сливи і ставили їх у воду або в горщик із землею на покуті, якщо вони розцвітали до Різдва або Нового року, то це обіцяло швидкий шлюб. У такий же спосіб ворожили про здоров'я або смерть людини у наступному році. З вечорницями на Катерини пов'язаний звичай: зібравшись в одній з хат села, дівчата варили кашу з пшона і маку та по черзі вилазили на ворота, вигукуючи: *«Доле, ходи до нас вечеряти або замість долі закликали судженого»*.

Корочун – 1) пов'язане з Колядою свято, назва Коляди; свято різдвяного циклу, періоду найкоротших днів у році; 2) міфологічна істота на противагу доброї Коляди, тоді з нею пов'язане поняття короткої години або побажаннях смерті: «Бодай на тебе коротка година!»; 3) різдвяний обрядовий хліб, який випікають для Святої вечері та колядників, має магичне значення як символ сімейного добробуту; великий білий коровай на Закарпатті; 4) Дідух.

Купала – давньослов'янське свято літнього сонцестояння, яке відзначалося 24 червня за старим стилем (7 липня за новим стилем) у період підготовки селян до збору врожаю. Купалою називали ляльку або опудало, яких купали – топили у воді, заривали у землю, спалювали. Назва свята «Івана Купала» походить від народної назви Іоанна Хрестителя, вшануванням якого православна церква намагалася подолати дохристиянські (язичницькі) традиції. Свято за язичництва поєднувало елементи культу Сонця, аграрної магії, очисних та еротичних обрядів. Центральне місце у святі займало ритуальне деревце – *марена (купайлиця, купайло, гільце)*. Рубали його хлопці, а прикрашали дівчата – живими та штучними квітами, ягодами, стрічками. Навколо марени водили хороводи, співали пісні про кохання, сватання, шлюб. При цьому відбувалося ігрове суперництво між дівчатами і парубками: останні намагалися будь-що відібрати у дівчат деревце і поламати його, щоб хлопці попекли руки, у деяких селах виготовляли спеціальну копію ритуального дерева з будяків, терну чи кропиви. При цьому обидві сторони обмінювалися жартами і пісенними докорами. Купальському дереву надавалося аграрно-магічного значення. Купальську ніч вважали чарівною, коли пробуджувалася нечиста сила. Широко розповсюдженими були дівочі ворожіння на вінках, обряди і магичні прийоми, за допомогою яких застерігалися від відьом. Вірили, що трави, зібрані

на Купала мають сильні цілющі властивості. Багато повір'їв було пов'язано з квіткою папороті.

Маковія – народна назва церковного православного свята святих мучеників Маккавеїв (1/14 серпня). Цього дня у церквах разом з хлібним колоссям святили садові квіти і головки маку, які на Різдво використовувалися для приготування куті. Вдома пекли пироги і коржі з маком (*шулики*). Традиційні першосерпневі букетики на Поділлі називалися *маковійчиками*, їх носили до церкви дівчатка. Перед цим їх треба було добре нагодувати, бо наступний рік випаде неврожайний. Освячені на Маковія квіти й трави зберігали за іконами як зілля яке лікувало при недусі. Якщо хворіла свійська тварина то її годували засушеними квітами, травами, окурювали, поїли відварами із трав. Освячений у церкві мак, особливо дикий (видюк), використовували для охорони житла, худоби, двору від нечистої сили. У селах Київщини на Маковія встановлювали високі хрести, прикрашали їх квітами й головками маку, а зверху прикріплювали гарбузову маску з запаленою свічкою всередині, що нагадувало людський череп. Вночі хлопці та дівчата співали й танцювали, оберігаючи свій маковеївський хрест від сусідів-підлітків, однолітків з інших вулиць чи кутків, які намагалися його вкрасти або зламати.

Маланка – традиційний новорічний обряд з використанням масок. Назвою він зобов'язаний святій Меланії, день якої за церковним та юліанським календарем припадав на 31 грудня за старим стилем (13 січня за новим стилем). У минулому обряді Маланка був поширений на значній території України. За традицією роль головного обрядового персонажа – Меланки – грав хлопець, перевдягнений у жіночий народний костюм, інші ролі виконували парубки, подекуди *меланкували* дівчата. Це обряд, що походив від аграрно-магічних звичаїв давніх слов'ян. У XIX столітті трансформувався у громадську святкову забаву, своєрідний сільський карнавал, у якому важливе місце займали шлюбні мотиви. Масковані учасники новорічної процесії розігрували кумедні сценки-інтермедії. Маланка зображувала господиню, що робить все недоладно: б'є посуд, миє піч водою, а лави підмазує глиною, підмітає сміття від порога до середини хати. У селах Буковини й Прикарпаття на Маланку виконували колективний сільський танець за участю ряджених осіб, влаштовували ігри біля громадського вогнища, ритуальну боротьбу масок, колективну трапезу. Традиційні карнавальні обряди Меланки включали маски тварин – Кози, Ведмедя, Журавля, Бика, Коня, Діда, Баби та інших персонажів.

Меланка – 1) переддень старого Нового року; церковне свято преподобної Меланії (31 грудня / 13 січня – старий / новий стиль; у народі називають – Щедрий вечір, бо в цей час відбуваються дівочі «Меланки», коли співали щедрівки; щедрували як правило дівчата; у цей вечір ворожуть, підслуховують під вікнами; 2) ходити з Меланкою – це обрядодія з гуртом парубків (один із них перевдягнений «Меланкою», решта перевдягнена у цигана, діда, козу), що ходять увечері під Новий рік із хати в хату, вітаючи господарів і співаючи обрядових пісень; цей обряд називають *меланкуванням*.

Масляна (*Масниця, Масляниця, Сирна неділя, Колодій*) – давньослов'янське свято на честь весняного пробудження природи. Християнська церква включала Масляну у свій календар: масляний тиждень напередодні Великого посту (кінець лютого – початок березня за старим стилем), проте вона так і не набула релігійного змісту. В Україні Масляна не мала широкого розвитку, як у центрально-російських областях, хоча дорослі і молодь каталась на конях, ходили в гості, влаштовували банкети в складчину, готували млинці. Масляну зображували жінкою, яку жартома водили під руки та возили на санчатах односельці. Широке розповсюдження мав *звичай колодки* (*свято Колодія в Україні*), відомий у кількох варіантах: розігрували народження і поховання дерев'яної ляльки (колодки) – відгомін давнього ритуалу знищення опудала Зими. Найчастіше, колодку у вигляді поліна, качалки, стрічки, хустки, квітки чіпляли парубкам і дівчаткам як символічне покарання за те, що вони не взяли шлюб минулого року, а молодь відкуповувалися грішми або могоричем. На Поділлі хлопці пригощали дівчат горілкою, пивом, солодощами, готували вареники з сиром – купували (запивали) колодку. У подяку за це кожна дівчина вишивала перкалеву хусточку, оздоблюючи її квітами та ініціалами свого обранця та дарувала йому на Великдень – повертала колодку. Такі ритуали нерідко завершувалися укладанням шлюбу.

Миколи – давнє землеробське календарне свято. Відомі два Миколи :весняний або Теплий (22 травня за новим стилем) і Зимовий або Зимний (19 грудня за новим стилем). У народних віруваннях святий Микола виступає помічником і заступником хлібороба. До зимової дати були приурочені деякі приповідки про погоду та прогнози на майбутній врожай. На Харківщині говорили: «Як на Миколи іній – буде овес». Подекуди 4, 5, 6 грудня за старим стилем (17, 18, 19 січня за новим стилем) справляли так звані «*Миколіні святки*». У ці дні варили кутю та узвар щоб наступного року був урожай на плоди та ячмінь, влаштовували обходи села чи

міста, схожі на різдвяне колядування. Існувала католицька традиція обдаровування дітей від імені святого Миколая. Очолювана парубком, переодягненим у святого, група молоді обходила двори, роздаючи подарунки дітям, а неслухняним залишала палицю як пересторогу на майбутнє. Через «Миколая» хлопці та дівчата нерідко передавали подарунки своїм коханим. На Львівщині й Тернопільщині до свята Миколи випікали спеціальне печиво – *миколайчики* – клали їх дітям уночі під подушку. Звичай обдаровувати на Миколи зберігається і в наші дні.

Михайла – за церковним календарем, день Архістратига Михаїла / 20 листопада за новим стилем; небесний архістратиг, полководець вірних Богові ангелів і людей у космічній війні з ворогами Бога, переможний антагоніст диявола; українці здавна вважають святого архангела Михаїла покровителем столиці України – Києва; на його честь збудовано Михайлівський Золотоверхий собор.

Обряд посипання – обряд, який мав виразно аграрний магичний зміст що виконувався на Василя (Старий Новий рік) 14 січня за новим стилем: вдосвіта по селу ходили посипальники – хлопчики 7–14 років. Зайшовши до хати, посипальники здійснювали символічний засів зерном, який супроводжувався традиційними побажаннями господарям: «На щастя, на здоров'я, на Новий рік, роди Боже, жито пшеницю, на загороді бика й телицю, на кошарі барана й ягницю, у зачіпку дітей копицю».

Петрів день – народна назва християнського свята літнього циклу на честь апостолів Петра й Павла 29 червня / 12 липня (старий / новий стиль); Петра й Павла вважалося в народі великим релігійним святом, до якого готувалися заздалегідь: білили хати, оздоблювали вишитими рушниками стіни, в господарстві чисто прибирали; йшли до церкви, а вдома розговлялися (Петрівський піст, Петрівка) мандриками (сирні булочки). На наступний день розпочиналися жнива (зажинки, обжинки) – збір врожаю із достиглих зернових культур.

Пилипівка – 1) Різдвяний піст, що триває 40 днів перед Різдом Христовим, який розпочинався з 28 листопада за новим стилем після дня святого Пилипа (27 листопада), а закінчувався 6 січня за новим стилем на Святий вечір; 2) заговини на Пилипівку – останні дні перед Різдвяним постом, коли можна було споживати скоромну їжу, останній термін після Покрови – час засилання сватів, кінець календарної осені коли дні стають коротшими чим ночі; початок молодіжних вечорниць, які тривали до Великодня.

Покрова – за церковним календарем, православне свято, що відзначається 1 жовтня за старим стилем / 14 жовтня, за новим стилем як свято Покрова Пресвятої Богородиці та Пріснодіви

Марії; за народними повір'ями, Покров (Покрова) – покровителька весілля; під Покровою розуміли омофор, що в давнину називалось хусткою. Покрова – християнське свято запроваджене у Візантії на згадку про чудесне визволення Константинополя від сарацинів. Божу Матір (називали Покровою) вважали своєю покровителькою запорізькі козаки, тому на Запорізькій Січі був храм святої Покрови. У селянському побуті за станом погоди на Покрову намагалися передбачити температуру майбутньої зими; «Якщо на Покрову вітер з півночі то зима буде дуже холодна і з хуртовинами, якщо з півдня – то тепла». Говорили, що «Покрова покриває або лиством, або снігом». До початку жовтня закінчували сівбу озимих культур. У цей час розпочиналася пора весіль, яка тривала два тижні до Пилипівського посту. Дівчата, котрі бажали взяти шлюб саме цього року, молилися: «Свята Покрівонько, покрий мені голівоньку!»

Полазник – так називали першого відвідувача хати на зимові свята: Введення, Різдво, Новий рік (Василя). Це пов'язано з так званою магією «першого дня» – вірою людей в щасливу або нещасливу прикмету. Тому, стежили за тим, щоб першою до хати не зайшла жінка чи дівчина: такий візит вважався небаженим, натомість вірили, що прихід особи чоловічої статі обіцяє щастя й добробут. Часто у ролі полазника виступали свійські тварини (вівця, коза, кінь), яких урочисто заводили в хату і годували найкращим збіжжям.

Пречиста – 1) Богородиця, Матір Божа; вживається як епітет Богоматері; 2) народна назва трьох календарних християнських свят: Перша Пречиста – 15/28 серпня – день Успіння Богородиці; Друга Пречиста – 8/21 вересня – день Різдва Богородиці; Третя Пречиста – 21 листопада / 4 грудня – Введення в Храм Пресвятої Богородиці.

Проводи на полонину (полонинський хід) – традиційне свято весняного циклу приурочене до літнього вигону худоби на гірські пасовища (*маржини*). Відзначалося на 17-му тижні після Різдва в день святого Юрія – покровителя хліборобства і скотарства (6 травня за новим стилем). За народними віруваннями у цей день Юрій відмикає небо й землю і випускає на волю росу та молоду рослинність. Вигін худоби на *літування* проводився урочисто і супроводжувався виконанням релігійно-магічних обрядів, пісень і танців. До магії вдавалися щоб очистити свійських тварин від усього злого, а те зло примусити увійти в якийсь сторонній предмет, використовували різні засоби очищення: вогонь, свячену воду, молитву, заклинання, биття худоби гілкою

свяченої верби. На Прикарпатті господиня (газдиня) виносила худобі залишки свяченої паски або хліба і годувала її «на щастя». Газда (господар) вирізував кілька дернин із зеленою травою, клав з обох боків воріт і застромляв у них гілочки квітучого терену. Крізь такі ворота свяченою вербою виганяли худобу. Напередодні свята Юрія на місце літнього табору виряджали старшого пастуха – ватагу, який голував у всіх справах. Промовляючи молитву, він відчиняв двері господарських споруд, спостерігав за тим, як готували місце для ритуального багаття – ватрище, кидав у нього підкову, яка мала охороняти табір від блискавки та грому. Потім ватаг брав загострене з обох кінців сухе поліно зі шматочками гною й швидким тертям за допомогою ременя здобував «живий вогонь» (ватру). Давши ватрі розгорітися, ватаг набирив жару і читаючи молитву, кидав його у воду. Потім тією водою кропив навхрест усі будівлі та маржину, яка вже надійшла, а решта води зберігалася в плящі до кінця сезону. Після такого водосвяття ватру урочисто заносили і клали на ватрище. Цей вогонь побожно підтримувався протягом усього літа. Восени, відходячи додому, ватрище не гасили, а давали можливість згаснути самому. Взявши з ватрища розжарену скіпку, ватаг обходив усі будівлі, читаючи молитву «Отче наш». Наприкінці обходу клав її на ворота, через які мусила ввійти череда худоби що випасалася. Зустрівши череду худоби, окропивши її водою та очистивши «живим вогнем», готували вечерю. Коли приготування закінчувалися, ватаг трембітою скликав чабанів, пастухів до спільної молитви. Подібні ритуали супроводжували повернення худоби з полонини в Карпатах до сьогодні.

Різдво – велике християнське свято народження Ісуса Христа, Сонця Правди, що відзначається католицькою церквою 25 грудня, а православною – 7 січня; одне з найголовніших (дванадесятих) релігійних свят у році. Тому кажуть: «на Різдво і сонце грає»; за Біблією, Діва Марія народила сина (сина Божого) у хліві й сповила в яслах, тому на покуті (червоному куті в світлиці) розстеляли сіно, на нього ставили глиняний горщик з кутею та глечик з узваром, поряд ставили обжинковий сніп (Дідух) на честь народження Сина Божого. Після Різдва кололи свиней, що стало ритуалом, готувалися різноманітні святкові м'ясні страви. У цей день ходять по українському селу ватаги колядників, лунають колядницькі пісні.

Русальний Великдень – день тижня (четвер перед Трійцею) поминання «нечистих» покійників (самогубців, утоплеників, померлих нехрещених дітей). Відзначення поминальних днів

пов'язується з народними світоглядними уявленнями про життя та смерть. Вважалося, що на третій день тіло покидає душа, на дев'ятий – дух, на сороковий день тіло перестає існувати. Богослови ж цю символіку трактують інакше: цифра три, пов'язана з вірою у Трійцю (Отця, Сина і Святого Духа); дев'ять – із прилученням померлого до дев'яти чинів ангелів; сорок – із біблійними сюжетами, з сорокаденними мандрами Ісуса Христа.

Рахманський Великдень або **Навський Великдень** – дохристиянське слов'янське свято, яке пізніше злилося з церковним що відзначають на 26 день, в середу – четвер після Великодня як середина (Преполовнення. Права середя) між Великоднем (Пасхою) та П'ятидесятницею (Трійцею); поминальний день, знакове весняне свято, якому притаманні обряди, пов'язані з культом предків. У цей день проводиться водосвяття, після чого вода подібно до водохресної вважається цілющою; у цей день не можна працювати, бо це гріх – Бог може покарати; починали купатися; рахмани, які за легендою, живуть на тому світі, лущиння великодніх крашанок, яке припливе до них – це знак, коли саме їм святкувати Великдень; цей Великдень у народі називають Навським, тобто святом мерців; за народним повір'ям у ніч проти Рахманського Великодня мертві вставали з могил і провідували своїх родичів, сходилися до церкви на всенічну службу. Працювати людям в цей день було заборонено. Громадські поминки, проводи проходили в Україні в перші дні після Великодня або в наступні дні, на кладовище несли паску, крашанку та інші страви. Після того як священник служив панахиду, тут влаштовували поминальний обід (трапезу) із вживанням алкогольних напоїв. Рушники і хустки в'язали на хрестах покійних родичів на цвинтарі. Цього дня обов'язково пригощали старих людей, роздавали милостиню за «упокій душі», а частину поминальних страв залишали на могилах.

Сорок святих – весняне календарне свято релігійного змісту 9 березня за старим стилем / 22 березня за новим стилем, покровителів перших птахів, які поверталися з вирію, початок весни; у цей день випікають 40 жайворонків чи ластівок (голубів) на честь приходу весни після зими; діти, вибігаючи за село у руках з обрядовим печивом у вигляді птахів (ластівок чи жайворонків) співали пісень-веснянок, закликаючи весну, в цей день починалися весняні забави молоді.

Спаса – релігійне свято православної церкви, на честь Преображення Господнього 19 серпня за новим стилем, свято літнього циклу календарної обрядовості. За народною традицією

це був апогей збору врожаю достиглих плодів, фруктів тому в церкві святити зібрані яблука, груші, мед, колачі з муки (борошна) нового врожаю. Після церковної відправи пригощали одне одного пирогами та фруктами, особливо дітей і старців. Великим гріхом вважалося їсти яблука і груші до Спаса. Цієї заборони суворо дотримувалися батьки, що втратили дітей та діти в яких померли батьки. На Спаса разом із фруктами й медом до церкви несли букетики трав, квітів, городніх рослин. Кожний вид освяченого зілля мав своє призначення. Васильками лікувалися від запою, внутрішнього жару, з них робили підстилку в труні (домовині), подушечку для небіжчика, вінки для померлих дівчат. Відвар сон-трави пили від безсоння. За народною прикметою на Спаса літо зустрічається з осінню. Цієї пори у природі відчувалися перші ознаки майбутніх холодів тому говорили « Прийшов Спас, готуй рукавиці про запас».

Стрітєння (Господнє) – християнське свято народного календаря – 2 лютого за старим стилем / 15 лютого за новим стилем на честь принесення Дівою Марією немовляти Ісуса Христа в Єрусалимський храм на 40-й день після його народження й стрічення старця Симеона з Божим дитям; пристосоване церквою до дохристиянського свята Громниці (у Західній Україні, нині називається Громничною (Весняною) Богородицею). Зі святом Стрітєння наші предки пов'язували сподівання на швидкий прихід весни; вважалося, що цього дня зустрічаються і змагаються зима й літо, освячується вода, яка так само цілюща як і йорданська; стрітенська свічка оберігає оселю / хату від грому і блискавки, в цей день спостерігали за погодою на майбутнє.

Свято першої борозни – давня традиція українців, пов'язана з аграрним календарем у господарстві селянина, початок оранки землі та сівби зернових культур. Від успіху цих головних землеробських робіт залежить добробут селянина і його сім'ї / родини протягом року. Звичаї, пов'язані з першою оранкою та сівбою з давніх часів включали такі магичні дії: освячення плуга, прокладання першої борозни, покладання свяченого хліба в перші скиби зораної землі («щоб родила нива»), яєць та срібних монет (для чистоти хліба). Наприкінці XIX – на початку XX століття багато традиційних обрядових елементів відмирає або спрощується. Перед тим як виїжджати в поле вся родина збиралася в хаті, перед образами (іконами) запалювали свічки і молилися Богові. Потім свяченою водою кропили водія чи коней, волів. Виїжджаючи, люди співали пісень жартівливого змісту: *«В понеділок поїхали, а в вівторок приїхали, вранці в середу орали, а четвер плуга поламали,*

у п'ятницю волів погубили, а в суботу волів знайшли і додому пішли..». Коли доорювали земельну ділянку до дороги то вдавалися до замовлянь, закликаючи собі «віщим словом» удачу. Завершувався день оранки святковою вечерею, погоничеві волів чи коней діставався подарунок: капелюх (шапка) чи сорочка. Ранньої весни священник відслужував молебень і освячував хлібних зерен. Збираючись сіяти, одягали сорочки в яких причащалися під час говіння в церкві. Робилося це для того щоб не було бур'яну і будяків поміж хлібом. Перед сівбою як і перед оранкою вся сім'я молилася Богові. Господар брав у руки хрест (хлібинка відповідної форми, спечена на Середньохресному тижні) і клав його в борозну на завороті – там де востаннє повертався плуг. Потім ставав обличчям до сонця і читав «Отче наш», набирав повні жмені зерна і кидав його навхрест, примовляючи: «Уроди Боже і на чужу долю!». Відтоді господар починав сіяти, а коли починали волочити, обійшовши ниву навкруги то зупинявся біля «хреста», брав його в руки, скидав шапку і хрест, розмочувився. Потім ламав «хрест» на шматки, розмочував його у воді, їв сам і давав їсти учасникам сівби, включаючи й тварин (коней чи волів). Засівати ниву годилося натщесерце (щоб хліб родив) і з молитвою (щоб хліб чистим був). Не можна було лаятися та кричати на тварин (будяки родитимуть). Ритуали, що супроводжували першу оранку та сівбу мали різні варіації в Україні, це були урочистості з молитвами до Бога, пройняті почуттям шани й поваги до землеробської праці. Трансформоване *свято першої борозни* збереглося в сільській місцевості до сьогодні.

Свято першого снопа – урочисте оформлення початку жнив, народна традиція зажинків при зборі врожаю на полі. За народними уявленнями, обрядові дії, пісні могли забезпечити селянам добре збереження врожаю. Магічним діями були обряди з першим снопом, першою жменею скошеного хліба. Вийшовши в поле на зажинки (Петрівка), господиня розстеляла скатертину або рушник із хлібом-сіллю та свічкою. На узбіччі вони зупинялися і тричі кланялися ниві, промовляючи: «*Дай Боже, легко почати, а ще легше дожати*». Жнива починали в так звані «легкі» дні – вівторок, п'ятницю. Бажано було, щоб початок жнив не збігався з новим місяцем. Як правило, починав косити серпом найшанованіший в селі чоловік у якого робота «кипіла»; щоб не боліла спина за пояс втикали гілку ясеня або дуба. У деяких місцевостях перший зажинок ниви робила господиня. Трьома захватами лівої руки вона стискала одну жменею, потім іншу і клала їх навхрест на обочені. Ці жменьки колосся мали тут пролежати до кінця жнив. Інколи першу

жменю колосся із зерном відносили до комори де вона знаходилася аж до Нового року. Напередодні цього свята її вносили до світлиці, щоб поворожити на щедрий врожай в новому господарському році.

Обряди з першим снопом проводили, як правило так: перший сніп ставили в хаті на почесному місці під образами / іконами – на покуті. Перший сніп обмолочувався окремо. Зерна з нього святили у церкві, а перед сівбою їх змішували із насінням. Соломою з першого снопа годували корів щоб не хворіли. Інколи зажинки робили у присутності священика. Крім зажинків, робили ще й «закрутку», щоб рука лихої людини не могла зіпсувати хліба. Це відбувалося так: коли жінки приходили в поле на зажинки одна з них, узявши жменю колосся, закручувала його вузлом. Інші в цей час співали жнивварські пісні. У наш час свято першого снопа трансформоване, має свої регіональні особливості, назви, але його головна ідея – вшанувати важку хліборобську працю, залишається незмінною.

Святий (Багатий) вечір – переддень Різдва Христового; господиня запалювала у печі й на припічку живим вогнем 12 полін і готувала 12 пісних страв: узвар, варені горох та квасоля, смажена капуста, риба, вареники, картопля, гриби, каша гречана з конопляним молоком, голубці з пшоном, коржі з маком та кутя з товченої пшениці); ніякої роботи крім приготування ритуальної вечері, в цей день не роблять, усе наперед мало бути приведене до ладу в господарстві; ніщо не повинне було ночувати цієї ночі поза домом, у чужих руках, позичене; всі члени родини мали бути в зборі; бажано було помиритися з усіма, навіть з ворогами щоб рік був мирний; робилися певні магичні дії на ворота: затикали клоччям чи травою всі дірки в лавах з прислів'ям: «*Не дірки затикаю, а роти ворогам*»; обряд Різдвяної куті проводить батько: на покуті господар ставив *Дідуха* – невеликого снопа жита чи пшениці – символ урожаю, а господиня на столі ставила горщик з узваром і горщик з кутею; цей вечір, за народним повір'ям має бути присвячений спільній вечері всього роду, на якій нібито присутні душі всіх померлих родичів, тому їсти треба мовчки, в роздумах; решту вечері діти розносять дідові й бабі, бідним родичам, бабі-повитусі, хрещеним батькам; на Святій вечері за повір'ям не можна розмовляти, а ні вставати води напиться, бо будеш усі жнива хотіти пити; чхнути під час Святої вечері вважалося – на щастя; господар кладе під скатерть по кутках столу часник, щоб злу силу відганяти; цього вечора багато ворожать, а хто закликає долю; якщо ніч зоряна то за прикметою це на добрий

приплід худоби й урожай ягід; збереглися давні вірування наших родичів про надприродні переміни в цей вечір, зокрема води на вино.

Завершення весняного і початку літнього циклів свят календарної обрядовості у слов'ян пов'язувалися з **Троїцею** – *Русальською обрядовістю*, в основі якої був культ рослинності, магія заклинання щедрого врожаю.

Трійця – 1) Свята Трійця у християнській релігії триєдине божество у якому поєднуються Бог-Отець, Бог-Син, Бог-Дух Святий; 2) Трійця (Зелена неділя, Свята неділя) – у християн це релігійне свято на честь Святої Трійці, яке святкують на 50-й день після Великодня, на сьомому тижні після Великодня (Пасхи) в неділю. Свято називають ще *П'ятидесятницею*; триєдність свята пов'язана з Богом-Отцем (неділя), Богом-Сином (понеділок) та Богом-Духом Святим (вівторок); основа троїцької обрядовості – культ рослинності, його символики. В українців це свято злилося зі давніми язичницькими святами; 3) трійця – з'єднані разом із зіллям три свічки з якими ходили на Йордан (Водохреще, Богоявлення), а потім випалювали хрести на дверях хати; на весіллі світилка тримала трійцю й весільне деревце («гільце»); троїцька свічка горить під час обідньої церковної відправи, саме її давали в руки помираючій людині. Українці обов'язково прикрашали подвір'я, хату, господарські угіддя *клевчанням* – зеленими гілками дерев: клена, верби, липи, дуба, верби. Осика заборонялася на це свято. Підлогу в хаті встиляли пахучими травами. На Зелені свята, провідували померлих родичів на кладовищі, влаштовували Панахиди, колективні поминальні трапези. Троїцькі обряди носили яскраво виражений аграрно-магічний характер. Існував в українців звичай на Зелену неділю встановлювати зелені гілки на хлібних нивах, які нібито охороняли їх від будь-якої шкоди.

Троїцький обряд українців «тополя», звичай «водіння куста» характерний для західних районів українсько-білоруського Полісся. Ця церемонія прикрашання дівчини в убрання з зелених гілочок, вінка і обхід дворів з виконанням спеціальних поздоровчих пісень. Зміст обряду полягає в забезпеченні щедрого врожаю. Перший тиждень відомий як Русалії й пов'язаний з реліктами язичницьких ігрищ. Його виконували заміжні жінки. На другий день Зелених свят зібравшись в компанії в корчмі, жінки пригощалися і ставили одна одній могорич. Такі святкові бенкети за повір'ям охороняли в господарстві курей від яструба. З Русальним Троїцьким тижнем в українців були асоціації з русалками. Після Зелених свят наступав період посту Петрівка.

Юрія – Георгій / Юрій був покровителем диких звірів і захисником домашньої худоби. 6 травня за новим стилем, вперше освяченою вербою виганяли корів у поле пастися на Юріївську росу, що мала чудодійну магічну силу. Турбота селянина про домашню худобу виявлялася в тому, що на ніч господарі в хліву запалювали свічку, обсипали корів свяченим маком, виконували інші магічні ритуали, щоб захиститись від підступних намірів відьом: забрати молоко чи накликати хворобу на домашніх тварин.

РОДИННА (СІМЕЙНА) ОБРЯДОВІСТЬ УКРАЇНЦІВ

Сімейна (родинна) обрядовість українців становить систему свят, обрядів, ритуалів, якими відзначаються найважливіші життєві події людини від її народження до смерті; крім того, вони закріплюють про неї пам'ять і після смерті. Родинна (Сімейна) обрядовість освячувала перехідні або етапні моменти в житті людини, обряди сімейного циклу: *родильні, весільні та поховально-поминальні*.

Сімейно-шлюбні відносини – комплекс звичаїв і обрядів, які відображають форми шлюбу і сім'ї (родини).

Сім'я (родина) – 1) засноване на шлюбі чи кровній спорідненості об'єднання людей, пов'язаних спільністю побуту та взаємною відповідальністю. Існує два типи сім'ї в українців: велика і мала; 2) суспільний інститут, мінімальне соціальне об'єднання, що ґрунтується на зв'язках за шлюбом, кровній спорідненості або інших відносинах (неформалізованих статевих), що існує у людському суспільстві, хоча системно утворюючими для неї є сімейно-шлюбні відносини. Також істотну роль можуть відігравати мовні, ідеологічні зв'язки, взаємна моральна відповідальність і взаємодопомога, що забезпечує соціальне існування людей. *Функції сім'ї: природнього відтворення, виховна, соціалізація нових поколінь (сумісне проживання), економічна (наявність загального майна, господарства, бюджету), емоційна (формування близькості між членами родини і взаємне відчуття захищеності, що виявляється у формі етично-психологічних відносин*. Сім'ї за структурою поділяють на *нуклеарні або елементарні, об'єднані або розширені*. У вітчизняній етнографії їх поділяють на *великі і малі сім'ї*. Формально ці терміни вказують на кількісний її склад, проте по суті їм надається стадіальний зміст.

Байстрюк – народна назва позашлюбного сина, зневажлива або лайлива.

Барвінкові обряди – обряди, які розпочинали весілля й символізували освячення шлюбу громадою, включаючи ряд обрядових дій: збирання барвінку, материнське благословіння на

плетення вінків, їх виготовлення й одягання. У різних етнографічних районах України «барвінкові обряди» мали свої особливості. Найбільш вони поширені в Карпатах, Наддністрянщині. По барвінок йшли молодіжною громадою з музикою, на Бойківщині – молода / наречена з друзками та малим хлопцем, на Закарпатті – друзки молодого / нареченого і молодої / нареченої. В Середній Наддніпрянщині та в східних районах України по барвінок йшла молодь, яка виготовляла барвінковий вінок лише як прикрасу до короваю.

Бгання короваю – весільний обряд, який символізував освячення громадою новоствореної родини (сім'ї), приготування весільного хліба. Головним весільним хлібом був *коровай*, який виготовлявся з дотриманням певного сценарію. За звичаєм «бгали» (випікали) коровай у п'ятницю або суботу в домі молодої / нареченої (східні райони України), у родичів (Поділля, Волинь) або в обох молодих / наречених. Нерідко у цьому ритуалі брали участь родичі з обох родин молодят, символізуючи споріднення сімей / родин. «Бгали» / виготовляли коровай спеціально запрошені заміжні жінки (парна кількість), які приносили з собою борошно, яйця та сало. Процес виготовлення (бгання) короваю обставлявся ритуальними та магічними діями. Також вважалося доброю ознакою, коли коровайниць була непарна кількість (найкраще сім). При цьому коровайниці повинні перебувати у першому шлюбі і жити в злагоді. Спільність дій під час бгання короваю мала символізувати єдність майбутньої сім'ї. Для цього руки коровайниць зв'язували рушником і вони мусили все робити разом: місити тісто, виліплювати оздобу, обмивати руки. Існувало народне повір'я, що вдало спечений коровай принесе молодим / нареченим щастя, тріснутий – віщує розлучення, а покручений – злу долю, тому коровайниці «улещували» коровай приказками та весільними піснями.

Викрадення – укладення шлюбу шляхом викрадення нареченої / молодої, яке було способом уникнути сплати шлюбного викупу. Розрізняють три види: 1) насильницьке, здійснюване проти волі жінки і її близьких родичів, рідкісна форма укладення шлюбу, оскільки вело до зіткнень між колективами родичів. Хоча в докласових і ранньокласових суспільствах унаслідок постійних грабіжницьких набігів і воєн зустрічалося порівняно частіше; 2) з відома жінки проти волі її близьких родичів, практикувалося як протест проти деспотичних сімейних порядків при патріархаті; 3) фіктивне за попередньою угодою сімей молодого / нареченого і молодої / нареченої, які прагнули таким шляхом зменшити весільні витрати. Цей вид «викрадення»

був поширеніший, але в багатьох традиційних суспільствах вважався не престижним, осібним, символічним, імітативним.

Велика сім'я – сімейна община, патронімія, неподільна сім'я, які відрізнялися походженням, часом і місцем переважного поширення, характером внутрішніх взаємин, кількісним складом. Це об'єднання декількох шлюбних пар з дітьми, тобто з декількох моногамних, голови яких перебувають у близьких родинних відносинах, базується на колективній власності своїх членів, є формою сім'ї станових суспільств. До великої (полігамної) сім'ї з великим числом дружин або чоловіків (10 і більше). Термін «велика сім'я» вживають як синонім терміну «патріархальна», приурочуючи її до певної стадії соціальної еволюції, хоча цей термін вказує тільки на організацію влади в сім'ї, а батько може бути головою і в «малій сім'ї». Разом з тим матрилінійна сім'я може досягати великих розмірів і по суті бути великою. Як синонім «великої сім'ї», використовують терміни «розширена» сім'я і «неподільна» сім'я, тоді як остання може налічувати 8, 6 і 4 людини і фактично бути «малою» сім'єю. Існування «великої сім'ї» відносять до давніх часів і розкладу первісного суспільства, виділення малих сімей, розвинених класових формацій. Окрім того, в кожному з цих понять сім'ї одночасно поєднується декілька структурних і функціональних ознак.

Весілля в українців являло собою урочисту драму, що супроводжувалася музикою, співами, танцями, іграми, набуваючи характеру народного свята. Це одно з тих явищ національної культури, яке найбільшою мірою зберегло архаїчний колорит світоглядних уявлень, етичних норм, народної моралі та звичаєвого права. Відгомонам давнього шлюбу-умикання, наприклад, стали такі складові весілля, як збирання *весільної дружини* та *весільний похід по молоду / наречену*, свідченням давньої купівлі-продажу молодої / нареченої є *перейма, викуп коси*.

Весільна обрядовість українців поділяється на три взаємопов'язаних цикли: *передвесільний, власне весілля і післявесільний*. У свою чергу кожен із циклів включає ряд обрядів: *передвесільний – сватання, умовини, оглядини, заручини, бгання короваю і дівич-вечір*; *власне весілля – запросини, перейма, обдарування, посад молодих, розплітання коси, розподіл короваю, перевезення посагу, перезву, комора, рядження*; *післявесільний – хлібини, свашини та гостини*. Закінчувалося традиційне весілля у вівторок *рядженням / циганщиною*. Весільні гості перевдягалися, з музикою йшли селом, випрошували, або крали курей, гусей, робили складчину і продовжували веселощі в домі батьків молодого аби зміцнити зв'язок молодих / наречених із своїми

батьками та полегшити адаптування нареченої в новій оселі, народна мудрість передбачала низку *післявесільних обрядів*. Протягом перших місяців шлюбу влаштовували обряди, які урізноманітнювали спілкування молодих / наречених з родичами та свояками. Через день-два молодий / наречений кликав усіх родичів на *пропій (перезивки)* пригощання молодими / нареченими весільних батьків та гостей. У першу після весілля неділю справляли *великі пироги / гостину* (молода дружина пекла пироги і разом з чоловіком везла до своїх батьків). На Поділлі такі відвідини батьків дружини називалися *розхідним борщем*, а у гуцулів – *мінами*: тесть віддавав молодому / нареченому те, що *мінів* (обіцяв) йому, коли уклали шлюбну угоду; *свашини* – жіноча вечірка в домі молодої / нареченої, куди запрошувалися свахи. *Колачини* – останній післявесільний обряд відбувався через місяць після весілля. Молодий / наречений купував колачі та напої, запрошував весільних батьків та гостей, щоб «запити» своє господарство.

Весільна матка (старша дружка) садовила біля молодої / нареченої молодого / нареченого, чіпляла йому вінок і накривала обох молодят / наречених вишитим рушником та посипала житом (символ родючості). Після цього молодих / наречених величали *князем* та *княгинєю*, котрі відтепер повинні були збирати свої весільні *дружини (весільний поїзд)*. Особливо характерним це було для першої частини весілля, коли відбувалася «боротьба» між двома родинами (сім'ями); з укладанням між ними «угоди» (ритуал розподілу весільного короваю) взаємини між ними ставали дружніми.

Весільний поїзд (дружини наречених / молодих) в українців був великим, підкреслюючи тим самим урочистість родинної / сімейної події. Весільний поїзд / дружину нареченого / молодого складали: *староста, підстароста, дружко* (в Галичині, Волині він називався *маршалком*) – розпорядник весілля та його помічник – *піддружий*, а також група неодружених хлопців – *бояр, дружбів*, котрих очолював *старший боярин*. Весільний поїзд / дружину нареченої / молодої представляли: *старша дружка (весільна матка), дружки, дружби, свахи та старости*. При формуванні весільного поїзда обов'язково дотримувалися традиційного весільного звичаю – обирати непарну кількість дружинників, аби парою стали самі наречені / молоді.

На українському весіллі діяли **весільні чини (дійові особи за сценарієм весілля)**, кожний з яких виконував певну обрядову роль. Розпоряджався весільним дійством **дружко або староста**

(сват), йому допомагала **старостина** (сваха, свашка), що розпоряджалася подарунками, краєнням / розподілом весільного хліба / короваю, покриванням молодої / нареченої. До поїзду молодих входили й особи, які виконували одномоментні функції: **світилка**, що стежила, аби не згасли свічки при виконанні обряду посаду; **хорунжий**, що ходив із весільною короговою; **солов'ї**, котрі «продавали» придане молодої / нареченої; **гудаки** (веселики, музики), які забезпечували музичне супроводження весілля; **кошельник** – розпорядник обряду обдарування; обряд покривання молодої (пов'язування намітки / хустки) виконували **приданки, закосяни, свашки**, випікання / «бгання» короваю – **коровайниці**, виготовлення вінків – **вінкоплетниці**, перевезення приданого / посагу – **візники** (возниці, кодаші). Усі учасники українського весілля мали спільну назву **весільних гостей** (сватів, сватьбових). Поки молодий / наречений та молода / наречена збирали свої весільні дружини, **коровайниці** – заміжні й добропорядні жінки готували **коровай** та **весільне печиво** (дивень, лежень, теремок, гільце, шишки, медяники, гуски, калачики, полюбовники). Головним весільним хлібом в традиційному українському весіллі був **коровай**.

Власне весілля розпочиналося із **запросин**, що включали урочисте вирядження з батьківського дому дочки та сина та ритуал запрошення гостей на весілля, який був неоднаковим у регіонах України: у південних районах, за звичаєм на весілля запрошував молодий / наречений, у Карпатах – спеціальні посередники – **звані**, на Поділлі – молоді / наречені ходили запрошувати на весілля разом. Запрошували родичів, близьких, знайомих та сусідів, а у невеликих селах – усіх мешканців. Не годилося запрошувати під час випадкових зустрічей на вулиці, що відбилося в прислів'ї: «*Просили по дорозі, аби не були на порозі*». Напередодні весілля молодий / наречений зі своїм весільним поїздом збирався їхати по молоду / наречену. Виряджала сина мати, супроводжуючи це різними магічними діями: напинала на нього вивернутий вовною догори кожух, обсипала його зерном та дрібними грішми. Схема поїздки молодого / нареченого має два варіанти: давній (з оселі нареченого / молодого до оселі нареченої / молодої і знову додому) і пізніший (з оселі нареченого / молодого до оселі нареченої / молодої, далі до церкви, відтак знову до молодої / нареченої й повернення з молодою / нареченою до батьківської оселі). На шляху весільного поїзда родичі молодої / нареченої влаштовували **перейму**, вимагаючи викупу за молоду / наречену. Такі дії повторювалися кілька разів: біля воріт нареченої

/ молоді (**ворітна**); в сінях, де молоду / наречену охороняли дружки; у весільній залі – за місце біля нареченої / молоді; останній викуп – **весільний пропій** відбувався наприкінці весілля.

Між **заручинами та весіллям** відбувалася підготовка до урочистостей, обставлена низкою обрядів. Основними були **дівич-вечір (барвінкові обряди), бгання короваю та запросини**. Для Західної України більш притаманною була барвінкова культура весільної обрядовості українців, для Східної України – коровайна. Перехідною зоною виступало Поділля: там молода / наречена із дружками у п'ятницю йшла до лісу за барвінком, і того ж дня родичі та сусіди сходилися на «бгання» (випікання) короваю. Але як би не розподілялися ці два весільних обряди по регіонах України, вони мають єдине давнє коріння, пов'язане з поклонінням культові рослин та предків. В українців вічнозелений барвінок вважався символом вічності кохання та шлюбу, тому є одним із головних атрибутів весільної обрядовості українців. Збирати барвінок йшли у супроводі музик із хлібом, вівсом та горілкою. В Галичині прийнято було йти по барвінок молодіжною громадою, на Бойківщині: молода йшла з дружками та малим хлопцем, на Закарпатті – дружки молоді / нареченої та молодого / нареченого, на Наддніпрянщині – невелика група молоді, котра мала виготовити вінок як прикрасу до весільного короваю. Виготовлені з барвінку вінки мастили медом, додавали кілька зубців часнику (як обереговий знак), вплітали китиці вівса, клали вінки з барвінку на хліб, несли їх до батьків на благословіння.

Вінчання – церковне освячення шлюбу, впроваджене церквою відповідно до указу Синоду православної церкви 1843 року. Воно повинно було проводитись в один день із народним весіллям, але за традицією відбувалося переважно до посади молодих / наречених – центрального дійства у весільній обрядовості українського народу. У міру входження вінчання у традиційну весільну обрядовість українців складалася ритуалізована система, що поєднувала церковні і народні елементи. Крім вінчання, вона включала церковні оповіді – освячення згоди молодих на шлюб.

Весільний хліб в українців – *коровай, дивень, лежень, хлібина, шишки, медяники, теремок, гільце, гуски, голубки, любовники, калачики*. Кожен із весільних хлібів мав своє обрядове призначення: з хлібиною йшли свататися, з шишками та калачом запрошували на весілля, голубки та гуски дарували коровайницям, медяники та коровай роздавали при обдаровуванні весільними гостями молодят / наречених. Коровай був окрасою весільного столу як символ достатку й щастя молодят / наречених.

Вводини (виводини) – духовне очищення породіллі на 40-й день по пологах, що супроводжується уведенням матері й дитини до храму: до цього часу мати новонародженої дитини до церкви не може ходити; обрядове очищення породіллі, люди здавна вірили, що це знімає з породіллі «нечисть», принесену пологами з пролиттям під час них крові. Такому очищенню піддають іноді й бабу-повитуху, а також молоду / наречену після шлюбної ночі.

Викуп – символічне дійство відкупного у весільному обряді, що дається боярином / старшим дружком і піддружком найближчому оточенню молодої / нареченої, а часом парубкам села (кутка, вулиці): Перший викуп влаштовують у вигляді *перейми* неодружені хлопці на знак того, що відпускають дівчину з молодіжної громади. Другий викуп здійснювався біля воріт хати молодої / нареченої – *ворітна* – за право вступу молодого / нареченого на територію іншого роду (сім'ї). Третій викуп здійснюється у сінях хати – за місце біля молодої / нареченої. Останній викуп на весіллі – *весільний пропій / розхідний борц* відбувається наприкінці українського весілля.

Викупати пояси – весільний обряд українців, який здійснюється молодою / нареченою у вівторок – молода / наречена подає подарунок (хустку) і пригощає горілкою друга й піддружого, які сидять в цей час на подушках.

Вирядження молодого – початок кульмінаційного весільного обряду – посаду молодих / наречених, який мав санкціонувати шлюб. Виряджала молодого / нареченого мати, одягаючи на нього вивернутий вовною наверх кожух та обсипаючи пшеничним чи житнім зерном та дрібними грошима. Опісля молодий / наречений у супроводі весільного почту / поїзду їхав по молоду / наречену. Існує дві схеми цієї поїздки: *давня схема весільного поїзда*: з дому нареченого в дім нареченої і знов до хати молодого / нареченого; *більш сучасна* (з дому нареченого в дім нареченої, потім до церкви, опісля до хати молодої / нареченої, потім повернення до своєї хати без молодої, знов до хати молодої / нареченої і повернення до батьківського дому з молодою / нареченою. Основну обрядову і санкціонуючу функцію виконувала мати молодої / нареченої: вона зустрічала весільний поїзд / почт, благословляла заручених молодят на вінчання, а потім зустрічала молодих / наречених після церковного вінчання. Зустріч молодих / наречених відбувалася біля порогу хати молодої / нареченої. Молоді / наречені тричі вклонялися весільним батькам, а ті підносили їм хліб-сіль на рушнику. Нерідко мати молодого / нареченого зустрічала молодих / наречених у вивернутому кожусі: «щоб зять був багатий».

Голосіння – ритуальний (дохристиянський) поховальний обряд, що супроводжується давніми народними обрядовими піснями-плачами речитативного характеру.

Домовини – давній весільний обряд укладання угоди між батьками нареченого / молодого і нареченої / молодої перед весіллям щодо посагу / приданого, кількості весільних гостей, подарунків.

Домовина – 1) дерев'яна, металева чи кам'яна скриня у якій ховають померлу людину. Слово «домовина» походить від слова «дім», що означає домок для небіжчика, слово «труна» від німецького «Trune» через посередництво польського слова «trumna», що означає скринька; 2) домовина – давній дерев'яний човен.

Дівич-вечір (*дівичник, вечорина, дружбини, пироги, збірня, головиця, заграванка, заводини*) є передвесільним обрядом. У східних та центральних районах України, дівочий вечір пов'язаний із барвінковими обрядами: адже, крім виготовлення *гільця (вільця, квітки)*, дівчата плели й вінки. Ними не тільки прикрашали молодих / наречених та дружок, а й вдягали на руки всім, кого запрошували на весілля. *Дівич-вечір* влаштовували напередодні весілля як символ прощання з самотнім життям і робили це окремо в оселях молодої / нареченої та молодого / нареченого. Особливою ліричністю визначалися такі вечори у дівочій громаді. Саме там «завивали» **весільне гільце** – вишневу чи соснову гілку, прикрашену стрічками та жмутками колосків, як символ незайманості, краси та молодості дівчини. Виготовляли квітки та вінки для молодих / наречених. Одягання вінків супроводжувалося такими ритуалами: на долівці розстеляли біле полотно, на нього ставили хлібну діжу, зверху клали подушку, і на все це сідала молода / наречена, після чого молодший брат розплітав дівочу косу. Після розплітання коси молодої / нареченої дівчата / дружки або її мати прикрашали голову молодої / нареченої весільним вінком.

Дворище – 1) давня форма сімейного та територіально-господарського устрою селян XIV–XVII століть. Дворище було конкретним виразом сімейної общини і складалося з кількох селянських господарств, що належали близьким родичам. Згодом до складу дворища входили на рівних засадах сторонні особи – так звані «потужники», «поплічники». Як правило, дворище називалося за ім'ям його засновника або голови. Включало до себе орні землі, ліси, луки, пасовища, мисливські та рибальські угіддя, борті. Дворищна форма господарювання полегшувала освоєння

нових земель, давала змогу своєчасно виконувати сільськогосподарські роботи, сплачувати податки. З подальшим розвитком феодальних відносин і послабленням колективістських засад дворища інтенсивно розпадаються на індивідуальні господарства малих сімей; 2) сукупна податкова одиниця XIV–XVI століть на Правобережній Україні; 3) форма сільського поселення доби феодалізму.

Дружко – у весільному обряді запрошений батьками молодого / нареченого одружений хлопець (товариш молодого / нареченого) для виконання ролі головного розпорядника весілля; на все просив благословіння у старости, заступав і повчав молодого / нареченого, зважаючи на його недосвідченість; брав участь у викупі молодої / нареченої, садовив молодого / нареченого за стіл і виходив звідти разом з ним, був головою весільної дружини / почту молодого / нареченого, організовував весільний поїзд, краяв (розподіляв) коровай і частував разом з сватом короваем весільних гостей.

Запросини – збір весільного поїзду (дружини) та запрошення гостей у неділю зранку. У супроводі бояр та дружок матері молодого / нареченого і молодої / нареченої виряджали своїх дітей на запросини. Молода / наречена в національному вбранні, прикрашена квітками та стрічками в національному вбранні, обходила хати села й дарувала господарям шишки, примовляючи: *«Просили вас батьки, і ми вас просимо йти на малий час – на весілля до нас»*. Цей звичай не був повсюди однаковим: у південних районах найчастіше запрошував на весілля молодий, у Карпатах – спеціальні посередники (*звачі*), на Поділлі молоді / наречені ходили на запросини разом як правило, запрошували близьких і далеких родичів, сусідів та знайомих, а у невеликих селах – усіх жителів. Не годилося запрошувати під час випадкових зустрічей на вулиці, що відбилося в народному прислів'ї *«Просили по дорозі, щоб не були на порозі»*.

Заручини (*полюбини, хустки, сватанки, запоїни, мале весілля*) – після вдалого сватання влаштовували перший весільний обряд, що набував законної чинності: тепер дівчина і парубок вважалися нареченими, зарученими і не мали права відмовитися від шлюбу; якщо таке траплялося, то винні мусили відшкодувати збитки та ще й заплатити «за образу». Заручини за своєю структурою і функціями нагадували «мале весілля». Молодий / наречений і молода / наречена з дружками запрошували гостей, сватів, родичів до хати молодої / нареченої, де відбувалися церемонії (ритуали) поєднання двох родин.

Звичай прилучення новонародженого до громади – важливий етап родильної обрядовості українців, який поєднував декілька обрядових дій: *ім'янаречення*, *хрестини* та *обмивання (зливання)*, хоча ці обряди могли виконуватися окремо.

Звичай ім'янаречення пов'язувався з переконанням людини, що гарно, правильно обране ім'я має сприяти щастю та добробуту немовляти / новонародженої дитини. Відтворював цей звичай і усталені норми народної моралі та звичаєвого права українців, нерідко проявляючись через відповідні символи: наприклад, дитині, що народжувалась поза шлюбом, давали негарне ім'я.

Звичай «печатати могилу» – священик під церковні співи позначав лопатою хрест над могилою, а потім навхрест кидав на труну землю. Поховання без такого ритуалу українці вважали неповним; лише воно не давало покійникові / померлій людині за повір'ям вийти з могили. Доповненням до цих оберегових дій було встановлення на могилах хрестів. Вони робилися дерев'яними у вигляді каплички або *голубця* – двосхилого даху. Було прийнято пов'язувати хрести рушниками, а на могилах хлопчиків та неодружених чоловіків – хустками. Відзнакою могили козака був дерев'яний спис із прив'язаною до нього хусткою, що символізувало військове знамено. По закінченні похорону для всіх присутніх улаштовували трапезу / поминальний обід, обов'язковою стравою на якій було *коливо (канун)* – варена пшениця з медом. Відразу після трапези було прийнято ставити на вікно склянку горілки та окраєць хліба, призначені для духу покійного: адже він, за повір'ям, повертався додому протягом дев'яти днів. Наступного дня на могилу несли сніданок («*будили покійного*»). Цим завершувався похорон, після якого розпочиналися поминки.

Звичай хрестинного обіду базувався на умовній участі в ньому всіх мешканців села, символізуючи тим самим причетність новонародженого до громади. Головними дійовими особами у ньому виступали *кум і кума*, котрі сприймалися не просто як *хрещені батьки*, а як представники громади, посередники між громадою та батьками новонародженої дитини. Статус кумів (хрещених батьків) мав особливе значення, адже згідно з усталеними народними уявленнями всі причетні до народження дитини – породілля, баба-повитуха, чоловік породіллі – є «нечистими» і тому не можуть брати участі у *хрестинах*. Прилучення дитини до таїнства хрещення могли здійснювати тільки куми аби зняти з породіллі та баби-повитухи «нечистоту», влаштовували очищення (зливки), що мали обов'язково відбутися у перші дев'ять днів після пологів.

Зливки (зливання, обливання, помити руки) – обряд очищення баби-повитухи й породіллі, який містив у собі як релігійно-магічний ритуал – очищення від нечистих сил так і гігієнічні дії, що мав обов'язково відбутися у перші дев'ять днів після пологів. Згідно з християнськими уявленнями, породілля протягом 40 днів була нечистою. По закінченні цього терміну мати новонародженої дитини мала йти до церкви на *вивід, молитву* щоб одержати від священика благословіння. Для цього баба-повитуха вранці приносила *непочатої води*, до якої додавали зілля, ногою ставала на сокиру і знімала правицю, на яку баба-бранка лила воду, з лівої руки породілля виливала трохи води. Далі руки міняли, проробляючи таку процедуру тричі, а відтак всі ці дії повторювала баба-повитуха. Після обряду злинок баба-повитуха, породілля з немовлям на руках і всі присутні жінки тричі обходили довкола столу. Закінчувався обряд частуванням, під час якого породілля мусила сидіти на кожусі вивернутому вовною догори, аби вберегтися від нечисті.

Зовиця – рідна сестра чоловіка; не завжди стосунки між дружиною та зовицею були приятельськими, хоча звичай вимагав, щоб вони звалися «сестрами». «Зовиця як синиця: усе хвостом вертить» (приказка).

Екзогамія – від грец. «поза і шлюб» – звичай, у відповідності до якого шлюб може бути укладений лише за межами певної етнічної спільності.

Ендогамія (від грец. «endon» – всередині і «gamos» – шлюб) – 1) звичай у відповідності до якого, шлюб може бути укладений лише в межах певної спільності. Ендогамія виникла як ендогамія племені, поєднуючись з екзогамією утворюючих його родів. У ході розпаду родоплемінного ладу в багатьох народів виникла ендогамія, локальних кастових, станових, конфесіональних, етнічних або расових спільностей; 2) звичай, що приписує укладення шлюбів в межах визначеному спільності, протиставляється екзогамії.

Індивідуальна сім'я (мала сім'я) – довготривале подружнє об'єднання, яке в умовах батьківського роду несе на собі відбиток соціального протистояння родовій організації.

Комора – весільний обряд, який є складовою циклу власне весілля в українській традиції, один з перезваних обрядів весільної обрядовості українців, який включав перевдягання молодої / нареченої в інший одяг, вивід її до весільних гостей та демонстрацію її цнотливості. Коли молода / наречена доводила свою «чесність», весілля набувало особливо радісного звучання: молода / наречена вбиралася в одяг червоного кольору, гостей

прикрашали червоними стрічками, поясами, подавали підфарбовану соком калини горілку, віддавали шану батькам за добре виховання дочки. У понеділок, передостанній день весілля, молоду «привчали» до домашньої роботи в хаті чоловіка, доручаючи їй мазати піч, приносити воду або готувати страви.

Коровай – обрядовий хліб, котрий мав ритуальне значення і фактично замінив собою тварин, яких в давнину наші предки приносили у жертву. Пізніше коровай сприймався як дар молодим / нареченим від усього роду / сім'ї, символ їх вічного єднання, створення нової родини. Ця ідея пронизувала всі ритуали, пов'язані з коровайною обрядовістю. Зокрема, поширеним було випікання **двійняток** – весільного печива, що символізувало подружню єдність, а також спільність дій коровайниць: останніх, за звичаєм, зв'язували їх руки рушником, і так вони мусили місити тісто, виліплювати оздобу, обмивати руки тощо. Існувало повір'я, що вдало спечений коровай принесе молодим щастя, тріснутий – віщує розлучення, а покручений – лиху долю. Тому коровайниці весь час «улащували» коровай приказками та весільними піснями. Ритуальний розподіл короваю відбувався відразу після обряду покривання молодої / нареченої і символізував єднання двох родин та прилучення до громади молодих / наречених.

Відбувалися *колачини* як правило, через місяць після весілля у батьків молодої / нареченої, куди приходили на гостину молоді / наречені з найближчими родичами та батьки молодого / нареченого. За весільним звичаєм, молоді / наречені дякували своїм батькам, даруючи їм по 12 колачів, батьки у свою чергу обдаровували молоде подружжя полотном та перемітками / хустками, предметами побуту, худобою, землею.

Коливо (з грец. мови – «варена пшениця») у вигляді каші з пшениці, з ячменю, рису з солодкою підливою (з меду); коливо несуть при похороні перед труною / домовиною, ним починають поминальний обід; коливо споживали на поминках на Зелені свята. Разом з узваром коливо / кутя вважалося Божою їжею, бо була їжею для добрих духів язичницького бога Лада та душі покійників. Для приготування колива / куті бралася зазвичай «досхідна, непочата вода» (кутя має бути приготовлена до сходу Сонця). У давні часи піч розпалювали для приготування колива «живим вогнем».

Калачини (*покалачини, хлібини, честь, дякування, розхідний борщ, свашини*) – обряд післявесільного циклу, спрямований на зміцнення зв'язку між сватами та полегшення періоду адаптації нареченої / молодої в чужій родині. Відбувалися *колачини* як

правило, через місяць після весілля у батьків молодої / нареченої, куди приходили на гостину молоді / наречені з найближчими родичами та батьки молодого / нареченого. За весільним звичаєм, молоді / наречені дякували своїм батькам, даруючи їм по 12 колачів, батьки у свою чергу обдаровували молоде подружжя полотном та перемітками / хустками, предметами побуту, худобою, землею.

Калим – шлюбний викуп, який сплачує молодий / наречений, його батьки або інші родичі за молоду / наречену. «Звичай платити калим» зазнав впливу мусульманського правового інституту махри і частково співпадає з ним. Відмінність між ними полягає у тому, що калим надається не молодій «нареченій», а її батькам чи родичам і стає власністю останніх. Окрім цього, сплата калима розглядається, як попередня умова укладання шлюбу.

Канун – 1) назва звичаю, пов'язаного з колективним виготовленням і споживанням святкового обрядового напою – канунного меду / пива (напою), обов'язкова складова колективної трапези під час братчин та святкування великих, храмових свят (Різдво, Великдень, Трійця, Покрова). Мед для канунного напою в давні часи (період активності дій церковних братств) отримували з церковних пасік на церковні гроші але більш характерною була купівля меду у складчину. За умов поміщицької монополії на виготовлення й продаж хмільних напоїв церква зберігала традиційне право: 3-5 разів на рік «варити» й «складати», тобто ситити мед і продавати його. Продавався канунний мед у братських домах, а в селах – у хаті когось із канунників, тих у кого зберігалася велика громадська свічка. У ХІХ ст. існувало уявлення людей, що після вживання канунного напою не можна було пити горілку в корчмі; 2) переддень великих церковних свят, котрий шанувався як мале свято (наприклад, зелена / клечана субота – перед Трійцею); 3) обрядова страва з якої починали поминальний обід (поминки).

Кроскузенний шлюб – перехресно-двоюрідний шлюб, тобто шлюб між особами, що належить до одного покоління взаємошлюбних родів. *Кроскузенний шлюб* є основною формою шлюбу родового суспільства, взаємошлюбність двох екзогамних родів (шлюб з дочкою брата (рідного, двоюрідного), матері або з дочкою сестри (рідною, двоюрідною) батька).

Кувада (від француз. «висиджування яєць») – обрядова симуляція батьком (чоловіком) родового акту при народженні дитини з метою демонстрації своїх прав на неї. Виникла при переході до патріархату, збереглася в пережитках.

Кузенний шлюб (від француз. «двоюрідний брат») – форма обов’язкового шлюбу, характерна для родового і ранньокласового суспільства. Розрізняють два типи кузенного шлюбу: *кроскузенний* і *ортокузенний*.

Кумівство – один із видів духовної спорідненості, звичай обрання новонародженій дитині «других батьків», її опікунів та покровителів. Корені кумівства сягають часів первіснообщинного ладу, коли роль батька не була ще вирішальною і рідний брат матері брав на себе обов’язки захисту і виховання дитини своєї сестри. Пізніше християнська церква використала цей звичай і виробила обряд хрещення дитини, тобто прилучення її до віри за допомогою кумів або хрещених батьків. Хрещення відбувалося в церкві, інколи (якщо дитина хворіла) у батьківській хаті. Рідні та обрані батьки називали одне одного кумом / кумою, а по відношенню до дитини (хресника) вживалися церковні терміни – хрещений батько, хрещена мати. В Україні у XIX – на початку XX століть побутували дві форми кумівства – *індивідуальна* і *колективна*. Перша, типова для більшої частини України, передбачала одну пару кумів, для другої (на Правобережжі України, особливо на Поділлі, Карпатах) було характерно до трьох, п’яти і більше пар кумів. Серед кумів існувала певна ієрархічність – головними вважались перші (старші) куми, а інші – молодшими. Осіб, які брали участь в обряді та обіді на честь хресника називали «прикумами», «підкумами». У куми запрошували різних людей – від близьких родичів до осіб побічної кровності, а також сусідів чи приятелів. Залежно від порядку обрання кумів серед них виділялися кликані, одкупні, стрічені. Кликани (прохани) куми обиралися за звичаєм так: батько новонародженого приходив до заздальгідь намічених людей і віддаючи їм хліб-сіль, прохав бути кумом чи кумою. Відмовлятися в народі не було прийнято. Одкупних кумів брали на заміну кликаних у тому випадку, коли дитина тяжко й довго хворіє аби запобігти таким чином й смерті. Заміна відбувалася за певним обрядом: новому кумові в обмін на отримувані від нього гроші, через поріг або вікно подавали хворе дитя. Його тут же вбирали у принесену кумом нову білизну. Стрічені куми (стрітенні, здибані, куми з дороги) – це перші зустрічені люди, яких запрошували у куми. Як правило, так робили в тих родинах, де часто вмирили діти. Стрічені куми вважались ріднішими за кликаних, а одкупних у народі шанували найбільше.

Кумівство за церковними догматами сприймалося як певний прояв колективної сімейної спільності, взаємодопомоги. Між рідними й обраними батьками встановлювалися дружні стосунки. Куми вступали в супряжні спілки, приходили на толоки,

запрошувалися у свідки (могоричники) при укладанні різних угод. За головування кума чи куми над хрещениками здійснювали обряди вікового (пострижини) та соціального (прилучення до сім'ї, громади, одруження) характеру. Коли в сім'ї не було когось із рідних батьків, хрещені батьки сприяли трудовому вихованню дітей, брали на себе не тільки моральні, а й матеріальні обов'язки. Згодом і хресники повинні були виявити знаки поваги та вдячності хрещеним батькам (відвідували їх на свята, надавали необхідну допомогу).

Лежень – весільний обрядовий хліб овальної форми, різновид калача; печуть його разом із короаєм; клали цей хліб на стіл перед молодою / нареченою під двома ложками, зв'язаними червоною стрічкою; на нього молода / наречена схиляла голову, коли приходив молодий / наречений; леження дарували молодцям / нареченим після шлюбної ночі.

Левірат (від латин. «брат чоловіка») – шлюбний звичай багатьох народів, який дозволяє молодшому брату померлого (або зобов'язуючий) одружитися на його дружині. Існуванню левірата сприяли звичаї шлюбного викупу (жінка, за яку був сплачений викуп, вважалася власністю роду або сім'ї, яка її купила) уявлення про необхідність продовження роду, характерні для первісного та ранньокласового суспільства.

Мала сім'я – подружня пара, яка не мала одружених дітей. Малою сім'єю називають сім'ю, що складається з шлюбної пари і її дітей. Ототожнюють її з нуклеарною або моногамною, також називають полігамну сім'ю з невеликим числом дружин або чоловіків.

Майорат (від латин. «старший») – звичай у відповідності до якого суспільний статус, титул, майно успадковується старшим сином або донькою чи представниками старших родинних ліній. Майорат сприяє збереженню неподільності майна і прав, багатства і майна, могутності привілейованих фамілій.

Материзна – майно, що дісталось дочці чи сину у спадок від матері.

Матрілатеральність (від латин. – мати і боковий) – визначення рідства по жіночій лінії, історично передує патрілатеральності.

Матрілінійність (від лат. «мати і лінія») – визначення походження по материнській лінії. Історично передує патрілінійності.

Матрілокальність (від лат. «мати і місцевий») – шлюбне поселення подружжя в групі дружини. Історично передує патрилокальності.

Мінорат (від лат. «молодший») – 1) звичай, за яким майно, рідше суспільний статус, успадковується молодшим із синів, котрий після відокремлення старших братів бере на себе турботу про батьків; 2) майно, що передається за міноратом.

Моногамія (від грец. – «один і шлюб») – історична форма шлюбу, укладання одного шлюбу. Моногамія виникла з парного шлюбу в епоху розпаду первісного суспільства і надалі стала пануючою.

Небіж – 1) син брата або сестри (рідні, двоюрідні, троюрідні); племінник; 2) бідолаха або як звертання до молодшого за віком чоловіка, хлопця.

Небога – 1) дочка брата або сестри (про рідних, двоюрідних, троюрідних; племінниця; 2) молодиця, жінка, дівчина або як звертання до жінки, дівчини молодших за віком.

Небіжчик – померла людина; покійник. У давні часи померлих як охоронців родини ховали спершу в себе в хаті під порогом чи під покутам; ці місця вважалися почесними бо там нібито жив домовий охоронець (домовик, хатнє божество); небіжчик може бути сильним після смерті і охороняє рід. Горе тому, хто з небіжчиком зустрінеться вночі, ховали мерців і на роздоріжжі (самогубців) тому розпуття є небезпечними до сих пір в народній уяві.

Нуклеарна сім'я («від латин. – ядро») – назва простої сім'ї у структурно-функціональній класифікації сімей. До нуклеарної сім'ї відносять *парну і моногамну*.

Обряд похрестин (*очередин, продирин*) – цикл *родильної обрядовості українців*, який завершувався прийомом гостей на честь новонародженої дитини. «Продирати оченята дитині» приходили найближчі родичі та знайомі, котрі, за звичаєм, клали дитині гроші, а по закінченні частування везли на бороні до корчмн бабу-повитуху.

Обряд заплітання – *дівочий різновид пострижин* (на Закарпатті обряд проводився через п'ять років після народження дівчинки); урочисте плетення навхрест перших кісок дівчинці. Для цього обряду батьки запрошували хрещену матір, якій дарували за це калача та хустку.

Обряд покривання символізував перехід молодої / нареченої до громади жінок, під владу чоловіка, слугував знаком «примирення» родин, після чого розпочиналися загальні веселощі. Він був продовженням посаду молодих, а розпочинався розподілом короваю. Ритуал розподілу весільного хліба і спільного його з'їдання молодими / нареченими символізував створення нової

сім'ї (родини). Далі символічні дії через розплітання коси та покривання голови молодої / нареченої очіпком і наміткою підкреслювали ієрархічність шлюбного союзу. У давні часи обряд розплітання коси здійснювався в хаті молодої / нареченої приданками й свекрухою, а наприкінці ХІХ століття як в домі молодої / нареченої так і в домі молодого / нареченого приданками, свекрухою й молодими / нареченими. Молоду / наречену садовили на дерев'яну діжу, брат або приданка розплітали їй косу і мастила волосся маслом чи медом. На Поділлі відтинання коси здійснював молодий / наречений садячи молоду / наречену собі на коліна, при цьому відрізував їй косу ножицями. На Закарпатті зберігався більш архаїчний весільний обряд – відсікання коси. Після церковного вінчання розпочиналися танці, під час яких молодій / нареченій відрізували косу. Родичі молодого / нареченого прив'язували кінець коси молодої / нареченої до гвіздка, вбитого в стіну. Молодий / наречений серед танцю повинен був виявити таку спритність, щоб єдиним ударом топірця повністю відрубати косу у молодої / нареченої. Після цього родичі молодої / нареченої приймали молодого / нареченого до свого роду (родини). Відрізувши косу молодої / нареченої, її голову покривали (одягали) на неї очіпок, намітку чи хустку. За ритуалом, вона мала двічі його зривати і тільки на третій раз погоджувалася одягнути очіпок. Від цього моменту вона переходила у стан жінки з відповідними нормами поведінки: носити відповідне вбрання, заміжня жінка збирала волосся у жмут й запиналася хусткою або одягала очіпок. Виходячи поміж люди без нього вважалося непристойним. Обряд покривання був останнім, що виконувався в хаті молодої / нареченої. Після цього молодий / наречений забирав молоду / наречену до свого дому з її посагом / приданим.

Обряд посаду поєднувався з *обрядом покриванням*: свахи покривали голову молодої / нареченої білою наміткою – *серпанком*, поверх якої одягали весільний вінок. Під кінець вечері молоду / наречену кликали до комори, при цьому музики грали сумну мелодію. Як тільки молодий / наречений чув звуки скрипки, він забігав до комори і зубами перекушував шворку, яка тримала *бовтиці* (металеві прикраси) в косах молодої / нареченої; тоді розсипався головний убір гуцульської «княгині» (нареченої). Вона мала заплітати дві коси, закручувати їх у кружок на кибалку або кичку, вдягати очіпок, а зверху вив'язувати перемітку чи хустку.

Обмивання – акт похоронної обрядовості українців, має не лише фізичне значення очищення, а й символічне, щоб мрець ішов на той світ «чистим», щоб його так і Бог обмив від гріхів як люди

водою»; купіль з небіжчика (мертву воду) виливають у такому місці, куди люди не ходять.

Обсипання – магічний акт у весільному обряді для молодих / наречених; обсипання збіжжям у різних місцевостях України відбувалося в різний час: перед від'їздом до вінця, після приходу із церкви, перед входом у хату, після входу до хати, після виходу з комори; цей акт символізував урожай, добробут, багатство; водночас цей ритуал нагадував запліднювальний дощ, що мав викликати плідність землі, людей, нового подружжя, нової сім'ї / родини.

Оглядини (розглядини) – давній обряд знайомства батьків молодого / нареченого та молодої / нареченої з помешканням, обійстям, господарством майбутніх сватів; це відбувалося через кілька днів після сватання; якщо батьки обізнані з майновим станом молодої / молодого, то оглядини зводилися переважно до застілля та обговорення деталей весілля.

Ортокузенний шлюб (від француз. – паралельно і двоюрідний брат) – паралельно-кузенний шлюб, один з типів кузенного шлюбу. Укладається між двоюрідними і троюрідними братами та сестрами по батьківській лінії, рідше по материнській лінії. Ортокузенний шлюб дозволяв зберегти майно в межах великої сім'ї або патронімії.

Очищення – 1) християнський обряд уцерковлення дитини на 40 день від її народження, коли приказують: *«Очищаєш ти, водоявленна, новонародженого од позору»*, а також омивання матері від скверни народженням, тобто церковне очищення її від первородного гріха; 2) давній магічний акт звільнення від скверни, коли людина через щось ніби зробилася нечистою після пологів, першої шлюбної ночі, пролиття крові взагалі; очищали господарство після зимового бруду», це припадало на Благовіщення, а найбільше на Великдень; другий період весняного очищення припадав на весняне свято Юрія.

Падчерка (падчірка) – нерідна дочка одного з подружжя, яка доводиться рідною другому із подружжя.

Парна сім'я – нестабільне з'єднання пар для співжиття і відтворення собі подібних, яке найбільше відповідає груповому шлюбу й відображає несамотійність сім'ї в умовах родового суспільства.

Парний шлюб – рання форма одношлюбності, що виник при первіснообщинному ладі; припускає шлюбні відносини лише одного чоловіка з однією жінкою. Парний шлюб був німецьким, легко розривним і відносно недовговічним союзом, оскільки

утворена на його основі пара не складала господарського осередку, не мала загального майна, обов'язково безальтернативної моногамії. У міру зміцнення шлюбних зв'язків з'явилася тенденція до сумісного поселення подружжя.

Пасинок – нерідний син одного з подружжя, який доводиться рідним другому.

Патріархальна сім'я (від грец. «pater» – батько і «arche» – влада, початок, панування чоловіків) – форма сім'ї, що виділяється до недавнього часу у вітчизняній етнографічній науці на основі принципу організації влади в сім'ї. Для неї характерна незаперечна влада батька – глави сімейства, його повне панування в сім'ї і монополізація приватної власності, що формується, сувора моногамія тільки для жінки, також панування патріархальних споріднених структур. Патріархальна сім'я виникає в пізньопервісний час і зберігає свій характер у всіх докапіталістичних суспільствах. Розрізняють *велику патріархальну сім'ю і малу патріархальну сім'ю*.

Патріархальний шлюб – форма шлюбу, що виділяється до недавнього часу у вітчизняній етнографічній науці на основі принципу організації влади в шлюбі, варіант моногамного шлюбу, характеризується незаперечною владою, пануванням чоловіка-батька в шлюбі і вважався основою патріархальної сім'ї, виник в первісну добу і зберігав свій характер у докапіталістичних суспільствах. З ним пов'язують появу численних інститутів нерівності жінки, за яку стали платити не символічний, а реальний шлюбний викуп.

Патрілатеральність (від лат. «pater» – батько і «Latus» – бік, сторона) – поняття, що позначає зв'язки індивіда з родичами з боку батька, тобто визначення спорідненості з чоловічої сторони, на відміну від патрілінійності, що припускає визначення лінії походження.

Патрілінійна сім'я (від лат. «pater» – батько і «Linea» – лінія) – форма сім'ї, в якій рахунок спорідненості, визначення лінії походження і порядок спадкоємства статусу ведеться по батьківській лінії. У патрілінійній сім'ї домінують чоловіки, сини займають привілейоване положення ніж доньки, які в більшості випадків не мали права на спадкоємство майна батьків.

Патрілінійність (від лат. «pater» – батько і «Linea» – лінія) – визначення походження по чоловічій, батьківській лінії. Історично приходить на зміну матрілінійності. Рахунок спорідненості, що визначає лінію походження і порядок спадкоємства статусу тільки по батьківській лінії. Так безперервний зв'язок від нащадка до

предка підтримують виключно чоловіки. Патрілінійність зустрічається у світі найчастіше і протиставляється матрілінійності.

Патрілокальність (від грец. «pater» – батько і «Locus» – місце) – шлюбне поселення подружжя в групі чоловіка; віролокальне поселення, повторюване з покоління в покоління, яке відповідне поселенню в патрілінійній групі чоловіка. Історично приходиться на зміну матрілокальності.

Патріфіліація (від лат. «pater» – батько і «filius», «filia» – син, дочка) – принцип визначення приналежності індивіда до спорідненої групи і дослідження спорідненості від одного покоління до іншого по лінії батька.

Патронімія (від лат. «pater» – батько і «onuma» – ім'я), в ономастиці термін патронімія служить для позначення спорідненої або територіальної групи, найменування якої містить вказівку на походження від загального чоловічого предка.

Пострижини – у сімейній / родинній обрядовості українців відзначали річницю від дня народження дитини. На цей ювілей запрошували бабу-повитуху та хрещених батьків. Посеред хати, на долівці простилали вовною догори кожух, садовили на нього хлопчика / дівчинку і названий батько вистригав своєму похресникові трохи волосся навхрест. У гуцулів такий обряд називався *обтинанням (обрубуванням, рубанням)*, бо в давнину виконувався сокирою, причому двічі: через місяць після народження (як знак прилучення дитини до роду / сім'ї); в рік повноліття дитини, символізуючи перехід підлітка до нового соціального, вікового стану.

Передвесільна обрядовість українців включала три ритуальні дії: *посад, благословіння батьків та обдарування молодих / наречених.*

Посад – церемонія (ритуал) у висловленні молодими / нареченими взаємної згоди на шлюб та в його освяченні двома родинами. Символами єднання були рушник та хліб. Молодих / наречених виводили на посад, старший староста накривав рушником хліб, що лежав на столі, клав на нього руку дівчини, зверху – руку хлопця і перев'язував їх рушником. Після цього молода / наречена перев'язувала старостів рушниками, а всіх присутніх обдаровувала хустками, полотном або сорочками. У Карпатах, де збереглися більш архаїчні обряди, цей ритуал здійснювала мати дівчини: вона обсіпала молодих / наречених пшеницею та білою вовною і подавала їм мед, котрий символізував єдність молодих / наречених та їхніх родин. Опісля починалося

урочисте благословіння молодих / наречених їхніми батьками. За звичаєм, батьки сідали на лаву, застелену кожухом (символ благополуччя родини), а староста підводив до них молодих / наречених за хустку: один кінець він тримав сам, а два інших – молоді / наречені. Батьки хлібом-сіллю тричі благословляли наречених, а молоді, стоячи на рушнику, тричі вклонялися своїм батькам, приймаючи батьківське благословіння. По його закінченні родичі обмінювалися подарунками, обдаровували молодих / наречених; як правило, не обходилися рушниками та хустками, а дарували худобу, чи ділянку землі. На ознаку того, що дівчина і хлопець заручені, вони обмінювалися перснями, крім того, отримували певні атрибути: наречений / молодий – барвінкову квітку, наречена / молода – червону стрічку або квітку (на Буковині – траву).

Посад – обрядові дії, що символізували остаточне скріплення шлюбу та споріднення двох родин. Вони включали: обряд викупу місця біля молодої / нареченої, обмін дарами між родинами молодого / нареченого і молодої / нареченої, розподіл короваю та обдаровування молодих / наречених. Посад молодих / наречених здавна був юридичною санкцією шлюбу та й залишився таким після введення церковного вінчання.

Посаг (придане) – дівчина, яка збиралася одружуватися повинна мати «придане» (майно), що складалося з худоби, земельної ділянки і скрині. Худобу, ділянку землі, гроші дівчині виділяв батько з свого господарства, а те що входило до скрині, дівчина готувала собі сама або разом з матір'ю. Скриня включала постіль, вишиті рушники, одяг, стрічки, хустки якими дівчина мала обдаровувати весільних гостей. До весілля дівчині належало багато працювати щоб приготувати собі посаг / придане. Праця її здебільшого відбувалася на вечорницях, оденках де можна було й розважатися. Якщо дівчина «на виданні» не встигала приготувати собі посаг то за весільним звичаєм організовували *торочини*, на які приходили її подруги (дружки) щоб допомогти приготувати скриню. Завершували готувати *посаг* у передостанній день весілля. Після обряду пов'язування молодих / наречених посаг урочисто везли до хати молодого / нареченого. Скриню молодої / нареченої супроводжували брати й свахи, які дорогою показували посаг / придане гостям та односельцям: виймали із скрині речі, які мали продемонструвати достаток молодої / нареченої та її рідних та її працьовитість. Якщо посаг молодої / нареченої характеризував дівчину як добру майстриню, то її весільний поїзд (*почт, дружину*) зустрічали хлібом-сіллю, співали величальних весільних пісень.

Молодий / наречений, беручи шлюб, мав сплатити молодій / нареченій *віно* – викуп, вартість якого дорівнювала *посагу* молодій / нареченій або навіть перебільшувала його. З часом розмір *посагу* та вартість *віна* зазнавала змін, сам принцип підготовки молодих / наречених до матеріального забезпечення сім'ї (родини) залишався одним з найважливіших.

Перейма – весільний обряд, що відбувався під час руху весільного поїзду; якщо молодий / наречений і молода / наречена не з одного села, то тоді парубки села де проживає дівчина переймають поїзд молодого / нареченого (перегороджують дорогу), вимагаючи викупу: посеред дороги ставлять стіл, а на нього кладуть хліб: молодий / наречений підходить до столу, цілує хліб і ставить викуп-могорич молодіжній громаді села звідки родом молода / наречена.

Перезва – звичай у весільному обряді, за яким родичі молодій / нареченій після першої шлюбної ночі за запросинами йшли або їхали з весільними піснями на частування до хати молодого / нареченого. Учасники такого весільного походу / поїздки про дівоцтво молодій / нареченій сповіщали передусім батька й матір у супроводі відповідних народних пісень. Перезва складається з трьох основних *обрядових дій*: *комори, єднання родин* молодих / наречених та *циганщини (ряджених, ловчих)*. Перезвані обряди закінчували традиційне весілля українців у понеділок, призначення яких – прилучення молодій (нареченій) до сімейного вогнища (родини) молодого / нареченого.

Проща – весільний обряд: прохання молодими / нареченими батьківського благословіння. Батьки, виряджаючи дітей на церковне вінчання, благословляли їх «прощівним» хлібом, бажаючи *«ніколи не знати нужди та жити в мирі»*. Під час вінчання весільна матка (старша дружка) тримала на плечах у молодого / нареченого свічку та колачі, а весільний батько — свічку на плечах молодій / нареченій.

Поховальна обрядовість українців – система дій, спрямованих на допомогу родині / сім'ї померлої людини / небіжчика в його похороні, вшанування померлого та прилучення його до культу предків. Смерть сприймається людьми як велике горе, в той час вони розуміють її неминучість. *«Якби не вмирали то б під небо підпирали»* – говорить народна мудрість. Ставлення людини до смерті відбивалося на характері поховальних обрядів. Вони були спрямовані на забезпечення успішного переходу душі небіжчика у світ предків так і на охорону живих людей від шкідливого впливу духу мерця. Звідси поховальна обрядовість українського народу поділяється на дві частини: *похорон і поминки*.

Похорон – система ритуальних норм поведінки та обрядових дій, пов'язаних з оповіщенням про смерть, підготовкою небіжчика до похорону та його проводами. Коли вмирала людина, про це оповіщали всіх родичів та односельців. З цією метою на вікна хати, де лежав небіжчик, вивішували білі хустки або перемітки. Серед гуцулів було прийнято розкладати перед хатою покійного велике вогнище та сурмити у трембіти. Смерть людини позначалася на поведінці близьких до померлого і навіть односельців. Життя у цей час уповільнювалося й затихало, бо не можна було ні гучно розмовляти, ні виконувати роботи, які викликали шум. Крім того, не годилося вивозити гній, садити капусту чи підсипати яйця під квочку, бо «все це завмре». З цієї ж причини із двору небіжчика забирали вулики та все насіння, а з хати намагалися винести й kota, бо якщо той стрибне через покійного, останній перетвориться на упиря. Особливо делікатно ставилися до душі померлого: якщо у хаті літає муха, не можна її бити, бо не виключено, що саме вона і є його душею; заборонялося пити воду в хаті небіжчика, адже її могла пити душа; коли хтось хотів сісти на лаву, мусив подмухати на неї, аби не розчавити душу покійного. На час похорону дівчата розпускали волосся, чоловіки ходили без головних уборів. Коли приходили до хати небіжчика, читали молитву «*Отче наш*», цілували покійному руку (крім неодружених – бо «не буде дітей»), віталися, не традиційним зверненням «*Добрий день*», а іншою формулою – «*Здорові будьте*».

Важливим вважалося те, як людина померла: спокійно чи в агонії. Якщо вона вмирала тяжко, це був знак того, що покійник за життя знався з нечистою силою, міг заподіяти шкоду живим. Аби запобігти цьому, існували різноманітні магичні дії: в одному випадку знімали з даху хати і ламали коника, аби дати можливість душі покинути тіло, в іншому – просвердлювали черинь печі, у третьому – спалювали заслонку в печі, в четвертому – дзвонили у церковні дзвони. У руки тяжко вмираючого вставляли запалену свічку, освячену на Стрітення або у Великий четвер, а очі затуляли монетами (якщо б він на когось подивився, той би помер). Тому й на похоронах самогубців – мерців дотримувалися оберегової символіки: вбивали їм у груди осиковий кілок, кололи тіло шилом, посипали очі чи могилу маком, завалювали її камінням або сміттям. Коли ж людина вмирала природньою смертю, обряд поховання був іншим. Насамперед *омивали душу*: перед померлим ставили жбан з водою, в якому, за народними повір'ями, купалася душа, перш ніж відлетіти на той світ. Такий жбан мав стояти 40 днів – стільки, скільки душа прощалася з тілом. Після омовіння

душі небіжчика обмивали й одягали літніх людей у нове, смертне вбрання темних кольорів (бойки вбирали покійного у *біле шмаття*, а гуцули завивали у біле полотно), молодих дівчат – у спідниці синього, зеленого та жовтого кольорів, які в народі вважалися жалобними. З жінок знімали прикраси, їм пов'язували хустку або вдягали намітку. На чоловіків одягали шапку, а коли священик був проти цього, головний убір клали збоку від покійника або під голову. Померлому одягали панчохи або традиційні *калаги*, зшиті з легкої тканини. В західних районах України покійного / небіжчика взували в жовті або чорні чоботи (попередньо витягнувши цвяхи: в труну нічого не можна було класти металевого крім мідного хреста), оскільки вірили, що невзутий небіжчик попече ноги.

Похорон неодружених: на знак того, що померла молода людина, біля її тіла встановлювали деревце (*весільне гільце*). Вбирали неодружених померлих у весільний одяг. Молоду дівчину, ховали у вінку зі стрічками або у фаті, на середній палець правої руки одягали перстень з воску, до руки прив'язували весільного рушника, а волосся розплітали. Родичі дівчини роздавали всім присутнім подарунки, як на весіллі, на віко труни клали весільний коровай. Неодруженого хлопця так само прибирали у весільний одяг з усіма атрибутами. Під час похорону виконувалися суто весільні звичаї та обряди: обирали весільний поїзд, запрошували бояр та дружок. Померлих дівчину або хлопця називали «князем» і «княгинею». Іноді для них обирали з числа живих нареченого / молодого або наречену / молоду, котрі виконували ці ролі з дотриманням усіх весільних обрядів. На могилі дівчини закопували весільне деревце. Колись небіжчика після обмивання клали на лаву, підстеливши під нього кожух, і лише пізніше стали класти у труну, ногами до дверей: чоловіків праворуч від них, а жінок ліворуч. Звичай ставити труну на стіл з'явився недавно: покійник / небіжчик має поспілкуватися з домашніми божествами та попрощатися з ними. Весь час, поки небіжчик перебуває в хаті, біля нього чатують родичі чи старенькі сусіди, які співають побожних пісень або розповідають про померлого. Існували в Україні й архаїчні *ігри при мерці*, а в Карпатах – *ігри з мерцем*, генетично пов'язані з давньослов'янськими тризнами (боротьба, змагання). Особливою магічністю визначався винос труни з небіжчиком, оскільки це пов'язувалося з захистом родини та господарства від його шкідливого впливу. Намагаючись перешкодити померлому відшукати дорогу додому, його виносили ногами вперед переважно через задні двері, тричі постукавши

труною об поріг хати, щоб покійник попрощався з пращурами і більше не повертався. Як тільки труну виносили з хати, на тому місці, де вона стояла, розбивали новий горщик (символ оновлення життя), а шлях, яким виносили труну, посипали житом та ячменем, аби в домі більше ніхто не вмирав. В українців Карпат було прийнято перед тим як нести покійника на цвинтар, виголошувати перед домовиною, що ставили на подвір'ї **прощу**. Це робив від імені померлого священик, прощаючись і прохаючи прощення у рідних, односельців. Всі присутні ставали на коліна, прихиляючи голови до віка труни. Після цього родичі покійного роздавали **поману** — пам'ятку про померлого: сердак, пояс, сорочку, перемітку. На користь присутніх жертвували біле теля, лоша або ягня, а по закінченні поховання робили поману в церкві.

Поминки – система звичаїв, пов'язаних зі вшануванням померлого та культу предків. Вони поділяються на дві групи: *родові* та *вселенські*. Перші присвячуються пам'яті близьких, другі – вшануванню померлих узагалі (ці дні визначені народним або церковним календарем). До родових поминок, крім звичаю «будити покійного», належать *третини*, *дев'ятини*, *сороковини* та *роковини* – вшанування померлого у відповідні ритуальні дні, Поминали покійника / небіжчика відразу після похорону, на дев'ятий (дев'ятини), сороковий (сороковини) дні, через рік (роковини). Крім того, щороку через тиждень після Великодня й на Зелені свята влаштовували громадські колективні поминки – проводи (гробки) в пам'ять усіх померлих родичів. Люди сім'ями йдуть до кладовищ, прибирають могили, влаштовують ритуальне пригощання, залишають страви, квіти та стеблини «татарського зілля», яким здавна квітчали не тільки могили, а й власну оселю у клечану суботу. Відразу після похорону в домі померлої людини робили поминальний обід з обов'язковим ритуальним блюдом – коливом. На стіл ставили пироги, бринзу (у гуцулів), м'ясо, а поверх усього колачі. Запалювали свічки, священник виголошував молитву «*Вічну пам'ять*», після чого свічки гасили, а присутнім роздавали колачі. На дев'ятий день після смерті людини робили поминальний обід у хаті померлого, а до церкви несли десятину – сир, масло, бринзу, горох. Звичай поминати померлих родичів зобов'язував рідних померлого протягом шести тижнів приносити щонеділі до церкви колачі за душу померлого, а через три місяці і півроку класти на могилу ритуальну страву.

Провідування (отведки, одвідки) – частина звичаїв, пов'язаних з народженням дитини, мало на меті підтримати породіллю та віддати їй пошану. Цю місію виконували жінки.

Участь чоловіків була небаженою, оскільки вони могли зашкодити породіллі. З цієї причини не мали права провідувати породіллю хворі та вагітні жінки. Певні обмеження на провідування мали жінки різного віку та родинного стану, залежно від цього розрізнялися два види провідування – «одвідки» та «родини». На одвідки приходили поодинці і в основному родичі та сусіди, а також баба-повитуха, на родини приходили гуртом молоді жінки – родички та баба-повитуха. Провідування відбувалося кожного недільного ранку протягом двох-шести тижнів після пологів. Годилося приходити до породіллі з подарунками: хлібом та полотном на пелюшки. Заможні українці дарували різні страви, які символізували очищення жінки-породіллі: млинці та пампушки (Київське Полісся), яйця та кисіль (Чернігівське Полісся), мед (Поділля), хліб (Степова Україна), варені груші (Волинь). Коли приходили жінки на одвідки, усе принесене віддавали породіллі та бабі-повитусі, на родинях влаштовували гостину з обрядовою стравою – «бабиною кашею». Першою їла кашу породілля, потім баба-повитуха, а далі присутні, демонструючи прилучення породіллі до жіночих справ. Існував давній (при матріархаті) звичай першого годування новонародженого тією з присутніх жінок, котра мала новонароджене дитя.

Проща – один із найдавніших поховальних обрядів, що зберігається серед українців Карпат до нашого часу: виконується перед тим як несли покійника на цвинтар. Перед домовиною (труною), яку ставили на подвір'ї, усі ставали на коліна, прихилиючи голову до віка труни. Священник від імені померлої людини прощався з рідними та близькими – виголошував *прощу*. Після цього сім'я покійного роздавала *поману* – *пам'ятку* про померлого: сердак, пояс, сорочку, перемітку (хустку). По закінченні прощі, на користь усіх присутніх жертвували біле теля, лоша, ягня, а після поховання робили поману у церкві. За поховальним звичаєм труну (домовину) з покійним до могили несуть родичі та близькі, яким перев'язують руку білою хустиною. За давніших часів небіжчика везли на цвинтар саньми, запряженими волами / кіньми. Попереду похоронної процесії їхав на коні священник. Ця традиція в Україні локально побутувала на початку ХХ століття.

Побратимство (Посестринство) – звичаї духовного споріднення, індивідуальної взаємодопомоги, які сягають ще скіфських часів. Мотиви побратимства / посестринства присутні у билинах Київської Русі, в легендах про Котигорошка, Вернигору, Вершидуба. Принципи Побратимства особливо шанувалися на Запорізькій Січі, освячуючи дружні стосунки українців із сусідніми

народами, побутували у повсякденному житті як до початку ХХ століття. Оформлення акту «братання» відбувалося у хатах майбутніх побратимів (посестер) у присутності односельців. Обряд супроводжувався символічними примовляннями, молитвою, цілуванням ікони, перев'язуванням рушниками. Крім того, обмінювалися святими образами, хрестами, було і взаємне пиття вина чи горілки (горілчані брати). Важливу частину обряду займав обмін різними дарунками, включаючи худобу, вулики, а у жінок – рушники та інше «бабське господарство». Звичай визнавався і освячувався православною церквою. Існувала певна термінологія відносин побратимства – брати (сестри) по хресту, названі брати (сестри), побратим, посестра, посестриця, брататися, сестритися, породитися. Укладали подібний союз як правило бідні, самотні люди аби допомагати одне одному. Відносини побратимства (посестринства) встановлювали на все життя і вважали їх такими ж обов'язковими і священними як і родинні зв'язки. Звичай зобов'язував і до моральної чистоти: будь-які засікання на честь посестри чи дружини побратима вважалися тяжким гріхом, як і гріх статевої відносин між кумою і кумом.

Приймацтво – традиційне явище сімейних і господарських відносин, пов'язане з особою приймака, тобто сторонньої людини, прийнятої на певних умовах в ту чи іншу родину. Здійснювалося кількома шляхами – через шлюб і перехід чоловіка до батьків дружини, через договір чи звичай посиновлення. Різними були мотиви приймацтва: у приймаки йшли або під примусом батьків, які розраховували виправити економічне становище своїх господарств за допомогою заможних сватів або запрошували у приймаки коли батьки дружини не мали синів чи господарство очолювала вдова. Потребу у приймацтві мали сім'ї з малолітніми дітьми або бездітні. Звідси в Україні виробилися різні види приймацтва: приймаки-зяті, приймаки сімейні, умовно посиновлені (родичі або сторонні люди), приймаки безумовно посиновлені (малолітні, неповнолітні), приймаки малолітні, переважно сироти, взяті на виховання до повноліття (голованці, вихованці) приймаки сімейні, прийняті до повноліття дітей господарів. Головною суттю приймацтва було отримання можливості вести своє господарство або вирощування додаткової робочої сили у господарстві. Залежно від мотивів приймацтва складалося різне ставлення до приймаків. В одних випадках вони потрапляли в підлегле від тестя становище і мало чим відрізнялося від простого робітника, в інших – відразу очолювали господарство і спільно з дружиною отримували право на це майно.

Після смерті дружини право зятя-приймака визначалося «укупі з дітьми». Ставлення до приймака зумовлювалося як роллю, яку він відігравав у господарстві так і певними нормами звичаєвого права українців, що захищали його інтереси.

Покритка – народна назва дівчини, що втратила незайманість («вінок») до весілля, народила позашлюбну дитину; у селі таку дівчину звали ще «стригою», бо караючи за гріх, її публічно обстригали косу; такій дівчині заборонялося ходити з відкритим волоссям, вона мала покривати голову хусткою.

Прескриптивний шлюб (від латин. «praescriptio» – розпорядження) – форма шлюбу, жорстко встановлена звичаєм, наприклад, кузенний шлюб. Історично він передує преференційному шлюбу але в етнологічній літературі не завжди диференціюється з ним.

Преференційний шлюб (від латин. «praeferanta» – перевага) – форма шлюбу, що схвалюється звичаєм, наприклад, левірат в умовах патріархату. Історично преференційний шлюб змінює прескриптивний шлюб але в етнологічній літературі не завжди диференціюється з ним.

Проста сім'я – форма сім'ї, наділена на основі структурно-функціональної варіативності. До простих сімей відносять нуклеарні або елементарні сім'ї та парні і малі або моногамні сім'ї.

Родові (сімейні) поминки влаштовувалися за єдиним сценарієм і включали три дії: *заупокійну службу Божу, поминальну трапезу та відвідини могили*. Як і на похороні, на поминках дотримувалися звичаїв залишати на підвіконні склянку горілки з окрайцем хліба та готувати ритуальну кутю (коливо, канун), звичай випікання з тіста на сороковий день після смерті так званої **драбинки** – символу сходження померлого на небо. Відвідини могили включали ритуальну *трапезу* біля покійного, *голосіння* та *тризну*. *Вселенські поминки* розпочиналися за три тижні до Масляної і тривали аж до Великого посту. Голосіння вважалися обов'язковою, складовою поминальної обрядовості східних слов'ян – як символ віддання шани померлому. До вселенських поминок належать основні дні, як *родительські суботи*, що справлялися перед М'ясницями й Трійцею, *різдвяна вечеря* (25 грудня), *Великдень, проводи*, що влаштовуються на початку Фоминого тижня (другий понеділок після Великодня). В Галичині *проводи* бувають на другий день Великодня (*Великдень для померлих*), на Поділлі, – за тиждень після Великодня (*гробки*). Крім названих днів, покійних поминають у день *Усікновення глави святого Іоанна Предтечі* (11 вересня) та у *Дмитрівську суботу*

(8 листопада). Померлу людину називають *небіжчиком, покійником, померлим, змерлим, мерцем, мертвяком, тілом*.

Роди (пологи, злоги, народини, родиво) складають цикл власне родильних обрядів українців. Вони відзначалися обереговими й магічними обрядами. Під час родів (пологів) відкривали двері хати, відчиняли всі замки, розв'язували вузли на одязі вагітній жінці, щоб дитина легше вийшла на світ, а породіллю обкурювали зіллям. Усі ці дії виконувала спеціально запрошена жінка, досвідчена у таких справах – баба-повитуха. У різних районах України вона мала свою назву: на Поділлі – баба-бранка, Поліссі – баба, бабушка, Полтавщині – баба-пупорізна, породільна баба, на Середній Наддніпрянщині – баба-пупорізка, різна. Перед тим як прийняти роди / пологи баба-повитуха на знак того, що саме відбувається в хаті, стелила на призьбі веретку, а на вікні ставила пляшку з буряковим борщем. Приймавши дитину, вона відтинала пупа: хлопчику на сокирі (щоб господарем був), дівчинці на гребені (щоб пряхою доброю була). Великого значення при родах надавали першій купелі дитини – з гігієнічних міркувань та з оберегових, оскільки вода за народними уявленнями, символізувала силу й чистоту. Щоб дитина росла здоровою, використовували освячені трави та квіти (свячене зілля), у купіль дівчинки додавали меду, молока щоб гарною була, хлопчикам клали коріння дев'ясила щоб сильними були або сокиру щоб умів майструвати. Кожен, хто приходив до хати під час купання дитини мав кинути у купіль монету на щастя. Скупану дитину обсушували біля палаючої печі, що диктувалося не тільки вимогами гігієни, а й давнім звичаєм прилученням немовляти до домашнього вогнища. Серед гуцулів було прийнято прив'язувати до правої ручки дитини мішечок зі шматочком глини, узятої з домашньої печі. В інших регіонах як обереги використовували ножиці або ніж, котрі клали у люльку дитині (Полісся), вугілля з печі чи шматочок хліба з сіллю (Волинь).

Родильні обряди – обряди, що супроводжують народження дитини та її прилучення до свого роду, поділяються на чотири цикли: власне народження; очищення матері та повивальної бабки; прийняття новонародженого до роду і громади; соціалізація дитини. Це проявляється через послідовний ряд взаємопов'язаних родильних обрядів: *народин, очищення, ім'янаречення, обрання кумів, провідок, зливки, хрестин, похрестин, пострижин*.

Родильна обрядовість українців – сукупність звичаїв та обрядових дій, спрямованих на створення сприятливого психологічного настрою для породіллі, прийому родів / пологів та

вшанування породіллі й новонародженого. Обряди пов'язані з народженням дитини прийнято поділяти на три цикли: *передродові, власне родильні і післяродові*.

Родильна обрядовість обставлялася магічними діями та обереговими знаками. Особливо це стосувалося першого етапу *народин*, коли місце пологів зберігалось у таємниці, а коло дійових осіб обмежувалося до трьох: породіллі, баби-повитухи, чоловіка породіллі. Місцем пологів жінки була комора чи лазня або поле: дітей, що народилися на ниві, називали *житничками*. Про пологи намагалися не говорити нікому, навіть бабу-повитуху запрошували в останній момент. Повивальна бабка (*баба-бранка* – на Правобережжі, *баба-пупорізка* – на Наддністрянщині, *баба* – в Поліссі) завжди обиралася з числа найповажніших жінок села і була, як вважали, пов'язана з магічними силами.

Родинність – зв'язки між людьми, які базуються на відносинах шлюбу і народження людини. Сукупність цих зв'язків складає біологічну або природну родинність, в якій можуть бути виділені кровна родинність і родинність за шлюбом або свояцтвом.

Розширена велика сім'я – різновид великої патріархальної сім'ї, яка може бути батьківською сім'єю і братською сім'єю. У етнографічній літературі вона називається «розширеною сім'єю», використовується як синонім термінів «*велика сім'я*» і «*патріархальна сім'я*».

Розширена сім'я – сім'я, що включає декілька нуклеарних сімей, голови яких знаходяться в спорідненості один з одним (доводяться один одному братами) і складається з декількох домогосподарств. Термін «розширена сім'я» використовується в міжнародній практиці, у вітчизняній етнологічній науці така сім'я називається великою сім'єю, великою патріархальною сім'єю або розширеною великою сім'єю.

Сватання (*рушники, словини, брання рушників, змовини*) – коли представники родин молодого / нареченого й молодої / нареченої домовлялися про весілля. Історично склалися три основних варіанти сватання: найбільш архаїчний, пов'язаний з умиканням молодої / нареченої; сватання дівчини до парубка; «класичне» сватання дівчини через старостів молодого / нареченого.

Сватання дівчини до хлопця – характерне у XVI–XVIII століттях в Україні, набуло поширення і відбувалося двома шляхами: сватанням самої дівчини і сватанням хлопця свахою дівчини. До самостійного сватання дівчина вдавалася тоді,

коли хлопець її ошукав. У такому випадку дівчина приходила до хати хлопця і, звертаючись до нього, казала: «Я бачу по тобі, що ти людина добра, що дружина твоя буде щасливою і матиме дбайливого господаря. Прошу тебе, одружитися зі мною». Таке ж прохання вона адресувала батькам парубка. Коли сватання відбувалося за допомогою свата дівчини, який вів «класичну» для своєї ролі розмову про куницю та мисливця або про красну дівицю та доброго молодця: «Йду з далекої сторонущи, не рідної, але від родичів красної дівиці. Знемагає її серденько по доброму молодцю; вона сохне в самотності, мов трава на горючому піску...». У випадку, коли дівчина не давала згоди на одруження тоді вона повертала старостам принесений ними хліб, а молодому / нареченому «дарувала» гарбуза чи макогону. Тоді про хлопця казали, що він «вхопив гарбуза» чи «облизав макогін». Аби уникнути сорому через відмову, часом посилали «розвідника», котрий мав довідатися про наміри дівчини та її батьків, тому йшли свататися пізно ввечері, щоб зберегти сватання в таємниці. На Гуцульщині, де більше турбувалися про майновий стан молодих / наречених, напередодні сватання робили *обзорини* – свати оглядали їхні господарства. Подібні обряди мали поширення і в інших районах України, щоправда, вони проводилися після сватання, якщо воно було успішним. Основне призначення цих обрядів (*оглядин* чи *переглядин*) – обговорити умови весілля щоб укласти шлюбну угоду.

Свіча – обрядове дійство, що входило до звичаю *братчини* (*кануну*), відзначення храмового свята, було пов'язане з виготовленням і зберіганням великої громадської свічки як символу єдності громади і шанування її покровителя. Свіча відома із джерел XV–XVI століть серед міських (цехових) корпорацій і серед сільських громад. У другій половині XIX століття зафіксована переважно на Лівобережному Поліссі де вживалась у тому значенні, що й братчина і канун. Кількість Свічок на рік залежала від місцевої традиції (до 5 на рік). Кожна громада мала свою Свічу, яка по черзі протягом певного часу зберігалася у когось з її членів. Громадську свічку робили з воску, що залишався після виготовлення канунного меду, коли вона досягала значної довжини і кількох пудів ваги, певну її частину відрізали і робили з неї свічки, частково для продажу. Свічу справляли на 2-3 день храмового свята. Після громадського обіду священник і гості з навколишніх сіл йшли свічу пропивати тобто до господаря, який зберігав громадську свічку і виготовляв канунний мед. Виторговані гроші від продажу напою і свічок він мусив заплатити

священникові за переніс свічки до іншої хати. Після молебні у супроводі натовпу селян і міщан її переносили до нового господаря, ставили на почесне місце і знову відправляли молебінь. Свічку ставили у діжечку наповнену зерном та співали пісень із побажаннями щедрого врожаю, достатку в господарстві. Вважалося, що в тій хаті де зберігається свіча, Господь пошле своє благословіння на весь наступний і майбутні роки. Господаря вітали, обдаровували його, після чого він пригощав гостей. Членам громади, котрі якимось зганьбили себе, громадську свічку не передавали, засуджували і відмову приймати її. Свічка зберігалася скільки років, скільки в селі було хат. Після нового її обходу по всіх хатах свічку здавали до церкви і заводили нову свічу.

Складна сім'я – форма сім'ї, що виділяється на основі структурно-функціональної варіантності. Складна сім'я об'єднує 2-3 або 4 покоління родичів по прямій, а іноді бічній лінії і свояків. До складної сім'ї відносять полігамні або складні сім'ї і великі розширені сім'ї. У вітчизняній науковій літературі складні сім'ї називають *великими патріархальними або неподіленими сім'ями*.

Своjak – 1) брат дружини та чоловік жінчиної сестри; 2) свояком називають свата, свою, близьку людину.

Сорорат (від латин. «soror» – сестра) – звичай за яким чоловік одружується з двома або рідними або двоюрідними сестрами (сороратна полігінія), а надалі вдівець може чи зобов'язаний одружуватися на сестрі померлої дружини. Сорорат відомий багатьом народам Америки, Азії, Африки і Океанії. У доіндустріальних суспільствах сорорат був широко поширений як переважна або обов'язкова норма. Вважається, що сорорат тісно пов'язаний з традицією шлюбного викупу; придбана за викуп жінка ставала власністю сім'ї, а за іншу жінку довелося б платити новий викуп. Тому смерть жінки, за яку заплачений викуп, повинна бути відшкодована її сім'єю або спорідненою групою родичів, особливо якщо померла жінка ще не народила дітей. Збереження сорорату у класових суспільствах звичайно мотивується турботою про виховання дітей від першого шлюбу але значною мірою пов'язано з прагненням уникнути сплати нового шлюбного викупу (див. «левірат»).

Форми шлюбу – характер з'єднання шлюбних пар, багатообразні способи укладання шлюбу. В доіндустріальних суспільствах поширений шлюб *викупом, викрадення, кузенний шлюб, левірат, сорорат*.

Храм (престол, празник) – щорічне громадське свято, день вшанування святого на честь якого названо місцеву церкву або

день її освячення. Скільки церква мала алтарів, скільки й справляли престольних свят. Основним призначенням храму, як і братчини були не лише поминки святого, а й звернення до нього за допомогою в господарських справах. До храму готувався кожний селянський двір, в хатах вішали вишиті рушники, готували святкові страви. За кілька днів до свята священник із причтом обходив парафію та служив по домах молебні перед іконою святого, якому присвячувалися урочистості. Спеціально обрані люди (*канунники*) виготовляли канунний мед та воскові свічки. Прибуток від їх продажу йшов до церковної казни, а частину його зберігали до наступних храмових свят. Храм мав свій усталений «сценарій». У день храмового свята не працювали. До села з усієї округи поспішали гості. Зранку до полудня в церкві відправлялися урочисті літургії. Потім на церковному подвір'ї влаштовували спільний обід, котрий готувався на вулиці (на залізних боронах) у громадському посуді. Обов'язково пригощали убогих людей, жебраків, а після трапези розходилися по хатах. Кожна родина прагнула запросити до себе гостей не тільки зі свого, а й з іншого села. Вважалося необхідним пригостити прошаків, лірників. Після гостин свято знову виходило на вулицю села.

Хрестини – комплекс обрядових дій, спрямованих на прилучення дитини до сім'ї, общини й християнського світу. Розрізнялись декілька варіантів хрестин: *народні, суто релігійні та змішані*. Найбільш поширений в Україні змішаний варіант: спочатку дитину хрестять у церкві, а потім у родині влаштовують гостину. Це знайшло відбиток у висловах: *йти на хрестини, йти на хлібосілля, йти на збір*. Релігійний обряд хрестин зберігався в західних районах України (поки дитина була нехрещеною, мати не могла її годувати груддю). Серед гуцулів, наприклад було заведено йдучи до церкви, стелити на поріг верхній одяг на котрий клали новонароджену дитину. Після того як мати тричі переступала через дитину, кума брала її на руки і виносила у сіни. Там баба-повитуха клала під поріг ніж, а кума, переступаючи поріг, подавала ніж через вікно. Після цих магічних обрядів куми несли дитину до церкви на хрещення.

В обряді хрестин важливу роль відігравали куми або другі батьки новонародженого у церковному варіанті – хрещені батьки, яких запрошував батько немовляти. На Середній Наддніпрянщині обирали одну пару кумів із близьких родичів, на Волині – дві-три пари з близьких і далеких родичів, на Поділлі – до п'яти, з родичів і знайомих, на Наддністрянщині до десяти пар так званих *нанашок*. Відмова від кумівства вважалася за гріх але й відповідальність у кумів була великою; вони справляли для похресника усі

хрестильні обряди, пострижини, весілля. У свою чергу батьки похресника несли кумам пироги, а *похресники* щороку провідували своїх хрещених й бабу-повитуху, несли їм «вечерю» на різдвяні свята. Після хрестин у церкві куми й сусіди збиралися до хати новонародженого за святковий стіл. Обов'язковою стравою на гостинах була *бабина каша*. Закінчувалися хрестини відвідуванням кумів батьками новонародженого, які приносили у дарунок сім хлібів і полотно. У гуцулів хрестини закінчувалися тим, що хрещені батьки дарували похресникові до весілля коня, корову чи овець. Від цього між кумами і батьками дитини встановлювалися свояцькі стосунки.

Умикання – звичай укладання шлюбу шляхом викрадення молодої / нареченої. Розрізняють справжнє умикання (насильне); (форма, що рідко зустрічається, оскільки призводить до конфлікту) і фіктивне умикання – за попередньою домовленістю сімей молодого / нареченого і молодої / нареченої.

Умовини (*оглядини, розглядини, обзорини, печеглядини, домовини*) – знайомство з господарством молодого / нареченого, яке здійснювалося невдовзі після успішного сватання. Це весільний звичай в якому проглядається серйозність ставлення до утворення сім'ї, якщо молодий / наречений не мав свого господарства то він не мав права за народними уявленнями на створення сім'ї / родини. Батьки парубка намагалися краще представити міцність господарства свого сина, демонструючи його так, щоб умовини завершилися шлюбною угодою. Бувало, навіть вдавалися до хитрощів: позичали у сусідів коня, волів, корову, сільськогосподарський реманент. Критерії оцінки обранця чи обраниці в середовищі українців базувалися на іншому ґрунті. З погляду дівчини суджений долею повинен бути гарним господарем / хазяїном, окрім того врівноваженим, спокійним і непитущим (не п'яницею), а суджена з погляду хлопця повинна бути працьовитою, вмілою господинею, а ще й красивою та привітною, доброю.

Умивання – ритуальна обрядодія, пов'язана з охоронною, обереговою метою. Особливо оберігає людину від усього злого умивання із срібного і золотого посуду. Обов'язковим цей обряд виконувався у Великий (Страстний, Чистий) четвер. Умивання мало магичні властивості: умиватися молодим / нареченим разом – це обіцянка одружитися; це дійство характерне для обряду весілля: молоді / наречені вмивають одне одного біля річки або криниці; зв'язок із водою був не випадковим, оскільки вода – вінець шлюбу; з давніх часів умивання молодої / нареченої здійснювалося біля води.

Усиновлення – прийняття в рід, сім'ю людини іншого походження і надання їй повних прав кровного родича;

Шишка – весільний обрядовий хліб у вигляді маленьких булочок, спеціально випечений та прикрашений; у сполученні: кликати на шишки – у весільному обряді – просити заміжніх жінок допомогти місити тісто, ліпити й випікати шишки для запросин на весілля.

Шлюб – суспільно визнаний союз, як правило між особами різної статі, реалізуючий природню потребу людей у продовженні роду / сім'ї. Шлюб оформлюється звичаєвим правом або законом: породжує права і обов'язки подружжя стосовно один одного та дітей..

Шлюб відвідування – форма шлюбу, коли подружжя розселяється в різних родах або чоловік оселяється не в будинку дружини, а в спеціальному чоловічому будинку.

Шлюб відробітком – форма шлюбу, укладання якого дозволяється після праці молодого / нареченого протягом певного терміну у господарстві батьків молодої / нареченої.

Шлюбний викуп – плата за молоду / наречену її сім'ї в грошовій або товарній формі. Виник при переході від материнського роду до батьківського. Він є одним із виявів патріархального безправ'я жінки.

Шурин (шуряк) – рідний брат дружини.

Ятрівка – дружина чоловікового брата.

МЕТОДИКА ЕТНОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Анкетування – різновид репрезентативного опитування під час якого польовий матеріал отримують за допомогою анкети як під час безпосереднього контактування дослідника з носіями етнічної культури так і без контактування з ними. Залежно від цього використовують різні анкети й методи праці з репрезентантами етнографічної інформації. Практикують анкетування, розповсюджуючи анкети за допомогою преси або надсилаючи поштою за заздалегідь визначеними адресами.

Види польового етнографічного дослідження – спостереження, опитування населення, фіксація речових матеріалів, збір етнографічних колекцій.

Збір етнографічних колекцій – вид науково-пошукової роботи під час польової роботи членами етнографічної експедиції з метою поповнення музейних фондів новими експонатами для створення етнографічних колекцій. Головне завдання під час збору колекції полягає в тому, щоб виділити найбільш типові елементи народної культури, характерні для конкретної групи

населення певного історичного періоду, набуття комплексу пам'яток, який представляє один населений пункт, одну місцевість, етнографічний район, а не різні адміністративно-територіальні одиниці чи різні етнографічні регіони. Комплексом речових матеріалів вважається зібрання пам'яток, які стосуються певної ділянки традиційно-побутової культури тобто тематичні колекції. Отримавши експонат, дослідник докладно його описує тобто складає так звану «легенду» в якій зазначається: місце набуття пам'ятки, дата набуття експоната, прізвище, ім'я, по-батькові власника пам'ятки; дата набуття експоната, прізвище, ім'я, по-батькові власника пам'ятки; прізвище, імена, по-батькові, вік та місце проживання осіб, які користувалися набутим експонатом у минулому; прізвище, ім'я, по-батькові, вік (або дата виготовлення пам'ятки) та місце проживання особи, яка її виготовила; загальнолітературна і місцева назви експоната; функціональне призначення набутого предмета; спосіб його використання в господарстві чи побуті; короткий опис пам'ятки зі зазначенням її особливостей і характерних рис, щоб річ не сплутати з іншими подібними. За такими вимогами описують пам'ятки культури під час їх передавання до колекції – за спеціальним актом приймання або дарчого листа якщо автор твору (виробу) дарує його музею безкоштовно.

Інтерв'ю – один із основних способів добування польових етнографічних матеріалів, під час якого вчений обов'язково контактує з носієм традиційної культури. Найчастіше його використовують спеціалісти суміжних наук та дисциплін: фольклористи, етносоціологи, етнолінгвісти, етнопсихологи, етнопедогоги та інші. Залежно від рівня підготовки, вимог та перебігу розмови народознавця з інформатором, розрізняють *формалізоване, напівформалізоване та відкрите інтерв'ю*. Перше і частково друге проводять за наперед складеними програмами-запитальниками, останнє – завчасно передбачає головну канву майбутньої розмови. Формалізовані та напівформалізовані опитування найчастіше використовують етносоціологи. Під час цих видів інтерв'ю відхилення від програми-запитальника не передбачаються. Етнологи проводять із респондентом відкрите інтерв'ю, залежно від того якою інформацією він володіє, спрямовують розмову в потрібне русло. Якість набутих етнографічних відомостей залежить від рівня наукової підготовки дослідника, зокрема й від складеної ним програми-запитальника, вміння впливати на хід спілкування та інших чинників. Безпосередня робота з репрезентантом етнографічної інформації

передбачає складові: пошук і вибір конкретного носія етнічної культури; розмова з інформатором; ефективність спілкування, мова інформатора, мова дослідника), записи у зошиті / щоденнику.

Картографування – метод узагальнення, систематизації етнологічних матеріалів, який використовується при складанні атласів, етнічних карт.

Комплексний аналіз – дослідження етносоціальних явищ як цілісних систем, що мають складну структуру із залученням матеріалів різних наук – етносоціології, антропології, археології, лінгвістики. Для зібрання сукупності матеріалів організовують комплексні експедиції, що працюють за єдиною, узгодженою програмою.

Компонентний аналіз (системний аналіз) – метод виявлення існуючих зв'язків між усіма компонентами етносоціальних явищ (останні являються цілісними системами, що мають внутрішню структуру з відповідною ієрархією зв'язків між її компонентами та систему зовнішніх зв'язків). У процесі етнографічного дослідження використовується математичний апарат варіаційної статистики.

Компонентний метод – аналізує традиційно-побутову культуру українців, вирізняє їхні складові компоненти та динамічні системи, що має важливе значення при дослідженні етнічної мозаїчності та формування регіональних історико-етнографічних зон.

Кущова експедиція – тип польової етнологічної (етнографічної) експедиції. Передбачає проведення досліджень у кількох групах населених пунктів у певному районі. При цьому припускається, що необстежені пункти цього району не збільшать рівень помилковості при виявленні типових явищ культури. Щоб уникнути помилок, попередньо вивчаються основні соціально-культурні, етнічні та демографічні характеристики району, складається його модель.

Маршрутна експедиція – типів польової етнологічної експедиції. Проводиться з метою обстеження великої території чи для розвідувального обстеження. На підставі зібраного матеріалу формується загальне уявлення про район дослідження.

Метод візуальної та аудіальної фіксації інформації – фіксація інформації від репрезентантів новітніми технічними засобами (фотографування, відеозйомка, інтерв'ю, аудіозаписи).

Метод монографічного дослідження села – ретельне, глибоке вивчення одного села; монографічне дослідження проводиться з метою розробки програми, вивчення різних

організаційних питань; метод етнографічного дослідження запроваджений у зарубіжній етнології у ХІХ століття та українській у 30-х рр. ХХ століття.

Методи етнографічного експедиційного дослідження – маршрутний і кущовий. Під час маршрутного дослідження учасники наукової мандрівки рухаються заздалегідь запланованим маршрутом із зупинками у заздалегідь визначених населених пунктах. Тривалість перебування в кожному із заздалегідь запланованих поселень залежить від поточних і стратегічних наукових завдань експедиції, багатства об'єктів матеріальної культури та вербальної інформації про досліджувані явища. Кущове дослідження обов'язково передбачає базовий пункт: звідки учасники експедиції виїжджають у найближчі поселення чи долають незначні відстані 3-5 км до них самотужки, тобто пішки. При цьому більша частина відведеного часу витрачаються на фіксацію відомостей про культуру і побут місцевого населення, решта по 1-2 дні на вивчення пам'яток народної культури у сусідніх поселеннях. Метод кущового дослідження поєднують у різних варіантах із маршрутним і навпаки.

Опитування – один з основних методів отримання вербальної інформації, який реалізується безпосередньо у процесі проведення інтерв'ю або шляхом анкетування. Опитування – вид і метод польового етнографічного дослідження, при якому етнолог попередньо підготувавшись, перебуваючи в населеному пункті сільського типу здійснює особисте спілкування із людьми, оскільки в цьому випадку етнолог може набути вербальну інформацію, використовуючи два способи – анкетування та інтерв'ю. Опитування ґрунтується на соціально-психологічній взаємодії вченого та носія етнічної культури в побуті.

Польова експедиція – наукове дослідження, яке проводиться серед сучасних народів світу з метою зібрання початкових етнологічних даних про окремі структурні компоненти традиційно-побутової культури та їхнє функціонування як певної системи. В залежності від дослідницьких завдань розрізняють *типи експедицій: стаціонарна, кущова, маршрутна.*

Порівняльно-історичний метод – у західній науковій літературі називається порівняльним, кросс-культурним, компаративним. Це спосіб дослідження, який дає змогу шляхом порівняння виявляти загальне й особливе у розвитку народів та причини цих подібностей і розбіжностей. Метод ґрунтується на уявленні про історичний розвиток національних явищ, який має загальні закономірності вияву. В залежності від конкретних

пізнавальних цілей використовується при видах історичних порівнянь: історико-типологічне (вивчення явищ, що у процесі розвитку набули схожих ознак); історико-генетичне або генетичний зв'язок): історико-дифузійне (вивчення явищ, які набули схожих ознак унаслідок етнокультурних контактів). Порівняльно-історичний метод – виявлення причин і сутності особливих і загальних рис розвитку етнічних спільнот, який дозволяє порівнювати стадійно-однотипні моделі, створені на основі типологізованих характеристик суспільних сфер – виробництва, соціальної організації.

Реконструктивний метод (метод пережитків) – метод запровадив англійський учений Едуард Тайлор, який вважав, що всі «пережитки» (обряди, звичаї, етичні норми, уявлення) через звички переносяться з ранніх етапів культури у більш пізні, стаючи важливими свідченнями історичного минулого. Шляхом ретроспективного аналізу, занурюючись у глибини історії, етнологи визначають збереження елементів архаїки у давніх і сучасних суспільствах. Цей метод особливо ефективний при дослідженні духовного життя – звичаїв, обрядів, традицій, які завдяки своїй наступності та впливовості є важливим фактором ідентифікації етнічних спільнот та зростання їхньої самосвідомості.

Стаціонарна експедиція – один з типів польової етнографічної експедиції. Орієнтується на всебічне і як правило, тривале дослідження якогось невеликого району, окремого населеного пункту або лише певної групи мешканців цього населеного пункту. Прикладом стаціонарних досліджень є роботи вчених М. М. Миклухо-Маклая серед папуасів Нової Гвінеї, В. Г. Богораза серед чукчів Сибіру, англійського етнологу Б. Малиновського у Новій Гвінеї.

Спостереження – метод зібрання інформації, який базується на безпосередньому контакті дослідника та об'єкту дослідження. Розрізняють просте спостереження (вчений пасивно фіксує дані, що його цікавить) та активне спостереження (дослідник стає членом досліджуваної групи і бере участь в її діяльності). Спостереження – вид польового етнографічного дослідження, при якому етнолог перебуваючи в населеному пункті сільського типу вивчає явища, особливості характеру досліджуваного населення (комунікабельність, доброзичливість, замкнутість), природно-географічні умови проживання населення, які впродовж тисяч років визначали характер діяльності й основні риси традиційної культури. Спостереження є методом фіксації етнографічної

інформації, який ґрунтується на безпосередньому контакті народознавця з об'єктами дослідження. Залежно від терміну інтенсивності контактування, етнологи розрізняють просте й активне спостереження. Свої спостереження учасник етнографічної експедиції занотовує у щоденнику (зошиті), який є одним із важливих документів польової етнографічної роботи.

Структурно-функціональний метод – спосіб аналізу етносоціальних явищ як системи. При цьому визнається, що елементарні структури, за якими ведеться спостереження, виконують певні функції всередині системи або для структур більш високого порядку.

Типологічний метод – один з універсальних засобів упорядкування величезного емпіричного матеріалу, який передбачає виявлення сукупності однопорядкових явищ як цілісності. Ключовим поняттям цього методу є тип. Коли упорядкування схожих та істотних ознак явищ здійснюється в синхронному аспекті, це власне і являє собою типологізацію, якщо конструювання моделі однопорядкових ознак робиться в часовому аспекті має місце періодизація. При систематизації зібраного фактичного матеріалу за визначеними критеріями має класифікація. Цей метод забезпечує моделювання етнічних явищ шляхом ігнорування окремих специфічних рис, тобто створюється загальна типологізована модель, що відображає суть і місце об'єкта в етногенетичному процесі.

Фіксація речових матеріалів – один із способів добування польових етнографічних матеріалів, під час якого члени етнографічної експедиції записують, фотографують, знімають відео про пам'ятки народної культури. Послідовність опису культурного явища залежить як від головних завдань науково-пошукової роботи колективу дослідників так від конкретної теми, закріпленої за етнологом та сценарієм опису багато комплексних культурних явищ (господарських занять, домашніх ремесел і промислів, сімейної і календарної обрядовості). Графічними способами польової етнографічної роботи (зарисовки, креслення та копіювання) має володіти кожний етнолог при відтворенні елементів і компонентів складних за конструкцією пам'яток традиційно-побутової культури (знарядь праці, житла, господарських споруд, сухопутного і водного транспорту), принципи і системи з'єднання їх між собою, характер дії під час використання.

МЕТОДИКА І ПРАКТИКА ЗБОРУ ПОЛЬОВИХ МАТЕРІАЛІВ ПРО КАЛЕНДАРНО-ПОБУТОВУ ТА СІМЕЙНУ ОБРЯДОВІСТЬ

Однією з найдавніших форм духовної культури українського народу є *звичаї та обряди*. В обрядовості українців виокремлюють *календарно-побутову та сімейну (родинну)*. Обрядів першого виду дотримувалися під час урочистого святкування початку чи закінчення календарних сезонів тобто природних циклів року: зими, весни, літа, осені. Другий вид обрядів пов'язаний із громадським осмисленням важливості події в житті людини чи родини. Сімейні / родинні обряди супроводжують громадське відзначення народин, весілля та похорону. Кожний із цих видів обрядовості пройшов складний і довготривалий шлях становлення та розвитку. Тому під час наукової підготовки до експедиції етнолог-початківець зобов'язаний зважити на кілька моментів які безпосередньо стосуються обох зазначених систем традиційної духовної культури.

По-перше, вивчаючи календарно-побутову обрядовість народу звертають увагу на те, що наприкінці XIX – у XX століть вона відзначалася багатшаровістю тобто становила сукупність компонентів та елементів різного походження – землеробських, скотарських, мисливських, рибальських, пасічницьких.

По-друге, для календарно-побутової обрядовості українців характерні різні мотиви і пов'язані з ними обрядодії: виробничо-господарські, поминальні, оберегово-захисні й очищувальні, шлюбно-еротичні.

По-третє, на характер і структуру календарно-побутової обрядовості українців вплинула зміна народного календаря; спершу людина вела відлік часу за Місяцем та Сонцем. Структура календарної обрядовості, також змінювалася через впровадження офіційних календарів – Юліанського і Григоріанського, але до початку XX століття головне значення для хлібороба мав аграрний календар.

По-четверте, використання різних систем відліку часу спричинило зміцнення окремих календарних свят, а заодно й пов'язаних із ними багатьох елементів чи навіть комплексів обрядовій. Багато хліборобських обрядів, звичних для традиційних різдвяно-новорічних свят XIX – початку XX століття у середньовіччі українські селяни виконували з приходом весни.

По-н'яте, упродовж довготривалого історичного розвитку календарно-родинної обрядовості як форми духовної культури українського народу, а також внаслідок дії деяких зазначених вище причин, відбулася підміна багатьох первісних образів і символів. Особливо на цей процес вплинуло поширення й утвердження в Україні християнства.

Складний і тривалий шлях становлення та розвитку пройшла обрядовість другого виду – родинна (сімейна). Найбільших змін вона зазнала за останніх 500 років, коли в повсякденне життя українців стала втручатися церква. З поширенням церковного вінчання змінилася схема руху почту молодого / нареченого по молоду / наречену, якщо в давнину ця схема мала будову одного кола руху (зі свого дому – в дім нареченої – у свій дім із дружиною), то наприкінці ХІХ століття майже скрізь в Україні вона мала вигляд подвійного кола руху поїзда молодого (з дому нареченого – в дім нареченої / молодої – разом із нареченою / молодою до церкви – в дім нареченої / молодої – повернення до свого дому – знову з почтом / весільним поїздом зі свого дому – в дім молодої / нареченої – повернення у свій дім із дружиною). За цей час суттєво змінилася під впливом християнської церкви родильна і похоронна обрядовість. *Обряди як явище людського життя відзначаються значною консервативністю. Члени етнічних спільнот виконують їх навіть тоді коли такі обряди вже втратили первісний зміст і значення.* Нині шлях молодого / нареченого до дому молодої / нареченої перепиняє весільна дружина / поїзд молодої / нареченої на вулиці чи перед входом у приміщення але робить це вона для розваги – щоб виторгувати у молодого / нареченого якомога більше грошового викупу за молоду / наречену. Оскільки зазначені види родинної обрядовості дуже різні за характером, функціональною спрямованістю та походженням, їх заздалегідь ділять на групи тобто за кожним із членів експедиції закріплюють тему (розділ, підрозділ). Скажімо, відомості про обряди певних календарних сезонів (зими, весни, літа, осені) можуть збирати окремо чотири етнологи. Вивчаючи, присутні у різдвяно-новорічній обрядовості атрибути хліборобства (сніп, солома, сіно, кутя, хліб, які тісно пов'язані із жайками та обжинками, дослідник має звернути увагу на компоненти літніх і осінніх звичаїв та обрядів. Одного народознавця можуть цікавити аграрні мотиви в календарній і сімейній обрядовості українців, іншого – поминальні або – шлюбно-еротичні.

Отже, у кожному з цих випадків зазначених вище, об'єкт наукового зацікавлення кількох народознавців / етнологів однаковий, а предмет їхнього польового дослідження – різний, що безперечно, позитивно вплине на кінцевий підсумок – забезпечить максимальну повноту й достовірність набутих під час експедиції етнографічних матеріалів про календарно-родинну обрядовість українців як складову традиційної духовної культури народу.

Під час фіксації етнографічних відомостей про календарно-побутову та родинну обрядовість українського народу доцільно дотримуватися послідовності виконання ритуальних дій. Опитуючи, інформаторів про їхнє власне весілля, спершу з'ясовують питання, які стосуються кількох перед шлюбних етапів (запрошення коровайниць, розчинення, замішування та випікання короваю, запрошення на весілля гостей, вінкоплетіння, прибирання гільця-деревця та короваю, розплітання коси молодої, обмін подарунками між князем і княгинею. Докладно з'ясовують усі звичаї та обрядодії, яких дотримувалися у день шлюбу (в неділю) – сповідь заручених у церкві, посад молодого(молодої) в рідному домі, церковний шлюб, посад молодих у домі молодої після вінчання, від'їзд молодого до дому, похід молодого по молоду, посад молодих у домі молодої, обмін подарунками між двома родами, обдаровування молодої, розподіл короваю, покривання молодої, переїзд молодої в дім чоловіка, весільна гостина в домі нареченого, перша шлюбна ніч. В минулому в різних історико-етнографічних регіонах та районах України зазначені інші етапи власне весільних звичаїв та обрядів відзначилися локальною специфікою, що має бути предметом підвищеної уваги дослідника. Крім цього етнолог зобов'язаний докладніше з'ясовувати в інформатора функцію кожного учасника ритуального дійства, а також призначення різних атрибутів, які супроводжували той чи інший обрядовий акт.

Вивчаючи календарно-побутові та сімейні обряди українського народу, найкраще спостерігати їх у дії, оскільки навіть докладна розповідь не може гарантувати, що респондент згадав усі відомі йому нюанси і деталі. Якщо передбачається спостерігати обряд в дії, то за рекомендацією Г. Громова, хід спостережень доцільно спланувати заздалегідь тобто скласти своєрідний план-сценарій. За багатокомпонентними та багатоетапними обрядами (за весільними, похоронними) спостереження мають вести одночасно два-три дослідники, які обирають місця праці так, щоб можна було охопити якомога більше учасників обрядових дій. Тоді кожний із науковців описує

лише те, що бачить, а результати спостережень об'єднують після завершення експедиції. Нині при доступності сучасних технічних засобів, бажано не описувати велелюдні й багатоетапні обряди, а знімати за допомогою відеоапаратури, що дасть змогу зафіксувати навіть малопомітні для ока моменти та сюжети. Водночас, плануючи опис та відеофіксацію обрядового акту заздалегідь, дослідник не може втрутитися в дії його учасників, тим більше вимагати від них виконання невластивих для їхнього ритуалу елементів. Інакше такі етнографічні матеріали втратять наукову цінність.

Традиційні календарно-побутові та родинні обряди завжди супроводжували пісні, ігри, танці. Всі ці компоненти обрядовості українців треба фіксувати, обов'язково зазначаючи їхнє місце в обряді та час виконання. Досліджуючи ігри як невід'ємний компонент багатьох народних обрядів, звертають увагу на кількісний склад учасників, їхній вік і стать, на початок, тривалість та завершення гри, а також на жеребкування як прелюдію початку ритуалу дорослих чи розваги дітей. Зазначимо, сільські діти здійснювали жеребкування по-різному але найчастіше за допомогою палиці. В одних випадках палицю закидали на віддаль, в інших – усі гравці перехоплювали її правою рукою знизу догори поки вона не закінчиться тобто відповідна палиця була своєрідною «міркою». Учасник, на якому закінчувалося жеребкування, зазвичай і починає гру. Найулюбленішою формою жеребкування серед дітей були лічилки на зразок «Раз, два, три, чотири, п'ять – вийшов зайчик погулять». Знавці дитячого фольклору давно зауважили, що серед лічилок значну частину становлять лічилки-абракадабри, причому часто вони містять іншомовний рахунковий ряд. Такі народні твори є важливим джерелом не лише для дослідження ігор, як невід'ємного компонента календарно-побутових та сімейних звичаїв і ритуалів, а й з'ясування етнокультурних зв'язків між українцями та представниками інших етнічних спільнот, їхнього ставлення до чужоземців. В іграх часто зберігаються в тій чи іншій формі пережитки.

На думку сучасних культурологів та прихильників культурної антропології гра є першопочатком формування культурного надбання людини, а ритуал з яким вона міцно пов'язана, похідним явищем ігрового буття. Так гра є добровільною дією або заняттям, що відбувається в конкретно-часових і просторових межах за вільно прийнятими але несталими правилами. Збираючи відомості про ігри, які супроводжували традиційну обрядовість українського народу, етнолог має завжди пам'ятати про цей чинник. Як

більшість комплексів духовної культури, ігри найдоцільніше описувати за послідовністю розгортання дій, обов'язково зазначаючи місце та ігрову функцію кожного учасника, використання супровідних предметів-атрибутів. Особливу увагу слід звернути увагу на правила гри. Важливе наукове значення має складена дослідником графічна схема розміщення та руху учасників розваги. Як що гру дорослих чи дітей вивчають у дії то весь ігровий сюжет чи головні ігрові моменти треба зняти за допомогою фото та відеотехніки. З цією метою під час стаціонарної чи маршрутної-кущової експедиції народознавець організовує групу дітей (дорослих), які охоче продемонструють йому свої улюблені ігри, передусім місцевого походження.

Зважаючи на специфіку, такого виду традиційної духовної культури як танці, їх вивчають професійні етно-музикознавці. Етнологи співпрацюють з ними під час проведення масштабних комплексних історико-етнографічних експедицій. Скажімо, українських музикознавців (Клименко Ірину, Єфремову Євгенію) активно залучали до пост чорнобильських польових досліджень у радіоактивно забруднених зонах Середнього Полісся.

Загалом достатня кількість зібраних етнографічних матеріалів про традиційні календарно-побутові та сімейні обряди народу є сприятливим чинником не лише для з'ясування шляхів формування, етапів історичного розвитку і трансформації кожного з цих видів духовної культури в нову та новітню епохи але й для реконструкції доісторичного минулого українського народу, зокрема специфіки його господарського укладу, громадського та сімейного / родинного життя, народних знань і вірувань.

ОСНОВИ ПОЛЬОВОЇ РОБОТИ

Як записати бабусю?

Якщо ви зацікавились етнографією, рано чи пізно зрозумієте, що найбільш цікаві речі можна дізнатися не з книжок чи інтернету, а від самих носіїв народної культури, тобто сільських бабусь і дідусів. Якщо ви дійшли такого висновку то наступним кроком для вас неодмінно стане розмова зі старожилами українських сіл.

Така розмова має назву – інтерв'ю, а бабуся чи дідусь, які діляться з вами своїми знаннями, називатимуться *респондентами* або *інформаторами*. Місце поїздки, тобто село в конкретному регіоні, буде вашим етнографічним «полем». Зрозуміло, мається на увазі не те поле, де ростуть сільськогосподарські рослини, а поле вашої дослідницької роботи, поле, де побутує чи побутувала інша традиція.

Отже, якщо ви зібрались у поле для того, щоб взяти інтерв'ю у респондента щодо певних явищ народної культури то значить, ви вирушили в етнографічну експедицію (мандрівку).

Перед тим, як відправитись у подорож, необхідно ретельно до неї підготуватись. Попередньо варто ознайомитися з усією можливою інформацією про місцевість, куди ви зібрались: особливостями географічних умов, історією, місцевою говіркою тощо.

«Навіщо, – питаєте ви, – щось читати, якщо доведеться це все побачити на власні очі?» Відповідь: необхідно бути максимально готовим до численних сюрпризів, що їх вам готує «поле». Мова респондентів може виявитися перенасиченою діалектами, чимало старих традицій встигло зникнути, водночас, чимало з'явилося нових, окремі респонденти схильні відтворювати фольклор, що запам'ятали з книжок про свій регіон.

Далі слід визначитися, які запитання ви хочете поставити своєму респонденту. Можна скористатися готовими опублікованими запитальниками з теми вашого дослідження або скласти перелік запитань самостійно чи просто попросити людину розказати про своє життя (не сумнівайтеся, що в такій розповіді обов'язково вирине чимало цікавої етнографічної інформації).

Крім програми-запитальника у кожного етнографа має бути арсенал професійного спорядження – зошит для нотаток, диктофон та фотоапарат (відеокамера). Здавалося б, навіщо потрібен зошит, якщо все необхідне буде записане на диктофон? Воно, звісно, так, але краще особисті дані респондента (прізвище, ім'я, по-батькові, рік і місце народження) продублювати у зошит. Крім того, у процесі розмови у вас з'являтиметься чимало додаткових запитань, які також слід занотувати або відмітити, які саме моменти розповіді варто уточнити.

Необхідність фотоапарата, очевидно, доводити немає потреби, адже фото респондентів, ландшафту, місцевої народної архітектури, цікавих етнографічних предметів, музейних колекцій – це те, без чого неможливо уявити жодну етнографічну експедицію.

Не зупинятимуся детально на очевидних речах – підходящому (зручному, скромному) одязі, комфортному взутті, зарядженому мобільному телефоні, дощовику, хустині чи кепці від сонця, теплій верхній одежі та бутербродах у дорогу. Про все це також необхідно подбати завчасно.

Після завершення підготовки до етнографічної експедиції, наступним етапом є безпосередньо виїзд у село. Якої ж послідовності дій та яких правил варто дотримуватись у полі?

Крок 1. Дорога до села

Отже, ви вирішили, яке саме село вас цікавить та про яке явище народної культури ви хотіли б дізнатися більше. Тепер необхідно до того села потрапити. Можна приєднатися до наукових, студентських чи учнівських організованих виїздів, можна поїхати в гості до родичів чи знайомих і, нарешті, можна вирушити самостійно. У випадку самостійної подорожі вам не

оминути колориту українських сільських автобусів, де вирує своє особливе життя: суперечки за вільне місце, варіативна вартість квитків, пташенята / кошенята / цуценята у кошиках / ящичках / сумочках, спека, специфічні музичні вподобання водія... Після однієї поїздки враження залишаться надовго.

Варто не забувати, що зупинки у такому транспорті практично ніколи не оголошують, тому варто завчасно попередити водія, щоб зупинив там, де вам потрібно. Бажано ще перестрахуватись і попросити сусідів, що їдуть поруч, вказати на потрібну зупинку.

Слід бути готовим, що починаючи з поїздки в автобусі, усім і всюди буде цікаво дізнатися, хто ви і чому у село їдете. Не варто дивуватися чи дратуватися, просто зрозумійте, що ви – людина стороння, чужа, а в селі «так заведено». Продумайте наперед, що саме відповідатимете (наприклад: «Я студентка Настя, вивчаю народні пісні, чула, що у вашому селі дуже гарно співають, тому хочу поїхати і записати ці пісні»). Люди можуть вдовольнитись вашою відповіддю, можуть повипитувати додаткові деталі, а можуть одразу почати співати. В останньому випадку слід попросити дозволу на запис і зафіксувати на диктофон усе, що вам наспівають.

Крок 2. Автобусна зупинка

Отже, ви вийшли з автобуса у селі, де немає знайомих чи родичів, що робити далі? Далі ваше завдання знайти собі респондента. Це можна зробити кількома шляхами. По-перше, можна познайомитися з людьми на автобусній зупинці і розпитати у них про місцевих старожилів. Зазвичай, вони охоче дають подібні поради, а часом можуть навіть завести прямо до бабці. Можна просто піти блукати селом і шукати стареньких, що нудьгують на лавочках. Але найкраще розпочати експедицію з відвідування сільради.

Крок 3. Сільрада

Прийшовши до сільради, необхідно зустрітись із сільським головою або його представником і докладно пояснити, що саме вас у селі цікавить. Люди в Україні добрі, голова сільради завжди гарно обізнаний із вміннями місцевого населення, тому, швидше за все, вам підкажуть, до кого піти, хто до чого здібний і в кого хороша пам'ять.

Втім, слід зауважити, що тема, яку ви досліджуватимете, диктуватиме свої вимоги до інформантів. Якщо ви записуєте фольклор, очевидно, потрібно шукати жінок, які вміють гарно співати, можливо, з місцевого колективу або церковного хору. Якщо цікавитесь весіллям, запитайте, хто зараз на весіллях співає, якщо вас цікавлять ремесла чи промисли, зверніться до чоловіків-майстрів, адже краще за них ніхто не розкаже про особливості подібних занять.

У випадку, коли ви натрапили на зачинену сільраду, зверніться до працівників клубу або навіть до продавця магазину. Усі вони радо допоможуть, а часом і самі виявляться прекрасними співрозмовниками.

Крок 4. У пошуках «баби»

Отже, ви поговорили з людьми села / селища і довідались, де живе ваш омріяний респондент. Поблукавши селом, ви підходите до брами. Як діяти далі? Спочатку варто постукати якомога голосніше і погукати людину.

У 90 % випадків замість бабусі на вас першим відреагує пес. Не варто боятись, швидше за все, пес буде на ланцюзі, і, подратувавши його, можна не сумніватись, що глухувата бабуся точно зверне увагу на ваші гукання. Однак, щоб уникнути ближчого знайомства із звіром, який вільно бігає по подвір'ю, відразу заходити у двір не варто, краще почекайте, доки до вас хтось вийде з господарів.

Крок 5. Інтерв'ю

Про те, як проводити етнографічне інтерв'ю, написано чимало (наприклад: Михайло Глушко. Методика польового етнографічного дослідження. – Львів, 2008; Поле: збірник наукових праць з історії, теорії та методології польових досліджень у 5 т. – К., 2014.), пропоную зосередитися лише на найважливіших моментах. Прийшовши до людини, ви маєте представитись і якомога простішими словами пояснити, чого ви від неї хочете. Наприклад: «Доброго дня! Я, Олександр, учень / студент з Харкова, хочу дізнатись про старі звичаї та обряди, про те, як колись люди жили. Можете розказати про це трохи?». У випадку, якщо ви йдете за рекомендацією, обов'язково про це згадайте, людині буде приємно: «Ваш голова сільради сказав мені, що Ви найкраще в селі знаєте про старовинні звичаї / пісні / ремесла».

Саму розмову варто проводити там, де хоче ваш респондент, адже тільки його бажання, а не ваш комфорт, є визначальними: у хаті – то в хаті, надворі – то надворі, через паркан – то через паркан. Також слід попередити людину, що буде вестись аудіо запис.

Якщо це збентежить її, то просто скажіть, що робите це для того, щоб нічого не забути.

Формулюючи запитання, будьте простіше. Наприклад, не кожен респондент відповість на питання: «Розкажіть, будь-ласка, про еволюцію гончарного промислу у Вашому регіоні?» Доречніше запитати: «Хто у Вас в селі був гончарем? Розкажіть, будь ласка, що знаєте про гончарство?».

Користуючись програмою-запитальником, слід бути обережним у власному бажанні дізнатися якомога більше, щоб інтерв'ю не перетворилося на допит. Запам'ятайте: ніхто нічого вам не повинен розказувати. Це ви забираєте у людей час і маєте бути вдячними за те, що вони діляться з вами своїми знаннями.

Респондента не можна перебивати. Навіть якщо баба / жінка розказує про свої хворі зуби, почекайте, дайте їй виговоритись, а тоді скеруйте розмову на те, що вас цікавить.

Тривалість розмови має залежати також не від вашого бажання, а від бажання респондента. Якщо людина втомилась або має справи, не силуйте її, краще поверніться і продовжте наступного разу.

Розмову завжди потрібно завершувати на позитивній ноті і з щирою вдячністю. Наприкінці необхідно записати прізвище, ім'я і по-батькові людини, а також місце та рік її народження, без чого зафіксована інформація не вважатиметься достовірною. Втім, якщо людина бажає приховати відомості про себе, ви маєте гарантувати їй анонімність у своїх оприлюднених текстах та виступах.

Під час розмови або після неї доречно буде попросити респондента показати вам українські старожитності, що зберігаються в хаті (вишивки, старі фото, скрині, інші предмети). Усі ці речі необхідно сфотографувати та записати собі, хто їх виготовив, коли і з чого вони зроблені, можливо, яка технологія виготовлення тощо. Не варто просити собі нічого в подарунок. Виключенням може бути тільки власне бажання людини щось вам подарувати. Проте, навряд чи такі експедиційні знахідки принесуть вам користь у побуті. Найкраще – передати ці предмети до музею, де за ними будуть доглядати належним чином.

Крок 6. Фото на згадку

Перед тим, як йти від респондента, попросіть у людини дозволу її сфотографувати. Якщо людина згодна, зробіть кілька кадрів на згадку. По-перше, ваше інтерв'ю завжди матиме образ оповідача, а по-друге, ви зможете зробити приємне своєму інформатору, коли пізніше поштою надішлете фотокартку з гарним підписом на спомин про вашу зустріч.

Крок 7. Опрацювання матеріалів

Останній етап етнографічної експедиції, чесно кажучи, найнудніший. Повернувшись додому, варто ретельно посортувати аудіозаписи та фотоматеріали. Усі вони повинні мати чіткі описи: ким, коли і від кого це записано, що зображено на тому чи іншому фото. Усі аудіозаписи мають бути дослівно розшифровані.

Увага! Дуже важливо в процесі розшифрування набирати на комп'ютері абсолютно все, що вам розказали, дослівно: ваші запитання, відповіді на місцевій говірці, сюжети про хворі зуби – усе! Категорично забороняється змінювати мову інтерв'ю. Якщо людина каже: «Я пішла в больницу», то так і потрібно розшифрувати (варіант «Я звернулася до лікарні» буде помилкою).

Подолавши найнеприємніший етап розшифрування польових матеріалів, ви отримаєте бонус – безцінний етнографічний текст, саме ту інформацію, яка вас цікавила. Після цього зафіксовані матеріали можна переосмислювати, порівнювати, аналізувати, доповнювати з інших джерел, тобто проводити з ними низку захоплюючих і цікавих дій. Відтепер ці унікальні розповіді старших людей назавжди залишаться у вашій пам'яті, а ви, теж колись зможете стати для когось прекрасним інформатором і розказати про народні традиції своєї місцевості.

**ПРОГРАМИ-ПИТАЛЬНИКИ
ІНСТИТУТУ МИСТЕЦТВОЗНАВСТВА,
ФОЛЬКЛОРИСТИКИ ТА ЕТНОЛОГІЇ
ІМ. М. Т. РИЛЬСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК
УКРАЇНИ**

Наталя Гаврилюк

ЗВИЧАЇ ТА ОБРЯДИ, ПОВ'ЯЗАНІ З НАРОДЖЕННЯМ ДИТИНИ

Паспорт запису

Дата запису _____

Село _____

Район _____

Область _____

Прізвище, ім'я, по-батькові респондента _____

Уродженець(ка) _____

Мешкає в цьому населеному пункті з _____

Опитав(ла) _____

Надання імені дитині

1. Скільки у вас дітей? Скільки дітей було у батьків? Назвіть їх імена.

2. Які імена дають дітям тепер (родові, за церковними святками, новомодні). Чому вибирають свої, українські чи якісь інші імена?

3. Назвіть популярні у вас сучасні імена – для дівчаток, хлопців.

4. Хто більше впливає на вибір імен дитини (батько, матір, родичі тощо)?

Породілля. Родини. «Баба»

1. Які існують звичаї щодо провідування породіллі в лікарні. Хто частіше приходить (чоловік, мати, ін. родичі), що приносять, як поздоровляють її?

2. Чи забирала (або забирає і тепер) породілля з лікарні «пупок», «бірочку» новонародженого. Якщо так, то що з ними робила (напр. ховала «пупок», згодом давала дитині його розв'язати тощо)?

3. Що саме дарують (дарували) акушерці за допомогу у народженні дитини (квіти, шампанське, «хустку», «рушник» тощо). Чи запрошують акушерку на родини, хрестини?

4. Як шанують батька з приводу народженої дитини друзі, приятелі на роботі («підкидають», «гойдають»)?

5. Як зустрічають породіллю з дитиною домашні. Чи є якісь спеціальні дії і слова щодо цього (що говорять, коли вступають в хату, куди одразу кладуть дитину тощо)?

6. Чи є звичай «назначати бабу». Якщо «вводять в баби», як це робиться. Хто саме стає «бабою» (рідна бабушка, старша родичка, хрещена породіллі тощо). Може є декілька таких бабів?

7. Що входить в обов'язки «баби». Скільки разів вона приходиться купати дитину. Чим і коли її обдаровують?

8. Які обов'язки «баби» на хрестинах (в'яже «квітки», «варить кашу» тощо)?

9. Чи «катають» тепер («катали» раніше) «бабу» на хрестинах (похрестинах). Розкажіть детально як це робиться. Куди везуть, що кажуть. Для чого, на ваш погляд, це робиться?

10. Чи навідують свою «бабу» діти-підлітки на свята («носять вечерю» на Різдво тощо). Як саме це роблять, що кажуть при цьому?

11. Чи зберігається звичай відвідувати породіллю з поверненням її додому. Як це зветься «відвідини», «родини». У якій спосіб це робиться (що приносять з собою на стіл, що дарують, які побажання дитині і «мамі»)?

12. Коли і хто (може «баба») перший раз купає дитину. Як це робиться (що кладуть у купіль, що примовляють тощо). Чи сходяться для цього найближчі родичі (тільки жінки або і чоловіки). Як ця подія називається («перша купіль», «родини» тощо)?

Хрещені батьки (куми)

1. Кого обирають за кумів (близьких родичів, друзів, знайомих). Чи беруть людей неукраїнської національності. Мое є якісь примовки щодо вибору кумів («кумі люблені» тощо)?

2. Чи звертають увагу на красу, вдачу, благополуччя людей, яких беруть за кумів?

3. Якого віку людей беруть за кумів (однолітків, старших). Чому тих чи інших?

4. Чи має бути пара кумів неодруженими, одруженими людьми, чи це сімейна пара?

5. Скільки пар кумів беруть (одну, дві, три чи більше). Які мають назви («старші», «молодші» тощо)?

6. Чи беруть ту саму пару на наступних дітей, чи кожного разу обирають нових?

7. Чому не можна брати за куму вагітну жінку?

8. Які матеріальні обов'язки кумів (що купує і несе кум, кум)?
9. Що таке «крижмо» (інша назва) тепер і колись. Що може входити в склад «крижма» тепер. Може пам'ятаєте, що робили з «крижмом» колись (шили сорочку, зберігали для наволоки, на «онучі» тощо). Повір'я щодо цього?
10. Яких правил мають дотримуватися куми, коли несуть дитину до хреста (наприклад не ходити в туалет тощо). Які існують прикмети щодо цього?
11. З якими словами куми забирають дитину, коли несуть дитину до хреста, і з якими словами повертають охрещену дитину батькам?
12. Які обов'язки кумів під час хрестинної частини (наприклад, кум «б'є кашу», «кума «розносить квітки»» тощо).
13. Чи «катають» кумів на хрестинах (похрестинах). Детально розкажіть як це робиться?
14. У якій спосіб батьки вшановують кумів (що дарують їм, на які свята відвідують)?
15. Чи носить дитина своїм хрещеним «вечерю»?
16. Чи мають кум (кума) виховувати дитину, якщо вона стала сиротою?
17. Що ви знаєте про звичай брати «стрічених кумів», передавати дитину через вікно. Дії і повір'я щодо цього?

«Вивід» до церкви. Хрещення дитини

1. Чи дотримуються породіллі звичаю «виводин» до церкви (після 40 днів). Мама дитини іде сама чи з дитиною до церкви. Для чого треба іти «на вивід»?
2. Чи роблять «вивід» і хрещення дитини в один день?
3. Де тепер частіше хрестять новонароджену дитину – вдома чи в церкві?
4. Коли хрестять дитину (через місяць, два, пізніше). Може, це роблять на «рік» і поєднують з «пострижинами»?
5. Чому, на ваш погляд, треба хрестити дитину?
6. Коли забирають дитину до хреста, чи кладуть частку хліба в пелюшку, заколюють булавку від уроку тощо?
7. Чи замічають як поводить ся дитина під час хрещення (спить, кричить тощо). Які знаєте прикмети щодо цього?

Хрестини. Похрестини

1. Чи святкують хрестини відразу після охрещення дитини, чи переносять на якийсь інший день?
2. Скільки приблизно людей, крім кумів, запрошують на хрестини. Що вони несуть з собою (щось з їжі, подарунки, гроші)?
3. Які страви ставлять на хрестини. З якої страви починають застілля. Якою стравою закінчують (кисіль, узвар тощо)?

4. Якими є спеціальні дії на хрестинах, щоб зібрати гроші і дарунки для дитини («б'ють кашу», «роздають квітки», калачі, ріжуть торт тощо). Розкажіть про ці дії детально – хто («баба», кум, кума) і в який спосіб це роблять. Що при цьому примовляють. Які побажання адресують дитині?

5. Які пісні співають на хрестинах. Чи збереглися пісні про «бабу», кумів?

6. Чи роблять «похрестини» («потрусини» тощо). Написати місцеву назву. З якою метою їх проводять («опохмеляються», «щоб в дитину не кидали грудками» тощо). Що особливого відбувається у цей день («підтирають носа» дитині, «катають» бабу, кумів тощо).

Пострижини та інші події в житті дитини

1. Коли вперше стрижуть дитину (через рік чи раніше). Чи є якась різниця у цьому для хлопчиків, дівчаток?

2. Для чого треба зістригати «уроджене» волосся. Які пояснення на цьому «щоб розумне було» тощо?

3. Де стрижуть – вдома чи в парикмахерській?

4. Хто стриже вдома – батько і матір, кум і кума тощо?

5. У який спосіб стрижуть (наголо, «колом», інакше)? Може, дівчаткам тільки підрізують волосся, заплітають?

6. Як обставляють процедуру постригання. Чи садять на подушку, кожух тощо. Що дають у руки дитині. Чи розкладають різні предмети перед дитиною. Для чого це роблять, що кажуть при цьому?

7. Як чинять із зістриженим волоссям (ховають «на пам'ять», спалюють, закопують під деревом тощо). Для чого це роблять. Що кажуть при цьому? Чи є звичай зберігати волосся до того, як дитина піде до школи.

8. Як у такому разі поступають з волоссям (кладуть в книжку тощо)?

9. Чому не можна викидати волосся будь-де. Які повір'я щодо цього?

10. Чи має постригання якусь термінологічну назву («пострижини», «стрижки» тощо), чи означається якимось простіше («стрижуть на рік», «на день народження» тощо).

11. Що пам'ятаєте з розповідей старших людей про постриження хлопчиків, заплітання у косок у дівчаток?

12. Як довго тепер годують дитину грудним молоком? Коли припиняють таке годування, чи не вертаються знов до грудей. Чи знають щодо цього народну заборону? Чому це загрожує дитині?

13. Які способи застосовують, щоб відлучити дитину від грудей. Що пам'ятають про це з розповідей старших людей. Чи давали дитині в руки хліб чи ставили перед нею кашу. Що казали при цьому («іди на свій хліб» тощо)? Чи відводили дитину на якийсь час до родичів, щоб не бачила матері?

14. Як спонукають дитину до ходіння. Як чинять, коли дитина робить перший крок («перерізають пута», катають яйце до порога тощо)? Розкажіть детально.

15. Як чинять з першим випавши зубчиком дитини. Що кажуть при цьому?

16. Може, пам'ятають, що робили з сорочечкою дитини-первістка. Чи залишали для наступних дітей?

Прикмети, заборони під час вагітності тощо

1. Як називають вагітну жінку («в тяжі», «важка» тощо)?

2. Які знаєте застереження щодо вагітної. Чого їй не можна робити. Як вона має поводитися. Чи дотримуються жінки цих застережень, приписів сьогодні?

3. Чому народжуються діти-каліки. Що про це розказують люди? Які знаєте прикмети, щодо того хто народиться – хлопчик, дівчинка?

4. Хто є бажанішим первістком – хлопчик, дівчинка? Чи це не має значення?

5. Може, знаєте, що робили від безплідності (способи лікування). Що робили, щоб не було дітей?

6. Чи знаєте якісь прикмети, повір'я, перекази щодо вгадування долі новонародженої дитини (наприклад. прикмети стосовно часу доби, дні тижня народження, чи робить дитинка кулачок чи розкриває ручку тощо, перекази про тих, хто міг провістити долю дитини – «баба», «пташки», «дедок» тощо).

Пам'ять про старі звичаї

1. Чи знаєте щось про те, як «баба бабувала». Як вона звалася («пупова», «бранка» тощо)?

2. Що підкладала під пуповину (книжку, гребінь тощо) коли різала (рвала) пупа. Що при цьому говорила? Куди дівали «місце (гніздо)», закопувала в хаті тощо. Чи загортала одразу дитину в батькову, материну сорочку? У які роки «баба» перестала «бабувати»?

3. Чи існував обряд обмивання рук між породіллю і «бабою» («зливки» тощо). Якого дня і у який спосіб він проводився?

4. Яких вживали застережливих засобів, щоб уберегти дитину від «поганих очей», «уроків» тощо. Які предмети для цього клали у колиску. Якими оберегами користувалися, коли вперше виходили з дитиною на вулицю (чи клали щось на поріг тощо)?

5. До яких прийомів, предметів вдаються тепер, щоб застерегти дитину від уроків?

6. Які дитячі хвороби та їх назви відомі вам зі слів старших людей («крикливці», «переляк», «родимець» тощо). Хто і як їх лікував? Може, пам'ятаєте дії, замовляння?

7. Чи носила мати дитину під курей, що казала при цьому. Які інші самостійні способи вживала, щоб зняти вродження?

8. Що таке «зноси» (коли сходяться породіллі з немовлятами). Повір'я щодо цього?

9. Чи знаєте, що таке дитина-«відміна» (підмінена нечистою силою)? Хто такі «зрони», «стратчата» тощо?

10. Чи звертаються тепер за допомогою до знахарок. У яких випадках?

11. Як ховали вагітну жінку. Чи не було звичаю класти перевернуту колиску на її могилу. Що розказують про померлу матір, яка ходить до дітей?

12. Як ховали новонароджену дитину. Як одягали, де клали. Чим відрізнявся цей похорон від похорону дорослих?

Інші звичаї

1. Як відповідають дітям на їхнє запитання «Де я взявся» («Бусол приніс», «В капусті знайшли», «Купили» тощо). Записати детально всі варіанти.

2. Ким страхають дітей, щоб слухалися, не йшли куди не слід (бабаєм, бабою-ягою, «дід в торбу візьме», русалками тощо).

ТРАДИЦІЙНА СІМ'Я ТА ШЛЮБ

Паспорт запису

Дата запису _____

Село _____

Район _____

Область _____

Прізвище, ім'я, по-батькові респондента _____

Уродженець(ка) _____

Мешкає в цьому населеному пункті з _____

Опитав(ла) _____

Знайомства. Підготовка до шлюбу

1. Як відбувалося знайомство між дівчатами та парубками у вашому населеному пункті?

2. Чи відбувалися у вашому населеному пункті вечорниці? Як вони називалися (вечорниці, вечурки, досвітки тощо)?

3. Якщо так, то хто їх організовував, де вони відбувалися (в когось удома, у спеціально орендованій хаті, іншому приміщенні, клубі тощо); чи відбувалися вечорниці у визначений час (за календарем – на дні Катерини, Андрія, Меланки, Василя, Різдво, Великдень тощо)? В який час вечорниці не дозволялося проводити?

4. Хто мав право ходити на вечорниці (неодружені дівчата, парубки (з кого віку?), одружені молоді чи старші люди? Хто не мав права приходити на вечорниці? Коли закінчувалися вечорниці? Чи вимагали батьки повернення до певного часу? Чи траплялося, що вечорниці тривали до ранку? Як ставилися до цього батьки? Чи мали право на вечорниці приходити не місцеві парубки, дівчата? / Які забави були популярні на вечорницях? Які вважалися «непристойними»? Чи були якісь пісні, примовки, небилиці, частівки тощо, які виконувалися на вечорницях?

5. Чи траплялися випадки втрати дівчиною цноти? Чи існували назви на позначення таких дівчат? Як на це реагували люди? Чи існували якісь способи покарання дівчини, парубка, примушування їх до шлюбу? Як зараз ставляться люди до такого явища?

6. Як зараз знайомляться молоді люди у Вашому населеному пункті? Чи дозволяють батьки організовувати розваги молоді удома в когось із учасників забави? Чи вважається «пристойним»,

щоб молоді неодружені дівчата, парубки проводили час (забави) поза домом і не поверталися ночувати додому?

7. У якій формі відбуваються зараз молодіжні забави (дискотека, застілля вдома у когось з учасників, застілля в кафе, ресторані виїзд / вихід на природу («на шашлики») тощо?

Укладання шлюбу

1. Як колись у вас відбувалося сватання? Кого просили бути сватами? Чи існувала попередня домовленість між батьками молодих та самими дівчиною та парубком про сватання? До якого часу у Вашій місцевості зберігався обряд сватання у такій формі, як це було «колись»? Чи існує зараз обряд, який більше чи менше нагадує колишній обряд сватання?

2. Як зараз молоді люди повідомляють батькам про плани утворення сім'ї, як відбувається. знайомство батьків наречених? Чи укладаються зараз шлюбні угоди, в яких достатньо чітко обумовлюється майно, що передається молодій сім'ї від батьків? Хто є свідком при укладенні такої угоди (чи вона засвідчується нотаріусом)?

3. Як люди ставляться до ситуації, коли після домовленості про весілля, весілля не відбувається? Кого вважають винним? Чи є форми відшкодування моральних, матеріальних затрат стороні, якій відмовили?

4. Як ставилися до шлюбів між дівчиною і парубком з різних за соціальним і майновим становищем сімей? Зараз при виборі шлюбної пари чи береться до уваги майнове становище сім'ї дівчини і парубка? Чи зберігається прагнення обрані шлюбного партнера рівного собі за майновим становищем (з боку дівчини; з боку парубка)?

5. У якому віці зараз вступають у шлюб молоді люди у вашому населеному пункті? Яка вважалася нормальною різниця у віці між парубком та дівчиною? Яка різниця у віці між парубком та дівчиною вважається нормальною зараз? Чи повинен парубок бути старшим за наречену? Чи могла бути дівчина старша за парубка і на скільки років?

6. Як ставляться до парубка, який одружувався з покриткою? Як ставляться до парубка, який одружується з жінкою, що має позашлюбну дитину? Чи виникають у такій ситуації у родині дівчини певні майнові зобов'язання щодо нареченого дочки?

7. Як ставилися до парубка, який одружувався з жінкою, що мала дитину? Як зараз ставляться до чоловіка, що одружується на жінці з дитиною (дітьми)?

8. Чи траплялися у вас випадки, коли у випадку смерті чоловіка його брат одружувався на його удові?

9. Чи є певні особливості у ставленні до дівчини, яка виходить заміж за чоловіка з дітьми від попереднього шлюбу?

10. Чи були уставленим норми посагу – що давали за дівчиною при одруженні? Що виділяли батьки парубка при одруженні? Що ви зараз вважається обов'язковим, що престижним давати за дівчиною, за парубком при одруженні? Чи практикується у вас зараз таке явище, як шлюбна угода (завірена нотаріально)?

11. Вважається нормою чи швидше винятком, коли молода сім'я, навіть живучи відокремлено, продовжує отримувати матеріальну допомогу від батьків (чи є певні умови, коли така матеріальна допомога вважається необхідною – за яких)? Чи існує момент змагальності між батьками подружжя в «обдаровуванні» молодих і за яких умов?

12. Чи обов'язковим було батьківське благословення? Наскільки важливим зараз є ставлення батьків до одруження дітей, чи обов'язкова їх згода?

13. Чи колись бралася до уваги думка (згода) дівчини при сватанні?

14. Чи зараз відбуваються у вас обрядові дії, які нагадують традиційне сватання (візит сватів з хлібом чи іншими (якими) подарунками, застілля, обмін подарунками тощо), оглядини і т.д.?

15. Чи можливе одруження між дальніми родичами? Між якими?

16. Чи траплялися у вас випадки, коли молоді люди живуть разом без реєстрації шлюбу та без вінчання? В яких випадках це є прийнятним, а в яких ні?

17. Чи трапляється у вас, коли молоді люди живуть разом, повінчавшись у церкві? Чи все ж таки весілля залишається обов'язковим?

18. Чи вважається у вас обов'язкове вінчання за умов державної реєстрації шлюбу?

19. Чи траплялися у вас випадки, коли вінчання та весілля розділялися великим проміжком часу? Це були люди середнього, старшого чи молодого віку?

20. Яке у вас ставлення до одностатевих сімей?

21. Чи траплялися у вас випадки, коли разом живуть люди однієї статі, не пов'язаних кровними зв'язками, складаючи, за їх словами сім'ю?

Обов'язки в родині

1. Які обов'язки по дому традиційно вважалися жіночими, які чоловічими? Чи спостерігаються зараз зміни в уявленнях про чоловічі та жіночі обов'язки?

2. Якою повинна бути поведінка жінки, коли вона приходить у дім батьків чоловіка? Чи повинна вона у всьому слухати свекруху? Чи може молода сім'я, живучи в домі батьків чоловіка (із ними) вести власне господарство?

3. Як у вас зараз ставляться до приймацтва? Яким є ставлення до чоловіка в родині його дружини? Чи повністю він залежний у своїх діях удома від волі батьків дружини та бажання самої дружини?

4. Чи спостерігається у вас тенденція до відділення від батьківського господарства новоствореної сім'ї? Якщо так, то що для цього робиться?

5. У разі виникнення конфліктів між чоловіком і дружиною чи запрошується хтось із родичів, щоб допомогти у його вирішенні?

6. Чи можливі були колись розлучення і, якщо так, то за яких умов? Як зараз ставляться до розлучень? Як ділиться майно при розлученні? Чи беруться до уваги інтереси дітей при поділі майна?

7. У випадку розлучення батьків з ким частіше залишаються діти? Чи трапляється так, що діти залишаються з батьком (умови)? Чи трапляється, що батьки ділять між собою дітей? Які форми матеріальної допомоги вважаються прийнятними з боку тієї сторони, яка віддає дітей іншій?

8. Чи трапляються зради чоловіка чи дружини? Чи однакового осуду зазнають чоловік та жінка в разі виявлення зради? Кого у випадку зради вважають винним у ній? Як ставляться люди до сім'ї, в якій можливі зради між чоловіком і жінкою? Чи є причини, які можуть виправдовувати, з точки зору сторонніх, сімейні зради?

9. Як колись карали, коли ловили жінку чи чоловіка на перелюбстві? Чи було перелюбство причиною для розлучення?

10. Чи трапляються у вас випадки, коли чоловік фактично може мати дві сім'ї – офіційну і приховану? Як до цього ставляться люди? Чи трапляються випадки, коли така ситуація виправдовується в очах оточення?

11. Які зміни в сімейних стосунках спостерігаються у зв'язку з відродженням майже зниклого на початку ХХ ст. явища заробітчанства?

12. У випадку розпаду сім'ї на кого лягають і яким чином обов'язки по догляду та вихованню дітей?

13. Якою, на вашу думку, в разі розпаду сім'ї має бути участь батька (якщо діти залишаються з матір'ю) чи матері (якщо діти залишаються з батьком) у вихованні та утриманні дітей?

Виховання дітей

1. Скільки на Вашу думку, повинно бути дітей у сім'ї? Що, на Вашу думку, може посприяти збільшенню кількості дітей у сім'ях?

2. Що на Вашу думку, є найважливішим у вихованні дітей (спілкування з матір'ю; спілкування з батьком; виховання бабусі й дідуся; залучення нянь, які постійно приділяють дитині увагу; використання сучасних засобів впливу – телебачення, комп'ютер)? Чи вважаєте Ви, що традиційне виховання – колискові пісні, забавлянки, казки, раннє залучення дитини до посильної праці, догляд за молодшими дітьми (якщо є) – залишається актуальним сьогодні?

ВЕСІЛЛЯ ТА ПОВ'ЯЗАНІ З НИМИ ЗВИЧАЇ

Паспорт запису

Дата запису _____

Село _____

Район _____

Область _____

Прізвище, ім'я, по-батькові респондента _____

Уродженець(ка) _____

Мешкає в цьому населеному пункті з _____

Опитав(ла) _____

Дошлюбні спілкування молодих. Весільні звичаї та обряди

1. Де раніше знайомилася молодь? (на вечорницях, досвідках)
2. На що у вас зверталася увага при виборі нареченої?
3. Що цінувалося в народі при виборі нареченого?
4. Що найбільше в народі цінувалося при вступі молодих у шлюб? (кохання, врода, здоров'я, достаток)
5. Яких звичаїв дотримувались у вас при підготовці до шлюбу?
6. Де раніше оформляли шлюб? (у сільській раді, «жили на віру»)
7. Чи впливає, на вашу думку, вінчання на міцність шлюбу?

Передвесільний цикл

1. Чи мав назву договір про шлюб? Якщо мав, то яку? (запити, сватання, заручини, оглядини, інша назва)
2. Чи попередньо у вас дізнавалися про наміри батьків нареченої? (віддадуть чи ні)
3. Чи мали якусь назву ці розвідування про наміри батьків нареченої (допити, розвідки, запити, вивідки, визнавши)
4. Чи були у вас випадки, коли свати приходили без попередження? (так, ні, інколи)
5. Яку назву у вас мав ритуал сватання? (сватанне, зговорини, світанки, змовини, дання рушників, брання рушників, обмінати хліб, подати хустки, подати рушники, засилати сватів, запити, могорич)
6. Як називають у вас посередники при сватанні? (старости, свати сватачі, посланці, говоруни)
7. Хто з рідних чи знайомих міг бути сватом або старостою?

8. Що повинні були мати з собою свати? (ціпки, хліб, сіль, горілку)

9. Які дні у вас вважались щасливими для сватання ? (напр. якщо у п'ятницю іти свататись, то буде вдача, «засватається навіть свинячий пастух»)

10. Які слова говорили старости при сватання дівчини? (про куницю, про телицю, про красну дівицю, про товар, купців, мисливців...)

11. Які предмети та дії у вас використовувалися при сватанні? (піднесення хустки, пов'язування рушника, обмін хлібом, розламування хліба, піднесення води сватачеві, частування сватів)

12. Чи проводився у вас обмін хлібом при згоді батьків на шлюб?

13. Чи розрізали (розламували) у вас на сватанні хліб навпіл?

14. Якщо так, куди дівали другу половину хліба? (віддавали сватам, дівчатам, «щоб швидше заміж повиходили» інакше, як саме)

15. Чи давали щось сватачам, коли їм відмовляли? (повертали хліб, підносили гарбуз)

16. Які слова говорили, коли відмовляли сватачам?

17. Які слова говорили, коли хотіли ще подумати, щоб прийняти остаточне рішення?

18. Чи чули ви про сватання дівчат до парубків? (так, ні) Якщо так, то як це відбувалось?

19. Чи питали у вас прилюдно згоду дівчини на шлюб?

20. Які слова при цьому говорили?

21. Чи обговорювалось у вас на сватанні придане дівчини?

22. Чи був у вас звичай оглядин?

23. Чи знайомились у вас із достатком нареченого ?

24. Кого з родичів чи сусідів запрошували у вас на сватання?

25. Чи наймали музик на сватання?

26. Чи виконувались спеціальні пісні на сватанні?

27. Чи відбувались обмін подарунками між двома родинами на сватанні?

28. Якими обрядами закріплювалось досягнення остаточної згоди на шлюб? (зв'язування рук, обмін хлібом, перебиванням рук, обдаровуванням присутніх подарунками, перев'язування рушниками старостів, іншими обрядами (якими саме))

29. Чи домовлялися на заручинах чи сватанні про час весілля та подарунки для гостей?

Весілля

1. Чи є, на Вашу думку, весілля – визнанням громадою (односельцями) шлюбу?

2. Яку назву у вас має весілля? (свайба, свадьба, свальба, весілле, інакше, як саме)

3. Як називали у вас наречених? (князем, княгинею, молодою, молодим, інакше, як саме)

4. Як називають у вас молодь з боку нареченого (хорунжий, бояри, дружба, світилки, почет, причет, дружина)?

5. Як називають у вас молодь з боку нареченої (старша дружба, дружки, брати)?

6. Чи призначався у вас на весілля старший сват (староста)?

7. Чи виконував він на весіллях головну роль ведучого обряду?

8. Чи давав на весіллях старший сват (староста) дощвіл на виконання обрядів?

9. Чи був у вас сват (староста) безпосереднім виконавцем важливих обрядових дій:

– зв'язував руки нареченим на знак прилюдної згоди молодих на шлюб;

– ніс моральну відповідальність за дотримання традиційного сценарію весілля;

– обводив молодят навколо столу;

– по внесенню короваю, його розподілу;

– по виголошенню «прощі»;

– по одяганню намітки (хустки) на наречену;

– виряджав почт (весільний поїзд) молодого за нареченою;

– при «торгуванні» місця біля молодої;

– врученні дарів від молодого;

– наповнював чарки гостей;

– виконував і інші обряди, які саме _____.

10. Яку роль на весіллі виконували батьки молодих:

– благословляли наречених;

– зустрічали їх після шлюбу;

– проводжали в дім молодого;

– зустрічали невістку.

11. Чи були у вашій місцевості і чи є посаджені батьки (батько, мати)?

12. Як їх називали (посаджені батьки, панамки, інакше, як саме)?

13. Хто цю роль на весіллі міг виконувати?
- хрещені батьки
  - інші люди, хто саме?
14. Чи є у вашій місцевості при проведенні весілля староста (старша свашка, сваха)?
15. Які обрядові завдання вона виконує на весіллі?
- бере участь у церемонії обміну подарунками;
  - обрядовому обміні хліба на порозі в домі у молодої;
  - засвідчуванні весільних свічок;
  - в обряді покривання молодої;
  - в обряді комори;
  - інших, яких саме _____.
16. Яку роль на весіллі виконував неодружений брат нареченої? («продавця» сестри-нареченої, головна фігура під час роз плетення коси тощо).
17. Хто саме і у який день у ваші місцевості запрошує на весілля?»
18. Чи випроводжали у вас батьки молодих, на запрошення гостей на весілля, урочисто?
19. Чи віддячували у вас запрошені грішми, чи частували наречених?
20. Які слова говорили при запрошенні на весілля?
21. Коли, в який день, пекли коровай?
22. Кого запрошували на виготовлення та печення короваю, а кому заборонялося?
23. Як називають у вас весільні хліби? (коровай, корогвай, короваль, гільце, теремок, бивень, дівування, ріжки, калач, велика весільна шишка, лежень тощо)
24. У кого в домі пекли коровай? (у нареченої, у нареченого, у хрещених батьків).
25. Чи були випадки , коли чоловіки замішували тісто і вимітали піч під коровай?
26. Якщо так, то як їх у народі називали?
27. Чи заносили у вас при виготовленні короваю житній сніп? («щоб гарним було життя молодих»)
28. Якщо заносили, то чи був у вас потім обряд молотіння весільного снопа? Коли і як це відбувалося? Чи якимось у народі це називали?
29. Яка послідовність виготовлення короваю? Яким чином розчиняли тісто?
30. Якої форми виготовляли коровай (круглої, овальної, прямокутної) та чим його оздоблювали? (шишками, віночками, голубками, косичками, чим ще)

31. Які пісні виконували при виготовленні на печенні короваю?
32. Куди виливали оду після обмивання рук коровайниць? (під яблуню, інше дерево, інше місце)
33. Чи було у вас ритуальне вимітання печі?
34. Яким чином саджали коровай у піч?
35. Чи піднімали у вас хлібну діжу вгору і чи стукали нею об сволок? («щоб коровай високим і гарним був»)
36. Чи наповнювали у вас при цьому діжу цукерками і зерном, якими потім обсипали молодих, благословляли на шлюб?
37. Чи треба було щось принести з собою коровайниці (муку, яйця) та як бути одягненою? (святково, головне, щоб чисто і т.п.)
38. Що запікали в короваї? (монети, яйця, гілочки тощо)
39. Як називають у вас невеликих розмірів хлібчики? (шишка, верч, гуска, голубка, качка, сова, борона)
40. Для чого (для кого) вони призначались?
41. Чим обдаровували у вас коровайниць?
42. Які прикмети на подружнє життя символізував випечений коровай (вдало спечений – на щастя, тріснутий – розлучення і т.п.)
43. Чим і як частували коровайниць?
44. Чи є у вашій місцевості барвінковий обряд?
45. Чи прийнято у вашій місцевості прибирати весільне деревце? (гільце, вільце, дівування, «райське деревце»)
46. Із якого дерева його робили і чим прикрашали?
47. Чи прийнято було у вас справлять дівич-вечір (дівичник, вечоринку вінкоплетини тощо)
48. У кого (нареченого, нареченої) його відзначали?
49. Які обрядові предмети готували на дівич-вечірі? (світильник, весільну свічку, шаблі, мечі, трійцю тощо)
50. Із чого у вас робили світильник (шаблю, меч) і чим оздоблювали?
51. Як у вас відбувалося розплетення коси нареченої?
52. Чи було у вас раніше розчісування кучерів молодому і одягання шапки із квіткою? Якщо так, то яу це відбувалось?
53. Чи відомі вам «пострижини молодого» у суботу?
54. Чи заведено у вас на дівич-вечорі одягати вінок нареченій?
55. Чи прийнято було у вас на дівич-вечорі обмінюватися подарунками між нареченими?
56. Якщо так, то що було прийнято дарувати один одному?
57. Чи було прийнято у вас на дівич-вечорі робити посад і на нього садити наречених?

58. Якщо так, то на що садовили наречених і що під нього клали?

59. Які слова говорили батьки при посаді, благословляючи дітей на одруження?

60. Які страви у вас готують на весілля?

61. Хто і як зустрічає прибуваючих на весілля гостей?

62. Які прикмети поведінки молодят у церкві, які впливають на подружнє життя ви знаєте? (стати першою (першим) на рушник, щоб ніхто не перейшов дорогу, не можна оглядатись, бо розведуться, якщо одне оглянетесь, то друге вмере тощо)

63. До кого (молодої, молодого) повертаються у вас молодята після шлюбу?

64. Чи є у вас звичай перекривати дорогу молодим (виставляти стіл, вимагаючи викуп від будь-кого із сусідів)?

65. Як у вас зустрічали молодого біля воріт молодої? Яку назву у вас має цей обряд (ворітна, викуп, перейми тощо)?

66. Хто його організував і яка плата бралася за викуп нареченої?

67. Чи зустрічають у вас батьки хлібом-сіллю біля порога і благословляють після шлюбу?

68. Чи крім хліба, ще чимось зустрічають батьки молодих?(медом, у вивернутому кожусі тощо)

69. Скільки разів вклоняються наречені батькам? Чи ще комусь вклоняються молодята?

70. Чи має місце у вас друга перепона біля дверей або в сінях дружками? Якщо є, то який викуп вимагали дружки?

71. Чи є у вас на весіллі викуп молодим місця біля молодої?

72. Якщо так, то хто у вас торгується з молодим за місце біля молодої?

73. Чи поширений у вас обряд «ховання» або «підміни» нареченої?

74. Чи має місце на весіллі обмін подарунками між родинами, чи обдаровується лише родина нареченої?

75. Яких пісень співають при зустрічі молодого, викупі, на посаді?

76. Чи поєднується у вас ритуал ділення короваю і обдаровування молодих? Хто вносить та ділить коровай?

77. Що ще додають до короваю? (чарку, подарунок)

78. Пригадайте, будь-ласка, тексти при подачі короваю та послідовність його вручення?

79. Які побажання висловлювали молодим, отримуючи коровай?

80. Що у вас на весіллі проводять першим: ділення короваю чи покривання молодої?

81. Кому і коли у вас доручали провести обряд покривання молодої?

82. У якій послідовності він відбувається?

83. Хто знімав вінець у молодої?

84. Які пісні при цьому співали?

85. Чи роздавала у вас молода стрічки дружкам? Якщо так, то як це відбувається?

86. Як відбувався переїзд молодої в дім чоловіка?

87. Хто супроводжував молоду до свекрухи? (приданки, закосяни, свашки)

88. Що вони повинні були мати з собою?

89. Як відбувалася зустріч невістки? (молодих перевозили (переводили через вогонь; свекруха зустрічала невістку у вивернутому кожусі; переводила її через поріг, тримаючи за пояс; сипала за комір сорочки жито; батько тричі торкався схилених голів молодих хлібом тощо)

90. Яких пісень співали?

91. Чи був у вас на весіллі звичай «комори»?

92. Чи проводилася демонстрація цнотливості дівчини після шлюбної ночі? Якщо так, то яким чином? (вивішували червону запаску на воротах, на хаті; виносили на вікові діжки сорочку молодої, прикріплювали до головного убору червоного кольору квітку; підфарбовували горілку тощо)

93. Чи клали у вас молодим в узголів'ї шлюбної постелі хліб?

94. Якщо так, то яку назву він мав і що з ним робили на другий день?

95. Чи було у вас на другий день «вмивання молодих»? Якщо так, то як це проходило?

96. Чи виконувала у вас невістка на другий день весілля такі дії: розтоплювала піч; ходила по воду тощо?

97. Чи приносили у вас у понеділок сніданок молодій?

98. Чи окроплювали на другий день господарство свяченою водою?

99. Чи частували родину молодої, тещу, свекрів за дочку?

100. У який день у вас ходили до сусідів і кумів по кури?

101. Чи були у вас на весіллях обряди рядження? (у фальшивих молодих, циган, лікарів, діда, бабу, «козу», «журавля» тощо). Які предмети для цього використовувалися?

102. Як у вас вшановували батьків, особливо коли вони видавали останнього сина або дочку?

103. Чи возили у вас «купати» батьків до ставка чи річки?

104. Чи ходили у вас на весіллі на борз до молодої? Якщо так, то коли це відбувалось?

105. Чи був у вас на весіллі обряд «биття каші»? Якщо так, то як він проводився?

106. Чи робили у вас із соломи опудало, одягали його у старий одяг і потім спалювали? Якщо так,навіщо, як ви гадаєте, це робили?

ПОХОВАЛЬН-ПОМИНАЛЬНІ ЗВИЧАЇ ТА ОБРЯДИ

Паспорт запису

Дата запису _____

Село _____

Район _____

Область _____

Прізвище, ім'я, по-батькові респондента _____

Уродженець(ка) _____

Мешкає в цьому населеному пункті з _____

Опитав(ла) _____

Похорон

1. Які прикмети віщують смерть наяву (поведінка домашніх тварин, птахів тощо) або у снах?

2. Чи можна якось запобігти смерті. Що люди розказують про це?

3. Як прощаються з вмираючою людиною, що роблять і кажуть при цьому.

4. Розкажіть як вмирала близька Вам людина. Може Ви самі «приймали смерть»?

5. Чи знаєте, як можна полегшити агонію і смерть (кладуть на землю тощо). Хто тяжко вмирав (відьма тощо). Які повір'я щодо цього?

6. Може знаєте якісь повір'я, перекази про те, хто така «смерть»?

7. Хто за правилами обмиває, наряджає померлого. Чи можуть це робити «свої» чи тільки запрошені люди. Чи обмивають жінку тільки жінки, чоловіка чоловіки. Як називають цих людей («обмивальниці», «наряжальники» тощо).

8. Як у Вас кажуть на саму померлу людину («мрець», «смертельник» тощо).

9. Яким має бути одяг померлого. Чи готують смертний одяг задалегідь («вузлик на смерть» тощо). Які особливості вбрання у старих людей, неодружених, дітей. Які існують правила щодо вузлів, гудзиків на одязі?

10. Що роблять з мотузками, якими перев'язують ноги. Як вони зветься («пута» тощо). Які розповіді про те, хто намагається їх забрати. З якою метою це робиться?

11. Що робили з водою, якою обмивали померлого. Кули її виливали або ставили. Що казали при цьому. Як називали цю воду («мертва вода» тощо). Чи могли використовувати цю воду для «чарівних» справ?

12. Куди кладуть померлого після обмивання (лава, стіл тощо). У який бік головою («на покуть», на захід тощо) чи це не має значення?

13. Розкажіть про труну. Яка її місцева назва («домовина» тощо). Коли (одразу чи згодом) перекладають тіло у труну. Згадайте, хто робив труну раніше. Як звали цих людей («труначі» тощо), як їм віддячували за роботу?

14. Що саме кладуть, ставлять на стіл, покуть (свічки, кутя, вода тощо)?

15. Чи ставлять фотопортрет померлого на столі. Чи несуть його в процесії?

16. Що саме з харчів ставлять для «душі померлого» (воду, хліб, сіль, мед тощо). Що кажуть з цього приводу («душа прилітає воду пити» тощо). Чи використовують також рушник (вішають на вікно тощо)? Для чого це роблять?

17. Скільки днів має стояти «вода для душі»? Що з нею роблять на дев'ять, сорок днів. Розкажіть детально (може виливають «на покуть з двору», «на могилу», «розпивають» тощо)?

18. Чи завішують дзеркало, зупиняють годинник, виключають радіо і на який строк (на час похорону, на всі дев'ять, сорок днів чи якось інакше). Чому треба завішувати дзеркало. Що кажуть про це?

19. Що одразу роблять в господі, щоб смерть не зашкодила живим (торкаються тварин, несучки і яєць тощо). Чи не перевертають якісь речі в хаті. Для чого це робиться?

20. У який спосіб сповіщають людей про смерть (відчиняють двері, ворота, зав'язують на воротах хустку, колокольним дзвоном тощо)?

21. Коли і як у Вас голосять. На яких етапах похорону, поховання. Чи голосять на поминках. Як по місцевому кажуть – «голосять», «плачуть», «примовляють» тощо?

22. Як довго можна плакати-тужити за померлим. Які повір'я щодо цього?

Прощання в хаті, на подвір'ї

1. Що несуть з собою люди, коли йдуть прощатися з померлим (свічки, хліб, зерно тощо).

2. Що роблять і кажуть ті, хто приходить прощатися з померлим?

3. Чи можна залишати померлого самого (без догляду) в хаті. Якщо не можна, то чому. Що говорять з цього приводу?
4. Хто має сидіти біля померлого вдень, хто вночі?
5. Чи є нічні зібрання біля померлого. Що присутні роблять в цей час (читають Псалтир, співають «побожні» пісні тощо).
6. Одну чи дві ночі має «переночувати» померлий в хаті перед похованням?
7. Скільки-днів «душа» в хаті, на цьому світі. Що кажуть з цього приводу старі люди?
8. Коли приходить до хати священник, як він робить опровід. Розкажіть детально?
9. Якщо небіжчика перекладають у труну перед приходом священника, то чи кладуть в труну гроші, інші речі, який любив померлий (які саме предмети кладуть), розкажіть детально?
10. Чи кладуть «запасний одяг» в труну. Для чого це роблять. Що кажуть з цього приводу старі люди?
11. Чи розв'язують всі вузли на одязі померлого, коли перекладають у труну?
12. Чи може йти прощатися з померлим вагітна жінка. Чи може йти на кладовище мати за дитиною-первістком. Що розказують старі люди з цього приводу?
13. Як домашні наостанок прощаються з померлим в хаті (стають довкола з свічками, обходять довкола і цілують тощо)?
14. Чи стукають домовиною об поріг, коли виносять померлого на двір. Як і скільки разів це роблять. Як пояснюють ці дії («прощається з домівкою», «перестає чути» тощо)?
15. Як прощаються з померлим на подвір'ї. Чи саме тут люди передають своїм померлим певні речі, вкладаючи їх у труну небіжчика. Які перекази щодо снів і прохання раніш померлих передавали їм певні речі на «той світ»?

Похорон-процесія

1. Який поминальний аксесуар лаштують на подвір'ї для процесії (рушники, хустки, колачі тощо). Склад цих поминальних дарів?
2. Як і чим перев'язують руки носіям труни, віка та іншим?
3. Чи несуть «коливо» (канун), пряники, цукерки, колачі тощо на кладовище?
4. Чи є звичай «перестеляти дорогу» від хати до воріт. Як це робиться, розкажіть детально?
5. Що роблять в хаті після того, як винесли померлого - підмітають, миють тощо, чи цього не можна робити?

6. Чи знаєте про те, як довго не можна було мазати, білити в хаті. Яке місце залишали для душі. Як це місце називали («діди» тощо)?

7. У якому порядку стає і йде похорон. Як оформляють машину (ковдра, дерев'яний хрест тощо), на яку ставлять труну з померлим. Чи є звичай наймати «музику»?

8. Скільки разів і у яких саме місцях (перехрестя, мостки тощо) зупиняється похорон. Що під час зупинки відбувається (читають молитви, дають поминальні дари тощо). Може посипають дорогу хвоєю (барвінком, квітками)?

9. Чи виносять люди до похорону, який іде селом, хліб, щось інше з домівок. Що кажуть при цьому?

10. Які знаєте прикмети щодо похорону, який іде селом (будять тих хто спить, кладуть під немовля щось залізне тощо)?

11. Чому не можна перетинати дорогу похорону. Які повір'я щодо цього?

12. Чи заносять померлого до церкви. Як правиться опровід в церкві?

13. Що відбувається перед воротами кладовища. Що роблять і кажуть при цьому. Може, кладуть хліб, щось інше на стовпі воріт. Чи знаєте повір'я про «сторожа» на воротах?

14. У який спосіб опускають труну в могилу (на «пасах», полотні рушниках)?

15. Чи кидають в могилу щось інше окрім землі. Якщо кидають гроші тощо, для чого це роблять. Як ставиться до цього священник?

16. Що роздають людям на кладовищі чи при виході з нього «на помин душі» (пряники, цукерки, «коливо»)?

17. Як запрошують людей на посмертний обід. Як він називається («обід», «жалобний обід», «поминки» тощо)?

Післяпоховальні поминання

1. У який спосіб чинять, вертаючись до хати (миють руки, торкаються печі) Що кажуть при цьому?

2. Як розпочинається обід. Хто і що говорить. Як називається перша поминальна страва («коливо» тощо). Назвіть інші страви. Які напої?

3. Чи ставлять на стіл чи покуть якусь їжу з поминального столу для душі померлого. Чи запалюють свічки. Чи запрошують якимись словами душу померлого на обід?

4. Що саме роздають людям на помин душі? Які слова говорять ті, хто дає, і хто бере поминальний дар?

5. Чи сплять в хаті у післяпоховальну ніч? Чи чекають на з'яву душі. Які ознаки її присутності в хаті? Що про це розказують люди?

6. Чи носять зранку «сніданок» на могилу? З чого він складається. Чи є звичай «поправляти» могилу, «будити померлого»?

7. Як справляють «дев'ять, сорок день, рік» які вони мають місцеві назви («дев'ятини» тощо). Які були відмінності у відзначенні цих дат?

8. У які із цих днів дають поминальний дар тим, хто наряджав, ніс, опускав в могилу померлого? Склад поминального дару. Чи розлають одяг, інші речі померлого?

9. Як відчувалася присутність душі померлого і протягом якого строку – 9-ти, 40-ка днів, може через рік. Що розповідають про з'яву померлого у сні з якимсь його проханням. У якому вигляді (пташки, мишки, тіні тощо) може з'являтися душа померлого?

Календарні поминки

1. У які дні і свята поминають померлих. Їх назви («Навський великдень», «Могилки», «Проводи» тощо). Чи поминають померлих у передріздвяний вечір?

2. Які поминання відбуваються на кладовищі, в церкві, а які тільки вдома (напр. «Діди»)?

3. З чого складається поминальний дар («панахида», «миска» тощо), який несуть в церкву, на могилу. Чи вішають рушники (тощо) на пам'ятник?

4. Якщо справляють «Діди», то як і скільки разів на рік це роблять?

5. Може, пам'ятаєте як запрошували «Дідів» на вечерю. Якими словами. Скільки страв ставили на стіл. Чи залишали страви на ніч. Чи лишали їм місце на печі. Чи ворожили на долю живих. Чи звався ранок наступного дня «Баби». Що робили і які страви готували цього дня?

6. Чи знаєте якісь оповіді про сні, які сняться на «Діди»?

7. Як Ви вважаєте, чи мертві якимсь чином допомагають живим? Чи попереджають живих про якісь події в сім'ї?

Померлі не своєю смертю

1. Як і де ховають тих, хто повісився, утопився. У який день року їх поминають. Що розказують старі люди про це?

2. Як поминають тих, хто загинув на війні і похований не в рідному краї? Чи ставили хрест на подвір'ї?

3. Що розказують про те, як померла мати ходить годувати немовля?

4. Що переоповідають люди про «ходячих» мерців («вішальників», «пропойців» тощо)?

5. Що переоповідають люди про нехрещених, страчених дітей? У якому вигляді вони з'являлись і що треба було робити, щоб їх охрестити?

ТРАДИЦІЙНІ КАЛЕНДАРНІ СВЯТА ТА ОБРЯДИ

Паспорт запису

Дата запису _____

Село _____

Район _____

Область _____

Прізвище, ім'я, по-батькові респондента _____

Уродженець(ка) _____

Мешкає в цьому населеному пункті з _____

Опитав(ла) _____

Зимовий цикл

1. Якими звичаями та обрядами відзначали день Введення (4.XII)?

2. Чи був звичай влаштовувати дівочі ворожіння на Катерини (7.XII)?

3. Як зустрічали свято Андрія (13.XII)? Чи організовували молодіжні складки і вечорниці? Які ігри, обряди, ворожіння практикувалися у ніч на Андрія? Чи існував обряд «Калети»? Чи було прийнято лякати масками з гарбуза і влаштовувати різні бешкети? Чи існував звичай переряджуватись на андріївських вечорницях?

4. Які звичаї, повір'я і перекази пов'язані зі святом Миколи-Зимнього (19.XII)? Чи було прийнято в цей день дарувати подарунки дітям?

5. Як відзначали день Ганни-зачаття (22.XII)? Чи приурочувались до цього дня легенди про вовків?

6. Як називався період од Різдва до Хрещення або від Нового року до Хрещення (коляди, святі вечори тощо)?

7. Як називався день і вечір напередодні Різдва (24.XII) (коляда, щедруха, вілія, святий вечір тощо)?

8. Чи був звичай обв'язувати ніжки столу вірвовкою, ланцюгом, солом'яними перевеслами? Коли це робилось і для чого?

9. Що робили з соломою або сіном (чим саме?) на святки: стелили під скатертину, клали не покуть тощо? Як її (його) використовували пізніше: давали худобі, клали в труну, під домашню птицю, палили тощо? Чи обв'язували дерева соломою?

10. Чи запрошували на вечерю мороз, дідів, вовка або ще кого-небудь?

11. Що передвіщала перша людина, що приходила в дім на Різдво або Новий рік – чоловік, жінка, єврей, циган і т.ін.? Чи існував звичай заводити на святки (Новий рік) в дім тварин: коня, вівцю, теля тощо? У які дні ще протягом року практикувався звичай «показника»?

12. Як називався новорічний вечір (щелруха, багатий вечір, Меланка тощо)?

13. Коли ходили колядувати (щедрувати): під Різдво, в перші дні Різдва, на Новин рік, в інший час (напр., на Хрещення, Великдень)? Як навивались ці обходи і їх учасники?

14. Які персонажі (маски) брали участь у колядуванні (щедруванні), як називаються ці персонажі? Як називається група ряджених в цілому («Маланка», «Коза», «Вертеп», «Іроди», «Цигани», «Діди» тощо)?

15. Які пісні виконували учасники різдвяно-новорічних обходів (пісні меланкові, про козу типу «0-го-го коза...», колядки, щедрівки та ін.)? Де і коли виконувались ці пісні під час обходів, під хатою, в хаті?

16. Які магичні, символічні, ігрові дії виконували колядники (щедрівники) у хаті і на дворі?

17. Чи існував звичай боротися (мірятися силою) між представниками різних груп ряджених?

18. Чи влаштовували на Новий рік або в інший день святкок колективні танці молоді («схід», «пляс» тощо)? У які ще святкові дні протягом року організовували колективні танці? Як вони проходили?

19. Чи існував звичай «засівання» на Новий рік? Хто ходив засівати (дорослі, парубки, діти)?

20. Чи розкладали на Новий рік багаття на вулиці або у дворі («палити діда», «гріти діда»)? Як пояснювали цей звичай?

21. Де і як відбувався обряд водосвяття («хрещення», «ордань»)?

22. Чи існував звичай купатися у проточній воді на Хрещення? Хто купався або обливався водою (ті, що ходили в масках, хворі, хто хотів)?

23. Чи практикувались «кулачні бої», катання на конях на водохрещі?

24. Якими звичаями і обрядами відзначали вечір напередодні водосвяття (18.1)? Як навивали цей вечір (голодна кутя, бабин вечір тощо)?

25. Чи збирались учасники різдвяно-новорічних обходів на спеціальну вечірку – гостину по закінченню святочного періоду («баль», «роз коляди», «розмеланки» тощо)? Опишіть як вона відбувалась.

Весняний цикл

1. Як називали свято Стрітєння (15.II)? Як називалась срітенська свічка (наприклад, громниця)? Що з нею робили? Чи побутували перекази про зустріч (боротьбу) зими і літа?

2. Як називався тиждень перед великим постом (напр., масляна)? Що робили на цьому тижні? Чи було прийнято варити вареники з сиром? Чи каталися на конях? Чи існував звичай – «чіпляти колодку»?

3. Як відзначали день Явдохи (Євдокиї) (14. III)? Чи побутували перекази й повір'я, прив'язані до цього дня?

4. Як називали день сорока мучеників (напр. «сороки») (23.III)? Як називались і як виглядали хлібці, які випікали до цього дня? Що з ними робили?

5. Які звичаї практикувались на «теплого Олекси» (30.III)?

6. Як називалось свято Благовіщення (7.IV)? Які звичаї і повір'я приурочувались до цього дня?

7. Чи випікали спеціальне печиво на середохрестя (середина 4 тижня великого посту)? Що з ним робили?

8. Чи був відомий звичай зустрічати весну? З прильотом яких птахів пов'язували її початок: лелеки, журавля, ластівки і т.ін.? Якими піснями і закличками зустрічали весну?

9. Як називали день св. Георгія (6. V) (напр. Юрій)? Що робили в цей день (до цього дня): ходили в жито, збирали росу, палили багаття, виганяли худобу на пасовисько тощо?

10. Як називалась остання неділя посту (напр. вербна, шуткова)? Що робили з освяченою вербою: били одне одного, затикали гілки на образи, за двері хліву тощо?

11. Як називався четвер на страстному тижні? Що робили в цей день: купалися, обливалися водою, палили багаття, малювали хрести тощо?

12. Як називалися великодні яйця (писанки, крашанки, галунки)? Що з ними робили: з'їдали, дарували, гралися, носили на кладовище, брали в поле як ішли сіяти тощо?

13. Чому не можна було спати під час Великодньої всенощної (заутрені)? Що станеться, якщо порушити цю заборону: будеш спати весь рік, поляже льон чи жито, тощо?

14. Де відбувались традиційні молодіжні розваги на Великдень (біля церкви, на майдані та ін.)? У які ігри грали парубки і дівчата, які танці танцювали?

15. Які звичаї і повір'я, пов'язані з «навським Великоднем» («днем мертвих»)?

16. Як називалась неділя після Великодня (провідна, проводи і т.ін.)? Чи було прийнято в цей день влаштовувати трапези на могилах?

17. Чи було прийнято обливатися водою у понеділок (вівторок) після Великодня? Як пояснювали цей звичай.

Літній цикл

1. Якими звичаями і обрядами відмічали свято Вознесіння (Ушестя) (40 день після Великодня)?

2. Як називалось свято Трійці (зелені святки, русалії тощо)?

3. Гілками яких дерев "обмалювали" хату і господарські будівлі? Які трави стелили на підлогу?

4. Чи існував звичай троїцьких обходів в дівчиною, прикрашеною зеленню («тополя», «кущ» тощо)? Які пісні співали при цьому?

5. Чи було прийнято встановлювати троїцьке дерево («ігорний дуб», «явір» тощо), біля якого молодь влаштовувала ігри і танці?

6. Якими магічними засобами і обрядами застерігалися від русалок?

7. Які звичаї і обряди приурочувались до першого понеділок Трійці («чортов день», «розігри»)?

8. Які звичаї і обряди приурочувались до троїцького четверга (русалчин Великдень)?

9. Як називався день Іоана Хрестителя (7. VII) (Іван, Івана Купала, Ян та ін.)?

10. У які святкові дні протягом року палили багаття: на Різдво, на Великдень, Благовіщення, Юрія, Купала, Петра і т.ін.? Як називалося купальське багаття (купала, вогонь, собітка тощо)? Як його влаштовували? Де розкладали? Що кидали в огонь, палили в огні: старе взуття, старі кошики, вінки, квіти, опудало відьми, солом'яну куклу, прикрашене деревце, віники?

11. Чи прикрашали дерево напередодні Івана Купала? Чим прикрашалось: квітами, цукерками тощо? Як називалось таке дерево або гілка (купала, купальниця, вільце, гільце тощо)? Що робили з цим деревом: водили навколо нього хороводи, носили його селом, носили навколо багаття, кидали у вогонь, кидали у воду, розривали на частини тощо?

12. Як у купальську ніч захищалися самі, захищали худобу і посіви від відьми, нечистої сили: затикали гілки дерев (яких?), кропиву за вікна, за двері дому, хліву; вішали їх на роги, шию

коровам; оберігали молочне начиння (як?); вартували, вистежували відьом у багаття, кип'ятили воду, цідилки, голки ?

13. Чи робили опудало відьми? Що з ним робили: одягали в жіночу одягу, насаджували на жердину, носили селом, кидали у вогонь, кидали у воду тощо?

14. Чи плели вінки? Що в них робили: кидали у воду, у вогонь, ворожили про шлюб і долю тощо?

15. Купалися чи в цю ніч або, навпаки, була заборона купатися?

16. Чи влаштовувала молодь безчинства на Купала? Що робили: тягали вози, човни, діжки; знімали ворота, виводили худобу в хліві та інше?

17. Чи збирали цілющі трави у купальську ніч?

18. Які звичаї приурочувались до свята Петра і Павла (12. VII)?

19. Як застерігалися від грому і блискавки на свято Прокопія (12. VII)?

20. Якими звичаями відзначали свято Іллі (2 VIII)?

21. Які звичаї приурочувались до свята Спаса (19. МІШ, МІ)?

22. Скільки Спасів відзначали у Вашій місцевості? Як називали ці свята?

Осінній цикл

1. Які звичаї і забобони пов'язані зі святом Івана усікновення (11. IX)?

2. Які звичаї і легенди приурочені до свята Воздвиження (7. IX)?

3. Як відзначали свято Покрови (14. X)?

4. Які звичаї і обряди пов'язані зі святом Дмитра (26. X)?

5. Як відзначали переддень пилипівського посту (заговини) (14. XI)?

6. У які святкові дні протягом року поминали померлих (так звані поминальні суботи)?

7. Коли у Вашому населеному пункті відзначалось храмове свято?

8. Якщо традиційні календарні свята у Вашій місцевості вже не побутують, спробуйте визначити час їх зникнення.

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Опис навчальної дисципліни «Календарно-родинна обрядовість українців	5
Структура навчальної дисципліни.....	11
Робоча навчальна програма.....	12
Тематика лекцій.....	32
Методичні вказівки до проведення практичних занять	34
Плани практичних занять та завдання для самостійної роботи	36
Критерії оцінювання навчальних досягнень студентів на практичних заняттях	63
Модульна контрольна робота.....	69
Критерії оцінювання знань студентів для заліку (екзамену).....	79
Список рекомендованої літератури	81
Глосарій	95
Методика і практика збору польових матеріалів про календарну-побутову і сімейну обрядовість.....	155
Основи польової роботи (як записати бабусю).....	160
Програми-питальники інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського Національної академії наук України	168

Л. І. Шаповал

**КАЛЕНДАРНО-РОДИННА ОБРЯДОВІСТЬ
УКРАЇНЦІВ**

Навчально-методичний посібник

Підписано до друку 30.06. 2022 р.
Формат 60x84/8. Гарнітура Cambria
Папір офсетний. Друк цифровий
Ум.-друк. арк. 11,5. Зам. № 2106

Віддруковано в ПНПУ імені В. Г. Короленка
вул. Остроградського, 2, Полтава, 36003
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 3817 від 01.07.2010 р.